

ERDŐS LÁSZLÓ

EGY ÉJSZAKA TÖRTÉNETE

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1965

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

I. FEJEZET

Most pedig megpróbálom elmondani életem legnehezebb éjszakáját.

Azt hiszem, azt tudják, hogy 56 áprilisában szabadultam, de csak augusztusban rehabilitáltak véglegesen. Ami a két időpont között történt, zavarosan összemosódik emlékezetemben. Míg börtönben voltam, a feleségem elhagyott, régi barátaim pedig még mindig nem bíztak meg bennem. Mint valami Rip van Winkle, magányosan és elveszve bolyongtam a városban, és sehogy sem értettem az életet. Láttam, hogy az emberek rettentően elkeseredettek, saját tapasztalatomból is tudnom kellett, hogy erre okuk és joguk van, de elkeseredésük hőfoka és főleg iránya fantasztikusnak tűnt számomra. Hatévi teljes elszigeteltség után újra a fővárosba toppanva, lehetetlen volt észre nem vennem, hogy mennyire megváltozott az ország. Az emberek olyan nézeteket vallottak, amelyek ellen hét évvel korábban még ők maguk tiltakoztak volna. Most teljesen a mi alapunkon állva harcoltak ellenünk, s ha erre megpróbáltam figyelmeztetni őket, vagy elintézték egy vállrándítással, vagy avval vádoltak, hogy rehabilitálásom érdekében hízelnék a hatalmon levőknek. S nekem azt kellett éreznem, hogy ők maguk valóban nem veszik észre, mennyire átalakultak e hat év alatt, talán azért, mert nagyon lassú volt a változás.

Mikor augusztusban újból közszolgálatba kerültem, munkám tapasztalatai csak megerősítették érzéseimet. S mert az élet a legvadabb véletleneket produkálja, néha valóban meglepően éles bizonyítékokat szolgáltatott. Például egyszer egy idősebb munkás tört be hozzám a minisztériumba, és íróasztalamat csapkodva tiltakozott azellen, hogy a fiát nem vették fel az egyetemre.

- Ez a demokrácia?! - kiabálta. - Így bánnak a dolgozók gyermekeivel?

- Álljon csak meg a menet! - feleltem neki. - Az elvtárs elfelejtett engem, de én nagyon emlékszem az elvtársra. Hét évvel ezelőtt én jártam az elvtársnál, és én csapkodtam az asztalát, hogy engedje tovább tanulni az idősebbik fiát, és akkor az elvtárs engem melegebb tájakra küldött. Hát mi történt az elvtárssal ezalatt?

Becsületére mondva, elpirult. De azért dühösen morogta:

- Jó, jó... csak ne emlegessük mindig ezeket a régi dolgokat, elvtárs!

Mikor aztán kitört az ellenforradalom, egyre inkább úgy éreztem, hogy én jobban értem, mi történt az emberekkel, mint ők maguk, s hogyha meghallgatnának, meg tudnám velük értetni az igazamat. Csakhogy nem voltak rám kíváncsiak. Énbennem pedig lassanként egy olyan, szinte babonás hit alakult ki, hogy ha az első ember önként eljön hozzám, hogy megkérdezze a véleményemet, az lesz a kibontakozás kezdete. Persze, tudtam, hogy ez ostobaság, egy ember nagyon keveset tehet a nagy áradatban, de hát vágyaimnak nem parancsolhattam, s állandó idegfeszültségben vártam, hogy elérkezzék ez a pillanat.

No, aztán egyszer valóban érkezett...

November 29-én este hazaindultam a pártszervezetből. Nagyon nem szerettem az estét, melyeken egyedül, magamra maradva, hasztalan töprengésekkel gyötörtem magam. Mint mindenki, én is azon töprengtem, hol és mikor rontottuk el a ránk bízott ügyet.

Nos, ezen az estén az ajtóm előtt, a lépcsőn kuporogva találtam legjobb barátom, a börtönben elhunyt Barna András fiát, Bandit. Mikor meglátott, felugrott, és azt kiáltotta:

- Csakhogy meg tetszett jönni! Szeretnék valamit megbeszélni Feri bácsival!

Képzeltetik, mennyire megörültem a fiúnak. Bevittem a lakásba, leültettem, s először is meg-raktam a kályhában a tüzet, hogy kényelemben beszélgethessünk egymással, s míg átmelege-dett a lakás, közömbös kérdéseket tettem föl neki. Ő pedig egyre türelmetlenebbül válaszol-gatott, s mikor végre rákérdeztem látogatása céljára, valósággal kirobbant belőle a felelet:

- El akarom hagyni az országot, ez az egész!...

S mikor megdöbbenve kérdeztem, miért, ezt kiáltotta:

- Mert az apámat megölték, s most újra megölik!...

Azt persze tudtam, hogy az országot százával hagyják el a fiatalok. De hogy egy Bandi-féle gyerek, régi elvtársak fia is közéjük kívánczozhatik, azt eddig el sem tudtam volna képzelni. Első ijedtségemben aztán olyanokat találtam mondani, amikért sokáig kellett szégyellnem magam, s csaknem sikerült elrontanom a dolgomat.

Ilyen balul kezdődött az az éjszaka, melyen szinte újra átéltem egész életemet, s míg hajnalig verekedtem a fiúval a fiúért, nem mindig tudtam biztosan, vele vitatkozom-e vagy inkább magammal.

*

- A reggel még messze van, fiam - mondtam végül erőt véve magamon. - Ül le, és hallgass végig nyugodtan. Ha elrohansz, avval nem segíthetsz semmin, ha végighallgatsz, talán mind-kettőnknek hasznára lesz. Ha már te azt állítod, hogy apádért és értem szeretnél bosszút állni, én szeretném megmagyarázni neked, miért lenne apád is ellened, ha életben marad. Én úgy gondolom, Magyarország sorsa most attól függ, hogy te meg én mennyire és mikor fogjuk egymást megérteni.

Azt mondod, már torkig vagy avval, hogy mindent a felszabadulás előttihez akarunk hason-lítani, és beszéljünk arról is, ami itt 45 óta történt. Helyes, erről beszélni kell. Csakhogy még sokáig nem érthetsz meg semmit, ha a mi ifjúságunkat meg nem ismered, azt, hogy apád meg én miért lettünk olyanokká, amilyenek vagyunk.

Mit láttál te az életből? Mihez tudsz hasonlítani?

Ahhoz, hogy háromszobás lakásban éltél, és megvolt mindened. Apád mellén kitüntetések függtek, anyád szép volt, vidám és fiatal. És te már nem voltál annyira gyerek, hogy meg ne értetted volna: a világ egyik legboldogabb országában élsz, s ha megkedveled még a matema-tikát is, minden lehet belőled, amit akarsz.

Aztán egy éjjel nem jött haza apád, és néhány nap múlva megtudtad, hogy akire eddig büszke voltál, azért ezután szégyellned kell magad. Neked is, anyádnak is. És mert ő nem volt hajlandó elhinni, hogy apád áruló, és nem tette le a nevét... hát igen!

Nagyszerű ember az anyád, fiam! Tudod, hogy egy cellában ültem apáddal. De azt nem tudhatod, mennyire irigyeltem szegényt, amiért neki nem kellett aláírnia a válóperes iratokat. Annyira irigyeltem, hogy olykor már a gyűlölet szorongatta a torkomat. Pedig akkor nem sejtettük, hogy aki nem válik el, annak tönkreteszik az életét. Ez volt talán a szerencsénk. Mert ha tudjuk, apád biztosan azt üzenete volna anyádnak: ne tegye. Biztos megtalálta volna a módját, hogy eljuttassa az üzenetet, mert az olyan szeretet, mint az övé volt, nem ismer lehetetlent, fiam.

Tizenhat éves vagy, és én rettenetes dolgokról fogok beszélni neked. Nem én tehetek róla, hanem akik olyan eszméket ültettek a fejedbe, melyekkel meggyalázod apád emlékezetét.

Ne dühöngj! Nem hiszem, hogy te ezért felelős lennél. Elvégre te nem velünk éltél, s nem tudhattad, milyenek a mi gondolataink. Te csak azt láttad, hogy anyád nappal pufajkában cipeli a malterosládát, éjjel pedig mossza és foltozza a fehérneműiteket. Meg azt, hogy apádat cserbenhagyták a barátai.

Azt mondtad, ez volt számodra a legborzalmasabb.

Valóban, ez elviselhetetlen lehetett. Én azonban megértettem a barátaimat, mert ami velünk odabent történt, az látszólag még az ő viselkedésüknél is érthetlenebb.

Mi aztán igazán tudtuk, hogy amivel minket vádolnak, az nem igaz. És tudod, mit csináltunk mi a vallatás alatt? Ízekre szedtük az életünket, hogy találjunk legalább egy esetet, amiben bűnösök vagyunk. Halálosan meg voltunk győződve, hogy valamiképpen nekik van igazuk, mikor azt hiszik, hogy a pártot ellenünk kell megvédeniök, és nem nyugodtunk addig, míg nem találtunk valami fogódzót, ami jogossá látszott tenni a gyanújukat. Én például... Mindegy, ezt is el kell mondanom.

Én például egyszer viszonyt folytattam a titkárnőmmel. Az ügy kiderült, és elég nagy botrányt okozott. Most ebbe az esetben kapaszkodtam bele, és elhitettem magammal, hogy bűnhődésem legalábbis magamnak köszönhetem. Ha egyszer annyira elragadott a szenvedély, hogy kockáztattam miatta a kommunisták becsületét, honnét tudhatják akkor, hol vannak gyengeségemnek határai...

Hogy miért tettük ezt?

Istenem, hiszen éppen ezt kellene megértetnem veled...

Hadd kérdezzek valami nagyon könyörtelent:

Ha negyvenötben nem mi győzünk, hanem a fasiszták, ha apád börtönben marad, és te sohasem látsz belülről háromszobás lakást, ha anyádnak még malterosláda sem jut, hanem mosókonyhákban rontja a tüdejét, s ha iskola helyett a Rákosrendezőre kísér, hogy lopjál neki a vagonokból krumplit és szenet - mit gondolsz, akkor is ennyire elviselhetetlennek tartanád, hogy fiatalon megöregedett?

Nem, nem szégyellem magam. Nem akarom ellopni a gyűlöletedet. Őrizd meg, drága kincs. Ha egyebet nem kaptál volna, mint azt a büszke jogot, hogy gyűlölheted azokat, akik tönkretették anyád életét, elegendő ok lenne arra, hogy a pártért habozás nélkül áldozd fel az életedet.

Mikor én voltam gyerek, tíz- és tízezer asszony vénült meg fiatalon, és sejtelve sem lehetett arról, hogy méltatlanság történik vele. Bűdös ruhákban járt, visszértől dagadtak a lábai, és boldog volt, ha a pap megígérte neki, hogy imádkozni fog a lelki üdvéért. És megcsókolta a nagyságos asszony kezét, ha a kölykének egy kifakult trikót ajándékozott...

Milyen boldog lettem volna én, ha tudom, hogy gyűlölöm lehet, ahelyett hogy szégyellnem kellett magam!

Ezt nem érted, tudom. Honnan is értenéd?

Én azonban 1920-ban születtem, mégpedig igen különös körülmények között. Anyám éjjel kissámliján kiült a Murányi utca sarkára, hogy sorra kerüljön reggel, mikor árulni kezdik a szenet. Hajnalban aztán a szén helyett megjöttem én. Onnét, az utca sarkáról vitték el a mentők. Míg a kórházban feküdt, meghalt az apám. Felelőtlen elemek verték agyon, mikor éjszaka jött hazafelé, pedig nem is ő, csak a barátja volt zsidó. Neki csupán görbe orra volt.

Akkor már élt a két bátyám, s anyámnak a bánattól és a gondoktól elapadt a teje. Az volt a szerencsém, hogy nagyanyám néhány héttel korábban szülte meg ötödik gyermekét, és vállalta az én szoptatásomat is. Aztán már nála is maradtam. Ő nevelt kamaszkoromig.

Theklának hívták - azóta sem hallottam proliasszonyok között ilyen fenséges nevet. Vajon sejtette-e apja, a jámbor petrozséni bányász, micsoda lánynak született a nagyanyám? Vagy miért lett Júlia, Sári és Mari az első három lánya, s miért csak a negyediknél makacsolta meg magát, hogy ez is van olyan lány, mint a báróéké? A legcsodálatosabb asszony volt, akit valaha ismertem. Mikor 1890-ben tizenhat évesen a férje után szökött Pestre, már szíve alatt hordta az első gyermekét. Azóta sokszor sírt, mindig dolgozott, de még ötvenéves korában is szálegyenesen járt, és nem voltak ráncok a szeme körül. Az első férjét köömlás ölte meg, a másodikat a háború, a harmadikat, mivel ivott, ő kergette el, még mielőtt világra hozta volna a gyermekét. Ez a nagyapám élete végéig minden szombaton ünneplőbe öltözve ellátogatott hozzánk, és jöttében, távoztában megcsókolta volt felesége kezét. Nagyanyámnak sem volt hozzá egy rossz szava - talán még szerette is szegényt. Csak éppen nem volt hajlandó egy iszákoshoz kötni az életét. Őt nem lehetett elzúllasztani.

Lopni elég korán megtanított. Ma is ismerem úgy a pályaudvarokat, mint a vasutasok. Tudom, hol lehet besurranni a szerelvények közé, tudom hol rakják meg a szeneskocsikat, tudom, hogy kell a vagonok oldalát vagy a kocsik hátdeszkáját meglazítani, hogy a földre peregjen a krumpli meg a szén. Nagyanyámnak köszönhetem e tudományomat. Ő mindig elkísért bennünket - engem és a fiát -, s ha a kocsis vagy a vasutas nyakoncsípte valamelyikünket, előkerült a sötétből, s elég volt szép arcának egy mosolya, egy találó tréfája, hogy szabadon engedjenek bennünket.

Hanem akkor nem mosolygott, mikor a szomszéd kisfiútól elcsentem egy üveggolyót!

- Erre tanítottalak én téged?! - rikácsolta dühtől eltorzult arccal. - Tolvajnak neveltelek én?

Úgy megvert, hogy a nadrág kirepedt a fenekemen. Akkor aztán abbahagyta az ütlegetést, mert csak a bőr nő össze ingyen, a szövetért fizetni kell.

Hálás vagyok nagyanyámnak, hogy megtanított a jó és a rossz közötti különbségre. Hálás vagyok, hogy sem éhezni, sem fázni nem engedett. Az ő csodálatos emberségének köszönhetem az életemet. Nem is tudok arra gondolni, mi lennék ma, ha ő nincs velem. S ha néha mégis gondolnom kell rá, veríték lepi el a homlokomat. Miközben ugyanis én nála nevelkedtem, anyám kiváltotta bárcáját, és az utcára került.

Kimondom, ha bele is török a nyelvem: az anyámból kurva lett...

*

Azt, hogy elsápadtál, mindenesetre köszönöm. De ha valóban azt hiszed, hogy erről nem kell beszélni, akkor most én mondom, hogy szégyelld magad. Engem is asszony szült, és semmi-vel sem rosszabb, mint téged. Neki nem jutott még malterosláda sem, és neki is el kellett tartani két gyereket. Ha nincsenek gyermekei, nem is kerül az utcára soha. Egyedül könnyebb éhezni, mint hármásban.

Anyá volt, és semmit sem tudott a párizsi tárgyalásokról, amelyek tönkretették az életét. Azt hiszem, te sem tudsz arról, hogy a húszas években nem a háborús károk okozták az inflációt, hiszen mi olyan kitűnően tudunk történelmet tanítani...! Hogy megzsarolja Franciaországot és a Kisantantot, s így megkapja a népszövetségi kölcsönt, a kormány hivatalos intézkedésekkel rontotta le a korona hitelét. Előre eltökélt szándékkal taszította a legszélső nyomorba az ország dolgozóit, mert jól tudta, hogy egy új forradalom veszélye meg fogja nyitni a külföldi

tőkések zsebé. Intézkedései nyomán a pénz óráról órára romlott, és mi már akkor megismer-tük, mit jelent az, ha a munkásnak felére csökken a fizetése, amíg hazaér.

Hanem az elején még ki lehetett tartani. Az olcsó munkabér felszította a spekulációt, s a gyárakban dolgozni lehetett. Mint annyi más esetben, ezúttal is a munkások és a kis fizetésű tisztviselők itták meg az egészek a levét. A parasztság gazdagodott - az infláció mindig az östermelőknek dolgozik. De gazdagodtak a kisiparosok is, már amelyik elég vakmerő volt ahhoz, hogy hitelre alapítsa egész üzletét. Mire váltói lejártak, és fizetnie kellett - a tartozása egy zsák babot nem ért. Tombolt a spekuláció, mindenki tőkét keresett, s a város órák alatt megtanult egy új szót: kosztkamat.

Ekkor a pénzügyminiszter, Hegedűs Lóránd, néhány hónapra megállította az inflációt. Hogy miért tette, azt ma sem tudom bizonyosan. De valószínűleg nem is akart mást, mint amennyit elért vele, azt, hogy tönkretették a kisembereket, s a tőkeerőseké maradt minden haszon. Az a néhány hónap szünet a dolgozókon semmit nem segített, s utána csak annál jobban tombolt az infláció. De elég volt egyetlen alkalom, mikor a hitel felvétele és lejáratá között nem zuhant a pénz értéke, és a kisember már le is húzhatta műhelyén a redőnyt. Az országon végigsöpört az első öngyilkossági hullám. Ezrek mentek tönkre néhány hónap alatt. A turulmadárról ugrott a Dunába anyám „kenyéradó” gazdája is, Fuchs úr, akinek Hegedűs - ahogy akkor mondták - elhagydta a gombkötő műhelyét.

Mit tehetett volna szegény anyám? Menhelyre adhatta volna két fiát, s akkor azok végigélnek mindazt a borzalmat, amiről annyi egykorú regény beszél. Jó anya volt, nem tette meg. Különben is a Grassalkovics utcában lakott, melyben a prostituáltak délután kiültek tereferálni a házak elé, s a gyereksereg hangos kezécsókolommal köszönt nekik. Igaz, így is idegenbe kellett adni a fiait, de gondosan ellenőrizte, jó helyen vannak-e, és nem engedte, hogy komiszul bánjanak velük. S mire felnőttek, mind a kettő kezébe tisztos ipart is adott.

Az persze más kérdés, nem jobban jártak volna-e, ha tolvajnak vagy betörőnek nevelkednek, s így kevésbé érzik származásuk szégyenét. A kisebbik bátyám dadogott. A nagyobbik inni kezdett, mikor anyja miatt nem adták hozzá a lányt, akit szeretett.

Nem beszélni róla, ugye? Csodálatosan egyszerűnek gondoljátok ti az életet! Hiszen anyám foglalkozása abban az időben elismert mesterség volt, fiam, adót fizettek, törvények és rende-letek írták elő a kötelességeiket, és a belügyminisztérium jókora apparátussal ellenőrizte, hogy szabályszerűen üzemeljenek! Engem a nagyanyám nevelt, anyámról mondhattam, amit akar-tam, de akit az anyja tartott, annak az okmányain a foglalkozása is szerepelt. És minden új tanító megkérdezte tőlük: anyád foglalkozása, fiam? Kisebbik bátyám akkor kezdett dadogni, mikor először értette meg, miért nevetnek válaszában a nagyobb fiúk. Imre bátyám pedig azt szokta válaszolni: nem tudom én azt kimondani...

Semmi jogod nincs arra, hogy különb asszonynak tartsd a te anyádat az enyémnél. Vagy talán azt hiszed, a vérük hajtotta az utcára ezeket a lányokat? Ugyan!

Ameddig kicsi voltam, vasárnap délelőttöként meglátogattam anyámat abban a házban, amelyben dolgozott. Az idősebb lányok az ő szobájában jöttek össze. Cukrot, csokoládét kap-tam tőlük - imádták a gyerekeket. Olyan volt az egész, mint valami kopott, keserű zsúr... A kozmetikáról beszéltek a legtöbbet. Volt köztük olyan, aki kétszer is az anyád lehetett volna, fiam, és még mindig a testét kellett árulnia. Előttem beszéltek meg szomorú kis szakmai titkaikat, hogyan lehet a ráncokat festékekkel kiigazítani. Nem szégyelltek a foglalkozásukat. De mindegyikük boldogan ültetett volna tyúkokat, ahelyett hogy az utcán kellett kóborolnia.

Lehet, hogy egy-kettőnek valamikor forrott a vére is. De eddigre már annak is megfagyasz-tották a hideg téli éjszakák.

Tulajdonképpen nem tudnám megmondani, mikor kezdtem magam szégyellni az anyám miatt. Úgy hidegültem el tőle, ahogy az értelmem nyiladozott, és kezdtem meg is érteni azokat a disznó szavakat, amelyeket oly magától értetődő természetességgel használtam én magam is. Tízéves korom körül szüntettem be végleg a látogatásaimat. Később már azt is tagadtam, hogy él. Szerettem volna, ha halott. Nem sejtettem én sem, hogy Bethlen István grófot kellene gyűlölnöm anyám helyett.

Hanem azt pontosan tudom, mikor következett be aztán a katasztrófa.

Tizennégy éves voltam, és barátaimmal elmentünk megnézni a rossz lányokat. Ismétlem, megnézni - ennél többre se bátorságunk, se pénzünk nem volt. Ellenkező esetben nem is megyek velük. Vagánykodtunk csupán. Hangos fecsegéssel sétáltunk végig a szűk utcán, viszolygó kíváncsisággal figyeltük szemünk sarkából a lányokat, és meghaltunk volna rémületünkben, ha megszólít valamelyikük.

Ekkor ott, az egyik ház előtt, megláttam őt. Elfordított fejjel surrantam el előtte, ő pedig szorongva sütötte le a szemét. Így mentem el a szomszéd sarokig. Ott meg kellett állnom, mert iszonyatos fájdalom és részvét szorította össze a szívemet. Üres tekintettel néztem végig barátaimon, aztán visszafordultam, és felemelt fejjel indultam meg anyám felé.

- Bemész? - suttogta szent iszonyattal valamelyikük.

Odaléptem anyámhoz, és megcsókoltam a kezét.

- Fiacskám! - kiáltotta rémülten. - Hogy tehetél ilyet?

- Hogy van, anyuka? - kérdeztem rekedten.

- Menj! - parancsolt rám. - Várnak a barátaid. És nehogy megmondj nekik!...

Engedelmeskedtem. Útközben kinyitottam és tenyerembe helyeztem a késemet. Ők pedig nem kérdeztek semmit, csak a szemükben ült borzadó kíváncsiság.

- Az az asszony az édesanyám! - mondtam akkor, és kihívóan néztem rájuk.

Szerencsémre egyik sem mosolygott. Mentünk tovább, letörve, elnyomorodva, vakon és ostobán.

*

Sejtheted, fiam, milyen nehéz nekem még most is ezekről a régi dolgokról beszélnem. Vannak sebek, amiknek a kínját egyáltalán nem enyhíti az idő, sőt, olykor még fokozza is. Igazán én is csak a felszabadulás után tudtam meggyászolni az anyámat.

Negyvenöt tavaszán kineveztek az egyik kerület titkárává. Szép, modern helyiségünk volt, s ami akkor nem ment ritkaság számba, ott is laktam, az irodámból nyílt a szobám. Egyik reggel már megmosakodva és kiöltözve odaálltam az ablakhoz, és néztem az utcát. A város már felébredt ostrom utáni dermedtségéből. Rossz ruhába öltözve, sápadtan és nyúzottan, de mindenfelé emberek haladtak. Egy csapat ifjúmunkás éppen romeltakarításra indult, vélem átellenben egy pincéből osztották ki nekik a szerszámokat. Egy asszony ócska gyerekkocsiban pár hetes csecsemőt tolt maga előtt, egy másik szatyorban krumplit cipelt. Engem hirtelen olyan izgalom fogott el, hogy fel kellett szakítanom az ablakot. Hihetetlenül jó volt arra gondolnom, hogy ezeknek az embereknek a jövő boldogságáért én vagyok a felelős...

Ekkor egyszerre eszembe jutott az anyám, akinek meg kellett halnia, mielőtt megismerhette volna az emberi életet... És ez volt az első eset, hogy az ő szenvedését jobban átéreztem, mint azt, amit nekem okozott. Azóta ha rá gondolok, kettős fájdalom emléke gyötör: a szégyen,

amit ő szerzett nekünk, és a bánat, amelyet ő érzett amiatt, hogy az életünket meg kellett keserítenie.

És mégis, amikor beszéd közben rád néztem az előbb, kevés híján elnevettem magam. Ha valaha tanulmányt kell írnom az érzelmek zűrzavaráról, a te arcodat fogom témául választani. Lerítt róla, hogy mennyire feldúl, amit rólam kellett hallanod, de az is, hogy tulajdonképpen tisztességtelennek érzed a vitamódszeremet.

Nem kell tiltakoznod! Mit gondolsz: érnék én avval valamit, ha kielégítetlenül távozol, mert olyan történetekkel fojtottam beléd a szót, amiket megbántás nélkül nehezen lehet visszatartatni? Kint néha még szólnak a fegyverek, de a szocializmus építésének ügyét nem fegyverrel fogjuk eldönteni!...

Hadd mondjam ki tehát helyetted én: nem a prostituáltak - no meg a gyermekeik - szemszögéből kell megítélnünk főlsszabadulásunk jelentőségét. A koldusokéból sem. Sőt, talán még azokéból a munkanélküliekből sem, akik a Cséri-féle szeméttelen guberáltak a szemetet. Végre is egy évtizeddel azután, hogy anyám a prostitúciót választotta a koldulás helyett, Angliában rendelettel kellett megtiltani, hogy a munkanélküliek a francia tengerparton költsék el segélyüket. A prostitúciót sem csak a szocialista országokban tiltották el, s ha ehhez még hozzávesszük, hogy a Conti utcából kitiltott prostitúció nálunk is tovább virágzik a Körúton, ha ezeknek a sorsával akarnék érvelni, magadban joggal mondhatnád, hogy ezért még nem kellett okvetlenül elkergetnünk a tőkéseket.

Persze csak magadban mondanád, mert hiszen még mindig a szocializmus hívének vallod magad. De társaid elhitték, hogy Amerika itt majd teremti nektek egy majdnem szocialista mintaállamot, melyben megismétlődik a nyugatnémet és az ausztriai csoda, és az ügynökök az utcasarkokon fogják meg az embereket, hogy hitelbe autót és televíziót adjanak el nekik.

No, de ez most mindegy. Mindenesetre gondolj arra, hogy én anyámat egyetlen dolog bizonyítására hoztam elő: arra, hogy milyen óriási előnyben vagy velem szemben, amiért jogod van anyád sorsáért gyűlölnöd másokat.

*

Tudom, azt hiszed, joggal vagy dühös, amiért én ezt az Amerika-dolgot ráncigáltam elő. És igen, igazad van, én is dühös vagyok. De én nem rád haragszom, hanem a történelemre. Arra, hogy miért olyan nehéz megmagyarázni nektek, milyen csodálatos vívmány ez a ti jogotok?

Nézd, Amerika már anyám életében is nagy ország volt, gazdag, hatalmas, szinte belefulladt a pénzébe. De akkoriban senkinek eszébe nem jutott, hogy csak azért, mert gazdag és hatalmas, rajtunk segítenie kellene... Hogyan? Miért? Csak azért, mert pénze van? Örüljön neki! Kaparj, kurta, majd lesz neked is!

Akkor is voltak ütközőállamok. Lengyelország, Románia, Litvánia - Európa szégyenfoltjai. Törődött avval Amerika, hogy a szovjet határon vonzó és gazdag életet teremtsen, s avval ellensúlyozza a bolsevik propagandát? Vagy Magyarországon, a leverett forradalom után, hogy bebizonyítsa, különb tud létrehozni, mint a bolsevik paradicsom? Ugyan! Azt csak a szocdemek hitték, hogy kapnak némi jutalmat demokratikus érzelmeikért. Az okos urak arra hívtak, hogy készek fegyverrel támogatni a Szovjetunió ellen a lengyel páncélokat, s mikor még ez sem segített, elindították a gépezetet. Tízezreket tettek tönkre, bordélyházba kényszerítették az anyámat, hogy felidézzék az egyetlen rémet, amivel az amerikaiakat meg lehetett ijeszteni: a forradalom szellemét...

Arra, hogy egy nagy nemzetnek a kicsikkel szemben valami kötelessége is lehet - arra csak a Szovjetunió tanított meg titeket. S ha ezt ma valamennyire utánaszajkózzák az amerikaiak is, azt a régi rém kényszerítette ki belőlük: a forradalomtól való félelem.

És az egyén... Kisfiam, az egyén csupaszon állt, mint az ujjam, és sorsáért senki nem volt felelős. Nem voltak rajta kötelesek segíteni, sem az állam, sem a gazdagok. Könyörögni persze lehetett hozzájuk, de követelni nem. Bolondnak nézték volna, aki hatalom vagy ellenszolgáltatás nélkül, csupán azért, mert él és ember, valamit követel. Ha tudott, élhetett. Ha nem tudott, meghalhatott. Akkor eltemették és megsiratták - vagy talán meg sem siratták szegényt. Kész, elvégeztetett. Senkinek nem tehetett szemrehányást a sorsáért. Ha nem bírta tovább a nyomort, azon állt bosszút, aki a legközelebb volt hozzá. A férj a feleségét ütötte, az asszony a gyereket, a gyerekek pedig bandákba tömörülve kínozták a gyengébbeket. Akinek átlagon felüli belátása volt, az kínozhatta saját magát.

Azt ígértem, kegyetlen leszek. Megtartom ígéreteimet.

Tizenhat éves vagy, ugye? És gimnáziumba jársz...

Mondd! Jutott eszedbe egyszer is, míg nézted anyád kínlódását, hogyha ti nem vagytok, te meg a húgod, akkor neki semmi baja sincs? Hogy azért rossz a sorsa, mert titeket világra szült? Vagy legalább, hogy tanulás helyett inkább dolgoznod kellene, és az életét ezzel könnyítened? Szóval, hogy sorsáért te is felelős vagy, nemcsak a kormány tagjai?

Hát persze hogy nem! Az lett volna csoda, ha eszedbe jut! Hiszen mi megtanítottunk rá, hogy a gyerekek tanulni kell, s hogy a tisztességes emberekért a társadalom felelős. És igen, igazad van, anyád nem is fogadta volna el az áldozatodat. Mondtam már, hogy nagyszerű ember, fiam!

Én azonban nem voltam olyan szerencsés, mint te. Ott az utcasarkon végre eszembe jutott, hogy ha nincsenek testvéreim, akkor anyám sincs az utcán. S ha én nem lennék, akkor testvéreim valamelyikét nevelné Thekla...

Érted, fiam?

Nos, akkor én ott az utcán szent fogadalmat tettem, hogy anyámat a bordélyból ki fogom szabadítani. Fogadalmamat sikerült is beváltanom. Annyi idős koromra, mint most te vagy, fiam.

Hanem ezt majd csak később mesélem el. Az éjszaka hosszú, életem sorsa elég tanulságos - kár lenne, ha kapkodni kezdenék. Térjünk csak vissza a nagyanyámhoz előbb.

II. FEJEZET

Nagyanyám kétségtelenül lángész volt, bár ezt te aligha veszed észre rajta, ha ismered. Mindössze négy elemít végzett, és nem is képezte magát tovább. A könyvek közül a Színes Regénytárat szerette, s a Friss Újságot többre becsülte, mint a Népszavát. Ő sem tudott kartellekről, és szilárdan hitte, hogy nagyapám azért pusztult el a háborúban, mert az utcáról visszafordult a kisbicskájáért. Viszont meg tudott birkózni a legszenyesebb pesti ház poloskáival is, és ehhez épp olyan lángeszű következetesség és vidám ravaszság szükségeltetett, mint minden más nagy dologhoz a világon. Az embereket pedig úgy forgatta az ujja körül, ahogy akarta. Uralkodásra szánta a természet is.

Pedig az első férfi könnyen úrrá lett fölötte: még tizenhat éves sem volt, mikor kinyitotta előtte az ablakát. Sőt, sok mindenből azt kell gyanítanom, ő tett először célzást arra, hogy kamrájában egyedül alszik éjszaka. Csakhogy ez a férfi sem volt mindennapi ember: szélhámós, ezermester, vándorpróféta és garabonciás. Petrozsénbe egyenesen Párizsból érkezett, Pesten csak annyi időre állva meg, hogy a rendőrségen bemutassa az iratait: toloncúton szállították haza. Húsz évvel volt idősebb nagyanyámnál, s már erősen öszült halántékán a haja. Ez alatt a húsz év alatt becsavarogta Európát. Az anarchizmussal Milánóban ismerkedett meg, a szociáldemokráciával Berlinben - mind a kettővel a legjobb helyen. Hogy aztán miféle zűrzavarban keveredett össze a fejében ez a kettő, azt nehéz lenne megállapítani. Úgy látszik, a tékozló fiú módjára tért vissza szülőföldjére, mikor kopni érezte tollait. Ő mindenesetre azt híresztelte magáról, hogy titokzatos hatalmasságok küldték, akik azt szerették volna, hogy nálunk is „történjen már valami”.

Petrozsénban mindenekelőtt kifestette a nagyvendéglőt - frízekkel festette körül - s ezért két hónapig ingyen kapott kosztot és lakást. Azután beállt fodrásznak, és olyan, soha nem látott frizurákkal ajándékozta meg a hölgyeket, melyeket állítólag Párizsból hozott haza. A legjobb úton volt a meggazdagodás felé. Hanem ez, úgy látszik, soha nem érdekelte. Botránnyosan viselkedett. Azt még elnézték volna, hogy a csendőrökkel kötözködik, hogy packázik a gazdag marhakupecekkel, és a kocsisokkal barátkozik, de mikor abba a gyanúba került, hogy ő lázította fel a vasúti műhely dolgozóit, visszatoloncolták Pestre. Szerencsére ez volt az illetőségi helye.

Mindez mindössze három, legfeljebb négy hónapjába került, s ezalatt sikerült nagyanyámat - ahogy akkor mondták - szégyenbe hoznia. Hogyan, miképpen, azt nagyanyám nem szokta elmesélni. Csak annyit tudunk, hogy ismeretségük Thekla apjával hivatalosnak indult, a férfi azt szerette volna, hogy „legyen már egy kis élet a városban is”, meg hogy nagyanyám nővérei már férjhez mentek, hogy az anyja nehezen hallott, és korán feküdt, végül, hogy apja minden harmadik héten éjszaka dolgozott. A többit persze magunktól is elképzelhetjük. Azt is, hogy milyen rémület fogta el, mikor a férfi eltoloncolása után nem sokkal rájött, hogy más-állapotban van.

Szülei nem fogtak gyanút, ő pedig dermedten várta, mikor fog a világ szájára kerülni szégyene. Ám azon az éjszakán, mikor először mozdult meg szíve alatt a gyerek, váratlanul kivirágzott pompás természete. Másnap egy ócska utazókosárba csomagolta a holmiját, és búcsú nélkül otthagya a szüleit. Eddig még nem járt Pesten, mégis sikerült kedvesét két nap alatt megtalálnia. Szerencséjére nyár volt, az első éjszakát fedél nélkül töltötte a rákosi réteken.

A férfi egy félig üres kis szobában lakott, melynek egy asztal, egy szék és két lábas volt minden berendezése. Amikor nagyanyám belépett a nyitva felejtett ajtón, éppen asztalánál ült, és cikket írt - elég gyakran küldött leveleket az újságoknak, és nagyon büszke volt, ha meg is jelentek. Ránézett a lányra, és azt mondta:

- Hát akkor ágyat is kell szereznünk, fiam!

Különben úgy látszik, örült Theklának, és nem bánta, hogy gyermeke születik, aki továbbviszi az életét - mert, mint sejtelmesen szokta mondani - az a gyerek, akit az ember sohasem látott, nem is gyerek. Kölcsönkért a szomszédoktól egy matracot, és azon töltötték az éjszakát. Nagyanyám olyan boldog volt, mint életében soha.

Másnap aztán engedelmesen tűrte, hogy férje átkutassa a kosarát, és minden jobb holmiját zálogba vigye, mert „az ágyszerzést el kell valahol kezdeni”. A saját ünneplő ruháját nem vitte magával, mert „a jó ruha a jó üzlet első lépcsőfoka”. Nagyanyám úgy nézett utána, mintha a szívét rabolta volna el.

Még jobban nőtt a rémülete, mikor embere a ruhákért kapott pénzből mindenféle ronda, vékony, négyszögletű bőröket meg egy gyereknek való festékeskészletet hozott haza, majd asztalához ülve, mindenfelét rajzolt és festett, végül pedig elkezdte a bőrdarabokat cél és értelem nélkül összevissza lyukasztani. Kezdett attól tartani, hogy egy bolond után jött Pestre, és végleg elrontotta az életét.

Hanem az éjszaka megint gyönyörűséges volt, és ezen megnyugodott egy kicsit.

Néhány nap múlva azután kiderült, hogy férje nem gazember és nem is bolond. Ellenkezőleg, töméntelen esze van.

Ebben az időben kezdték a Csikágót építeni, és rengeteg új lakást kellett kifesteni. Nos, ez a férfi tanította meg a pesti festőmestereket arra, hogyan kell bőrből kivágott patronokkal a falakra sokszínű pannókat és mindenféle más jeleneteket festeni. Isten tudja, melyik országban szedte fel ezt a tudományt. Egyik műve nagyanyámnál maradt: törpék guggolnak gombák között, és nagy, kék pillangók szállnak felettük. Ezek szerint ő kezdeményezte azt a sok szörnyűséget, mely idők során megjelent a kispolgári szobák falain. Így tehát némi ízléstörténeti szerepe is volt, érdemes megjegyezni a nevét. Ferenczi Károlynak hívták. Tartok tőle, hogy a pesti közízlésre tartósabb befolyást gyakorolt, mint országos hírvérvokona.

Nagyanyám úgy mesélte, hogy férje ezekben az időkben kizárólag a patronok tervezésével és készítésével foglalkozott. Azt hiszem, mint minden igazán jó elbeszélő, ő is szerette történeteit kissé kikerekíteni. Ferenczi úrnak bizonyára festést is kellett vállalnia. Viszont ez nem is túlságosan lényeges. Tény, hogy nagyanyám egy hónapon belül visszakapta a holmijait, s mire a gyerek megérkezett, nemcsak ágy volt a szobájukban, hanem almárium és szőnyeg is. Ezután pedig egy év zavartalan boldogság következett. Ferenczi legyecskét növesztett az ajka alá, pepita ruhát hordott, sárga kamásnival, büszkén mutogatta barátainak a fiát, és sokszor vitte el asszonyát mulatni.

Sajnálatos módon ez alatt az év alatt a patronkészítés módja általánosan ismertté vált, minden kutya evvel foglalkozott, s meghonosítójának már nem nyújtott kellő megélhetést. Ferenczi úr tehát egy este odaállt a nagyanyám elé:

- Vidékre utazom. Elterjesztem az országban az új pesti divatot.

- Mindjárt tudtam, hogy baj van - szokta mesélni Thekla -, mert lekonyult a bajusza.

Itt mintha megint egy kis hamisításon csípnénk rajta az öreget, mert vagy a férjét nem ismerhette ilyen jól, vagy - és sajnos ez a valószínűbb - mégsem volt olyan zavartalan az az év, amilyennek állította. Viszont ellenkezés nélkül vetette magát alá férje akaratának. Zálogba csapták a szőnyeget, és Ferenczi vidékre utazott, ő pedig otthon várta a küldeményeket.

Pénz helyett azonban nemegyszer csak levél érkezett. Nagyanyám halála után egy dobozban - kék szalaggal átkötözve - szinte hiánytalanul megtaláltam az egész levelezést; mikor az ostrom alatt összeomlott a házuk, lakásából egyedül ezt vitte magával a pincébe, ahová költözött. Bevallom, nem bírtam ellenállni a kíváncsiságnak, és megismertem szegénykém titkait. Szerintem fantasztikusan érdekesek ezek az írások, az utolsót, ha megengeded, előkeresem.

„Kedves Thekla!

Tudatom veled, hogy két hete Nagyváradon vagyok. Ez nem nagy idő, de már sikerült összeismerkednem Rittmeiszter úrral, aki itt a legnagyobb szobafestő és mázoló. A jó úr igen természetes ember, és olyan kövér, hogy maga már csak azért sem dolgozik, mert nincs olyan létra, amely kitartsa. Engem nagy örömmel fogadott, s azt állítja, hogy az Isten küldött hozzája, mert végleg elintézheti konkurrensait. Ha volna egy kis tőkém, be is társulhatnék a műhelyébe. Már arra is célozgatott, hogy szívesen hozzám adná a lányát - ne haragudj rám, ezek után persze nem mondhattam meg neki, hogy már nő vagyok. Tut an szon tamp - ahogy a francia szokta mondani. De neked nem kell aggódnod: a lány kancsal, és hosszú orra van. A barátság kedvéért egyszer-kétszer megcsipkedtem az arcát, de egyedül töltöm éjszakáimat, és rád gondolok.

Pénzt most nem tudok küldeni, mert D.-ből olyan gyorsan kellett eljőnnöm, hogy nem volt idő a kintlevőségeimet behajtanom.

Az történt, hogy a múlt hónapban megalakítottuk a szakegyletet. A népek arrafelé még nagyon értetlenek, és hiába beszélt velük a pesti és a kolozsvári küldött, a kisujjukat sem akarták mozdítani. No, akkor felálltam én, és elszavaltam nekik az egyik versemet. Tudod, azt, ami így végződik:

*Erős a két karunk
Dolgozni akarunk.
Rettegjetek tőlünk
Millióan vagyunk.*

A hatás leírhatatlan volt, a vállukon cipeltek végig a termen. A pesti meg a kolozsvári szaktárs meg is próbált környékezni, hogy hagyjam az üzletet, és dolgozzam velük. De mikor egy hét múlva az egyik sötét utcában leütötték az egyik szövömestert, azt mondták, ez az én agitációm következménye, és cserbenhagytak. Nekem pedig el kellett utaznom, nehogy kellemetlenségeim legyenek.

Az igazat megvallva, Rittmeiszter úrtól már kaptam valami előleget, de éppen nem nélkülözhetem. Ha csak éhezni kellene, tudod, hogy az engem nem bántana, de egy nagy lehetőséget kellene elszalasztanom.

Van itt egy fiatal özvegy, egy bizonyos Puskásné, akinek az ura nemrég halt meg, és most özvegyi jogon vezeti tovább a fazekasműhelyüket. De nagyon tapasztalatlan szegényke, és segédei kilopják a szemét. No, én most összeszövetkeztem vele, megtanítottam, hogyan kell olasz mázat készíteni, és a jövő hónapi országos vásáron óriási üzletet csinálunk. Hanem az anyagra nekem kellett a pénzt folyósítanom.

Így hát most nem tudok küldeni. Annál többet kapsz majd a vásár után.

Egyébként is, ha emiatt kellemetlenségeid volnának, azt csak magadnak köszönheted. Ha úgy osztottad be a pénzt, ahogy utasítottalak, akkor bizonyára nincsenek még gondjaid. Értsd meg végre, hogy most üzletasszony vagy, nem élhetsz úgy, mint a munkások feleségei. Azok elkölthetik az egész pénzüket, mivel minden szombaton kapnak fizetést. Én sokkal többet küldök haza, mint a munkások, viszont nem tudhatom, mikor jutok újra nagyobb összeghez, a kis tőkém pedig semmiképpen nem szabad kikezdeni. Ha ennek ellenére bajba kerülnél, keresd fel Molnár nénit, az majd kisegít. Ez esetben fiának, Mihálynak add át üdvözlömet, tudod, hogy jó barátok vagyunk.

Vigyázz magadra és Károlyra, és lehetőleg ne sóhajtozz utánam sokat. Azt akarom, hogy friss és szép légy, mikor hazautazom. Sokat gondolkodok rád. Este is elkezdtem egy verset írni hozzád, de csak az első strófát tudtam elkészíteni. A Puskásné üzent, hogy gyorsan menjek át, mert a segédek elrontják az égetést. Azt az egy szakaszt leírom, hogy lásd, mennyit gondolkodok rád.

*Erdős-völgyes Petrozsénban
Láttalak meg téged én,
Mindjárt tudtam, hogy ez a lány
Vagy senki sem lesz enyém...”*

De már néhány héttel a felsőbbes levél után Pestre érkezik. Éjjel lopózik haza. „Akkor láttam először borotvátlanul - meséli nagyanyám. - Négynapos szakállal surrant be az ajtón, s mikor fölébredtem, és kiugrottam az ágyból, gyámoltalanul szorította melléhez a fejemet.”

„Persze - meséli tovább -, mert a víg özvegy alaposan kibabrált vele. Nemcsak a pénzét, őt magát sem kapta meg.”

Bevallom neked, én voltaképpen éppoly kevésbé értem a „békebeli” embereket, mint te minket. Tanultad, és én is tanultam, hogy a Nagy Októberi Forradalommal új szakasz kezdődött az emberiség Történetében. Ezt így általában tudomásul szoktuk venni, és csak nagyon ritkán gondolunk arra, hogy a nagy történelmi fordulatok nemcsak a politikai helyzetet változtatják meg, hanem az embereket is. Pedig ez az igazság. Én még éppúgy ismertem a háború előtti embereket, mint minket te, sokszor órákig hallgattam elbeszéléseiket - s már akkor rendkívül furcsának találtam az egészet. Úgy tűnt nekem az a régi világ, mint valami álmos és lusta vidék, melyen mérhetetlenül naiv emberek üzik játékaikat. És ebben volt is valami igazam. Ferenczi úr útlevét helyett egy munkakönyvvvel még beutazhatta egész Európát, és mégis kevesebbet tudott róla, mint mi, akik hazánk határai közül ki sem tehetjük a lábunkat. Dicsekedve hallottam emlegetni olyan eseményeket, melyek a történelem tükrében ostobaságnak bizonyultak, láttam őket elérzékenyülni ez ostobaságok fölött, hüledeztem és mulattam, s hadd áruljam el: bizony csak akkor gondoltam először arra, hogy a maguk idejében mégiscsak óriási dolgok lehettek ezek - amikor láttam, hogy ti milyen arccal hallgattok minket, és milyen ostoba és szemtelenül kérdezitek: de hát miért nem tettétek ezt vagy azt? Egészen bizonyos, hogy nemcsak én hittem naivnak őket, hanem ők is engemet. Én beleszülettem egy világba, melyben egymástól minden jól elkülönült, és nem tudtam, hogy ezeket csupán az októberi forradalom választotta szét. A nagy döntések korában éltem, melyben annak is éreznie kellett, hogy valamiféle leszámolásra készül a világ, aki nem tudta, ki fog leszámolni és kivel. Akinek pedig kinyílt a szeme, az csak kettő között választhatott: vagy a Szovjetunióval volt vagy ellene. A helyzet lehetett akármilyen bonyolult, az alapvető döntés egyszerű volt és világos. És én nem tudtam elképzelni, milyen lehetett a világ, amikor még nem volt ilyen.

Ferenczi úr pedig még nagyapáméknál is egy fokkal öregebb korból származott, már korszerűtlennek hatott közöttük is, hogyan tudnám hát maradéktalanul megérteni? És mégis, minél többet gondolkodom, annál kevésbé tudom elhinni, hogy valóban az a bizonyos Puskásné

végzett vele. Azt hiszem, inkább abban kell keresnünk a valódi okot, amit nagyanyám egy sajnálkozó mellékmondatával így szokott említeni:

„És ráadásul még meg is pofozták szegényt a sztrájkolók.”

Én azt hiszem, Ferenczi úr afféle szárazföldi matróz volt Európában, amerikai bevándorló és szerencselovag, akinek minden város csak új kikötő volt, új szeretőkkel és új kalandokkal. Mint valami aprócska Casanova, sietett ágyból ágyba, szélhámoskodásból szélhámoskodásba, és hasztalanul ragadta ezerszer is üstökön a szerencsét, nem vitte semmire, mivel szeszélyes természetéből hiányzott minden kitartás. Annál azonban vagy nagyvonalúbb volt, vagy kicsinyesebb, hogy azt magának be is vallja, és úgy tett, mintha ezt az életet, amit imádozott, mártíromságból kellene elviselnie. Bizonyára halálos komolyan hitt a maga forradalmi küldetésében, és nem hagyta el a megunt vidéket addig, míg nem sikerült magát kitoloncoltatnia. Érzelmeiben állhatatlan volt, mint a macska, de ezt avval indokolta, hogy forradalmárnak se asszonya, se gyereke nem lehet.

- Birkák! Nyájemberek! - mondta azokról, akik másképp éltek, mint ő, s különösen, akik valamiféle pártfegyelemnek vetették alá magukat. Alighanem csak azért jött haza Európából, mert a munkásmozgalom izmosodó szervezetei kiszorították a partizánokat, hiszen korát tekintve nem volt még öreg, s a nők sem szerették kevésbé, mint azelőtt. A maga Vadnyugatát vélte megtalálni itthon, ahol tovább kalózkodhatik, prófétáskodhatik, és továbbra is gyönyörűnek álmodhatja elrontott életét. Hanem elszámította magát. A szociáldemokrácia éppen ezekben az években erősödött meg Magyarországon is, és neki egyre kisebb és eldugottabb helyeket kellett keresnie, ha vezérkedni akart.

D.-n még sikerült megveretni a műhelyfőnököt. Nagyváradon azután utolérte a végzete. Szervezett munkásokkal találkozott, akik tudták, hogy egy sztrájkot a rendőrségnek akkor a legkönnyebb letörnie, ha a sztrájkolók terrorcselekményekbe kezdenek. Provokátornak nézték, és valósággal elpofozták a helyiségük elől.

Ezek a pofonok a lelkét találták Ferenczinek. Meg kellett értenie, hogy a próféták ideje Magyarországon is lejárt. Ezután vagy maga is beáll a nyájemberek közé, vagy nyíltan elismeri, hogy csavargásra született.

Ezelől menekült Pestre, ezért szorította oly kétségbeesetten magához asszonya fejét. S mikor első ijedtségéből fölcsupdva, ismét a pénzszerzéshez látott, ezért választott végre polgári foglalkozást. Egy kőbányába ment dolgozni.

Egészen persze nem tagadta meg önmagát. Állítólag a robbantásos jövesztést szerette volna a magyar kőbányákban meghonosítani.

Történetem szempontjából persze mindegy, miért tört össze Ferenczi nagyapám. A lényeges az, hogy Theklának hallatlan szerencséje volt. Rajta is bebizonyosodik a régi igazság, hogy a lángész is csak kedvező körülmények között bontakozhat ki. Ha akkor találkozik Ferenczivel, amikor az még virágjában van, nem bírta volna magát kivonni varázshatalma alól, és menthetetlenül tönkremegy az élete. Ha később találkoznak, nem tudott volna megtanulni minden megtanulhatót. Így azonban, mikor meglátta a férfi arcán a pusztulás nyomait, alighanem éppoly gyorsan határozott, mint azon az éjszakán, melyen először mozdult meg szíve alatt a gyerek. Ugy fogadta a férjét, ahogyan jó feleséghez illik: ágyba fektette, teát főzött neki. De mikor harmadnap Ferenczi kezdte előadni nagystílú terveit, félbeszakította:

- Először is varrógépet veszünk!

Ferenczi aligha értette meg, hogy mi történik. Azt kellett hinnie, Thekla kárpótlást akar kapni szenvedéseiert. A varrógép akkor még nemcsak a szegények munkaeszköze, de a polgárasszonyok büszkesége is, melynek becsült helye volt az úri lakásokban. Tulajdonképpen

akkor vallhatta magát végképpen háziasszonynak a feleség, ha már varrógépe is volt. Ez a szerszám valamiképpen a beérkezés szimbólumává vált.

Ferenczi tehát megszerezte a varrógépet, és azt hitte, evvel expiálta magát bűnei alól. Thekla azonban nem uraskodni akart a varrógépével, hanem dolgozni. És hasztalan lamentált Ferenczi, hogy egy keresőképes, egészséges férfira szégyen, ha a felesége dolgozik, hallatlanná tette dühöngéseit. Mióta a varrógépet beállították szobájukba, ő többé nem függött semmiféle férfitől, és nem is akart függeni. S mikor Ferenczi megunva a rendezett életet, másfél év múlva ismét bejelentette, hogy vidékre utazik, így felelhetett neki:

- Elmehet. Megkeresem, ami nekem és a gyereknek kell!

Ferenczi meghökkent a kurta válaszra, és megpróbálta tréfára fordítani a szót.

- És ne sóhajtozz utánam túl sokat, fiam!

Thekla azonban elszántan emelte rá szép, szigorú szemét:

- Egyszer sem fogok sóhajtani!

Én hallottam nagyanyámtól efféle kijelentéseket - hátborzongatóan viselkedett. Ferenczi mindenesetre fél évre letett utazási szándékáról, s mikor végül mégis asszonya elébe állt, már másként beszélt:

- Megfulladok mellettek - panaszkodott. - Nekem szabad levegő kell! Repülni akarok! Le-metélitek szárnyaimat...

Micsoda züllés! Micsoda lealjasodás! A hajdani grandseigneur, a párizsi vendég szitkozódik és panaszkodik, mint egy részeges költő vagy egy neuraszténiás bankfiú. Thekla vérig volt sértve, most bűnhődött szegény, amiért az első jöttmentet beeresztette kamrája ablakán. Még harminc év múlva is átsütött hangján a gyűlölet, ha erről beszélt.

- Fulladozott mellettem a hóhér! Hogy fulladt volna meg az első csésze kávé, amit meg-itattam vele!

És mire Ferenczi úr visszatért vidéki körútjáról, vér szerinti nagyapámat találta a helyén. Jó barátját, azt a bizonyos Molnár Mihályt, akit levélben is üdvözlöztetett.

A történetben egyébként nincsen semmi pikantéria. Az ágyban csak a kisfiú feküdt. Ők ketten az asztalnál ültek és vacsoráztak. De olyan meghitten és megszokottan, hogy Ferenczinek semmi kétsége nem lehetett, miféle változások történtek a lakásán, amíg távol volt.

Mit csinálhat egy magafajta ember, ha egy egyméter kilencven centiméter magas kazán-kovácsot talál a feleségénél? Ha az asszony csak egy kicsit is megijed váratlan betoppánására, valószínűleg azt, amit a többi férj: botrányt. Káromkodik és fenyegetődzik. De Thekla csak ránézett, és csodálkozás nélkül helyet kínálta.

- Üljön le. Teríték magának is.

És Ferenczi megcsinálta az egyetlen okos dolgot, amit még csinálhatott: leült kettőjük mellé. Nyugodtan, tempósan és sokat evett. Thekla szívesen kínálta mind a két férfit.

Egyedül a nagyapám érezte kínosan magát. Mindenki azt beszéli róla, hogy áldott jó ember volt. Hallatlan szégyenben érezte magát barátja előtt. Neki nem esett jól az étel. Egy kis darab kolbászon rágódott tisztességből, mialatt Thekla és Ferenczi bevacsoráztak.

Mikor az utolsó falatot is lenyelték, és megtörölték a szájukat, Ferenczi azt mondta nagyapámnak:

- No Mihály, köszönöm, hogy eddig vigyáztál az asszonyomra. Ezentúl majd vigyázok rája én.

Nagyapám pedig felvette a kabátját, és kezét nyújtotta Ferenczinek.

Ekkor megszólalt nagyanyám:

- Minek néznek maguk engem? Kurva vagyok én, akit adni, venni és cserélgetni lehet?

Jó harminc évvel később valaki jelenlétében megkérdezte nagyanyámat:

- Egyet mondjon meg, Thekla! Kit szeretett jobban! Károlyt vagy Mihályt?

Nagyanyám megigazította szép ősz haját, és bánatosan elmosolyodott:

- *Csak* Károlyt szerettem, édes fiam!

*

Hát ilyen asszony viselte gondomat tíz-, tizenegy éves koromig. Utána aztán mintha egy egészen más asszony nevelt volna, pedig vele maradtam, míg csak fel nem szabadultam mint szűcssegéd.

Életünk ez első tíz évében hihetetlenül szegények voltunk. Hiába szült nagyanyám ötször, támogatásra senkitől nem számíthatott. Legidősebb fia a háborúban esett el, a másodikat hat-éves korában elvitte a torokgyík. Asszonylánya Kassára ment férjhez, és ott is rekedt a háború után. Anyámnak, szegénynek elég gondja volt a két gyerekkel. Balogh nagyapámat iszákossgága miatt el kellett hagynia. Legkisebb fián kívül még engem is neki kellett eltartania.

A háború utolsó két évében szövőgyárban dolgozott, úgy látszik, az embereknek akkor már nem volt pénzük, hogy fehérneműt varrassanak. Nagyapámat a Ganz-gyárból vitték a frontra, amikor bevonultatták a Vasas-bizalmiakat, és többé nem is jött vissza. Kellott a pénz. De a nyersanyaghiány, a papír- és csalánszövetek idején Thekla elvesztette állását a szövőgyárban, és régi megrendelőit sem sikerült visszanyernie. Így aztán mint házivarrónő kereste a kenyerét.

Ma már nincsenek házivarrónők, de akkoriban ez egy sajátos, nélkülözhetetlennek látszó intézmény volt, valamiféle átmenet a háztartási alkalmazott és a rabszolga között. A jómódú polgárok nemcsak dísznek tartották varrógépüket. Havonta, kéthavonta összegyűjtötték foltozásra váró fehérneműjüket, meg ha volt, az új ágyneműk, ingek készítésére szánt vásznat, aztán üzentek házivarrónőjükért, aki eljött, és két-három nap alatt ott a lakásban, a házi-asszony szeme láttára elvégezte a szükséges munkát.

Ez a különleges foglalkozás sajátos jellemeket követelt. A házivarrónők többnyire szürke egérkéek voltak, surranva jártak, halkán beszéltek, és órák hosszat tudtak a gép mellett ülni, anélkül hogy fölemelték volna a fejüket. Helyzetük rosszabb volt, mint a cselédké, mert azoknak egyszerre csak egy nagyságához kellett alkalmazkodniuk, nekik pedig hetente többhöz is. A sifonágyneműk és vászon-hálóingek korában munkájuk primitív volt, egyszerű, minőségével nemigen tűnhettek ki, csak gyorsaságukkal és viselkedésükkel, s ez utóbbi volt számukra a legfontosabb tudomány. A nagysága nemcsak azt várta el tőlük, hogy szerények legyenek, hanem bizonyos jó modort is - és ebből legtöbbször ismét csak hátrányuk származott. A fizetésük csekély volt, viszont kaptak ebédet, uzsonnát és gyakran tízórait is, s így nem fenyegette őket az éhezés. De hátrányban voltak a mosónőkkel szemben, mert őket rendszerint asztalukhoz ültette a család; így csak keveset és tartózkodva ehettek, és nem vihették haza gyereküknek az ételük felét.

Megvallom, voltaképpen két foglalkozásban nem tudom elképzelni Theklát: cselédnek és házivarrónőnek. Fejedelmi természetével és sansculotte-szájával aligha viselte könnyen a nagy-

ságák szeszélyeit. Hiába dolgozott kitűnően, nem tartozott a keresett emberek közé, s alighanem csak félve ajánlották egymásnak a háziasszonyok. A legnagyobb konjunktúra idején sem tudott több munkát találni, mint heti három-négy napot. A hét többi napján a környék háziasszonyainak foltozta odahaza a nehezebben javítható holmijait, a saját gépén, bagóért.

Minden bizonnyal rendkívül rossz anyagi körülmények között éltünk tehát - de én ebből semmit sem éreztem. Arra emlékszem ugyan, hogy nadrágomat, kabátomat sokszínű foltok tartották össze, de sohasem jártam rongyosan, és öltönyöm tarkasága még nem bántotta a hiúságomat. Krumpliról, szénről mi gyerekek gondoskodtunk, a többit pedig megszerezte Thekla zsenialitása. Mindig voltak játékaink. Pilinckát és csigát Balogh nagyapám faragott, mégpedig olyan mennyiségben, hogy jutott belőle cserére, sőt eladásra is. Mások vasabroncsot hoztak karikának. Ismét mások mindennek alkalmas deszkadarabokat. Anna néni, Thekla egykori váltótársa a szövőgyárból, elhozta a letépett, színes pamutszálakat, Bódi bácsi pedig egyszer a szeméten egy elromlott rugósvasútat talált, azt hozta el, s úgy megjavította, hogy három hónapig még működött is. Forgót pedig csináltunk magunknak.

Olyan volt a lakásunk, mint valami bazár. Nemcsak nagyapám régi szaktársai jártak el hozzánk szívesen, a szomszédok is átjártak esténként jó tanácsért, no meg friss hírekért - Thekla egyikben sem szűkölködött. S a látogatók, akik tudták, mennyire szereti gyermekeit, hogy neki kedvezzenek, cukorkát hoztak, vagy papír körhintákat, fahuszárokat és egyéb ilyen apróságokat készítettek nekünk. Asztalos néni csodálatos, tíz-tizennégy emeletes kártyavarákat építtetett.

De mindezen drága és különleges ajándék közül a legkedvesebb, legdrágább ő volt maga, a nagyanyám. Télen, azokon a napokon, melyeken otthon dolgozott, megtelt gyereksereggel a lakásunk. Thekla nem szeretett sokáig egy helyben ülni, minduntalan felugrott a géptől, és keresett valami szórakozást. Ha verklis jött a házhoz, tízfokos hidegben is az udvarra szaladt, és táncolni kezdett a folyosón, máskor pedig szép hangjával kísérette az énekes koldusokat. A gyerekekkel is szeretett énekelni, s ha belefáradtunk a lármázásba, gyönyörű meséket tudott mondani. Sőt, a játékainkba is rendszeresen beállt, s ő izgult legjobban, hogy a farkas el ne csípje a bárányt. Egyszer pedig két hétig kellett feküdnie, mert megpróbált velünk hátulsó pár előre fuszt játszani a konyhában.

Persze tavasztól őszig, mikor az idő felmelegedett, még Thekla vonzása sem tudott bennünket a szobában tartani. Ilyenkor semmiben nem korlátozott bennünket. Egy szabály volt: sötétedésre otthon kellett lenni. No és még egy: megbukni az iskolában nem volt szabad. A négyesekért viszont egyáltalán nem haragudott. Nem is volt soha rosszabb osztályzatunk: azt egyszerűen nem lehetett elképzelni, hogy ha Thekla követel valamit, az ember nem csinálja meg.

Balogh nagyapánk néha megpróbált bennünket valamennyire kordában tartani. Üldözte a négyeseinket, s ha rájött, hogy a grundon játszunk iskola helyett, kegyetlenül elfenekelt. Utána aztán ő szorult Theklától:

- Ne szekáld őket! - szokta mondani. - Úgyis csak addig lesznek boldogok, amíg gyerekek!

Csak egy rossz emlékem van életemnek erről a szakaszáról, de ez néha álmaimban még ma is visszatér. Az első estéé, melyen el kellett mennünk szünet - mint ő szokta mondani szegény - gyűjteni. Károly föl sem vette az egészet. Rettentően szerette a kalandokat. Én azonban borzalmasan féltem. Mikor a sötétben megcsikordult a vagon oldala, azt hittem, meghallották a pályaudvaron is. Odaszaladtam Theklához, és szoknyájába temettem arcomat. Ez volt az egyetlen eset, mikor nem találtam nála menedéket. Kaptam két pofont, és visszakergetett.

Otthon aztán ölébe vett, és addig szorított magához, míg mindkettőnknek könnyes lett a szeme.

- Szegénykém - suttogta akkor, inkább magának, mint nekem. - Vannak dolgok, amiket nem muszáj megcsinálni, és vannak, amiket muszáj. Ezt a két pofont nem én adtam neked, hanem az a keserves, disznó életünk!

Soha többé nem mertem otthagyni a vagon vagy a kocsit. De a félelem csak akkor hagyott el, amikor először fogott meg az őr. Akkor láttam Theklát megjelenni és hódítani, s attól fogva tudtam, hogy mellette nem eshetik bajom.

Aztán a harmincas évek körül hirtelen minden megváltozott.

*

Hirtelen - ez persze nem is igaz. Ez csak azt jelenti, hogy a változások kívülről s oly lassan közeledtek felénk, hogy csak akkor értettük meg jelentőségüket, mikor egyik napról a másikra váratlanul előttünk állt a kész eredmény. Pontosabban szólva, akkor sem tudtuk, hogy mi történt velünk, nem sejtettük, hogy az erkölcsök és szokások döntő változásának vagyunk tanúi, hogy egy életforma omlott össze a szemünk előtt.

A változások legelső és legfontosabb jele, minden további változás előfeltétele, egy látszólagos semmiség volt - gyakran jelzik semmiségek a hegyomlásokat. A lakosság a városba költözés után is vászonfehérműt hordott, csak estélyi ruhához viselt selyemharisnyát, és otthon dagasztotta a kenyerét. A pék főként abból élt, hogy a háziasszonyoknak megsütötte a behozott kenyeret. Persze már akkor is volt, aki a kenyeret is boltban vásárolta, de ez a magatartás például azokban a körökben, amelyeknek anyám dolgozott, vitathatatlanul szégyenszámba ment. A háziasszonyok nem ismertek annál lesújtóbb véleményt, mintha ezt mondták valakiről:

- Még a kenyeret is a péknél vásárolja!

Aztán úgy huszonöt körül egyszerre csak nem számított többé erkölcstelenségnek a pékenyér. Hogy honnan és miképp terjedt el az új felfogás, azt nem tudom, de itt volt, élt, hatott, és útjából mindent elsöpört. Pár év múlva már irigyelték azokat az asszonyokat, akikről a férjük nem követelte meg, hogy maguk álljanak a dagasztó-teknő mellé. Egy évtized alatt legalább felére csökkent a házisütések száma, majd a felszabadulás jóformán még az emlékezetét is eltörölte.

Te persze nehezen képzelheted, milyen óriási változást jelentett be ez a semmiség. A valóságban ezzel kezdődött a térdig érő szoknya és a bubifrizura, a nők munkába állása és a részletüzlet is.

A fehérműviselet átalakítását látszólag a divat önállóan végezte el, de ha meggondoljuk, milyen lassú, óvatos léptekkel közeledett a változás, látnunk kell, hogy az erkölcsök változásával függött össze ez is. Először még maradt a vászoning, csak megjelent rajta a lyuggatott hímzés, az azsúr. Eleinte vakmerő divatnak számított, de huszonöt után már minden nő azt akart hordani. Ugyanakkor kezdte a patentharisnyát a selyem kiszorítani. Huszonnyolc körül jött a habselyem, és nemsokára feltűnt a kombiné - amely akkor még azt jelentette, hogy egybe van szabva az ing és a bugyi. Velük érkezett a műselyem hímzések divatja is, majd, ha jól emlékszem, harmincban, a Nemzetközi Vásáron elsőnek mutatták be az ipari mértékben használható műszálakat, és a következő évben már minden asszony dzsömpert kötött.

Ne aggódj, nem divatbeszámolót akarok neked tartani. Csakhogy, barátocskám, ezekkel a régi történetekkel, melyeknek te csak mulatságos furcsaságát láthatod, nekünk elválaszthatatlanul összefüggött a mindennapi kenyérünk. A változás elsősorban a házivarrónőket söpörte el. Nekünk már az azsúr divatja is aggasztó gondokat okozott.

Azelőtt ugyebár az ingek egykaptafára készültek, a munka nem volt nehéz, az alapvető fogásokkal minden fehérneművarrónő tisztában volt. Annál kínosabb pontosságot és annál jobb ízlést követelt az aszúr. A háziasszonyok eleinte azt csinálták, hogy a hímzőnőknek adták oda utólag a kész ingeket, de aztán a konjunktúrát megérezve, megjelentek azok a fehérneműszalonok, melyek csak készíttetéssel együtt vállalták a hímzéseket, s mert kitűnő munkát adtak, kezdték elvenni a háziasszonyok kenyerét - bár eleinte inkább csak az átalakításra és foltozásra korlátozták a tevékenységüket, ez a munka pedig nagyon rosszul jövedelmezett.

Az aszúr készítése bonyolult munka volt, és finom ujjakat kívánt. Először bizonyos előre megrajzolt minta szerint a vászonból ki kellett húzni a keresztszálakat, majd a hosszanti szálakat slingeléssel az épen maradt rész széléhez szorítani, s ezáltal elegáns kis köröket és ellipsziseket alakítani. A lyukakat pedig lapos hímzéssel kellett ízléses mintákkal összekapcsolni.

Igen, valóban jól tudom, csináltam eleget magam is - hogy a fene ette volna meg azt is, aki divatba hozta!

Nagyanyám az elsők között volt, akiknek az új divat szinte teljesen elvette a kenyerét. Régi helyeit gyors ütemben veszítette el, újakat nem talált. Hónapokon át szinte kizárólag az utcáról éltünk, mindennaposakká váltak éjszakai kirándulásaink. Ezt sem lehetett sokáig bírni. Thekla lefogyott, elkomorodott. Amit azelőtt soha meg nem tett, megalázta magát. Munkáért könyörgött, összeköttetések után szaladgált, de ez sem sokat segített rajtunk. Ekkor avval kísérletezett, hogy olcsóbban vállalta a munkát, mint a többiek. De már evvel is elkésett - sokan előzték meg és kezdték jóval korábban lerontani a béreket. Csak azért nem ment vissza a szövőgyárba, mert addigra már az sem nyújtott megélhetést egy kétgyermekes özvegyasszonynak. Az idegenek még nem láthatták rajta a változást, a szomszédokhoz továbbra is készséges volt, s ezután is táncolt verkliszóra a folyosón, de nekünk, gyerekeknek már sokszor panaszkodott egy-egy fárasztó vendég távozása után:

- Mit akarnak tőlem? Nincs nekem náluk nélkül is elegendő bajom?

Már azt fontolgatta, hogy abbahagyja az egészet, és mosónőnek áll.

Egyszer aztán vakmerő gondolata támadt:

Miért ne tanulhatná meg ő is azt az átkozott aszúrozást?

És megtanulta. Mi, gyerekek hónapokon át láttuk, amint mindenféle fecni vászondarabokon gyakorol. Türelmét veszítve, sokszor vágta földhöz az elrontott munkát, hanem azután erőt vett magán, és folytatta a kísérletezést. Mert így-úgy megtanulni az új hímzést, nem volt nehéz. Szórakoztak evvel a háziasszonyok is. De oly gyorsan, szépen és megbízhatóan dolgozni, hogy kenyeret kereshessen vele, ez nagyon nagy feladatnak bizonyult. Hozzánk alig volt szava. Eltúrte, hogy zajongjunk körülötte, de ő maga ritkán emelte fel munkájáról a fejét. Még a verkli is hasztalanul szólt az udvaron: munkája mellett maradt, és csak maga elé énekelgetett.

És pár hónap múlva bebizonyosodott, hogy az effajta munkákhoz különleges érzéke van. Újszerű mintáival meghódította a vevők szívét.

Ettől fogva nem ismert habozást. Mikor az új anyagok megjelenése kezdte a hímzést kiszorítani a divatból, elsők között tanulta meg a dzsömperek kötését, és ebben is igazi mesternek bizonyult. Most gyümölcsöztek a Ferenczi nagyapával töltött évei. Tőle tanulta, hogy mit jelent elsőnek lenni valamilyen területen.

De Theklának mindehhez egy másik világba kellett átugornia, s hogy ez megint milyen óriási dolog volt tőle, azt aligha tudnám elmagyarázni neked, ha nem láttad volna magad is. De lent,

Sztálinvárosban, még mint kisfiú is megfigyelhetted, hogyan kezdték tanulni a falusi lányok a városi életet. Egy fél év alatt ledobták bő szoknyájukat - de mit vettek fel helyette? Kék, lila vagy vörös, mindegy volt nekik. Magukra vették volna még a rózsaszín véceajtót is. Roppant elegánsnak hitték magukat, pedig a ruha úgy állt rajtuk, mint a tehénen a gatyá, hiszen sejtelmük sem volt arról, mi illik hozzájuk. Valóságos bohócot csináltak magukból, és még örülhettek, ha a frissen ízelet városi szabadságban ráadásul nem szereztek maguknak még egy gyereket is. Két-három év kellett, hogy különbséget tudjanak tenni városi ruha és városi ruha között, míg az alkalomhoz megszerezték azt a képességet is, hogy élni tudjanak vele.

Theklánál sem az volt a csoda, hogy gyorsan elsajátította a hímzés és kötés technikáját, hanem hogy azt az ízlést is megszerezte hozzá, mely megfelelt megrendelőinek. Ezeket az új szakmákat nem az egykori házivarrónők foglalták el, hanem azok a középosztálybeli asszonyok, akiknek az új körülmények között dolgozniuk kellett.

Hála tehát Thekla zsenialitásának, kezdtünk feltörni. De mi, gyerekek ennek csak kárát láttuk.

A hímzés egész más jellegű munkának bizonyult, mint amihez Thekla hozzászokott. Mint házivarrónő, néhány tucat asszonyból élt, akikkel hosszú, tartós kapcsolata volt, egynek-egynek közülük három-négy napot dolgozott, s akiknek hívására előre fel lehetett készülnie. Hogy is mondjam. Afféle patriarkális viszony volt ez, nem annyira a munkára, mint inkább személyes kapcsolatokra alapozott, melyben úr és szolga egymásnak kölcsönös hűséget fogadott. A hímzés viszont már kapitalista vállalkozás volt, ha szabad így mondanom, amely piacra dolgozott. És még inkább így volt ez, mikor a dzsömper-divat kihasználására vetette rá magát. Most már számtalan megrendelőből kellett élnie, mert fél évig nem látta azt, aki egyszer anyagot hozott, de ha munkájával meg volt elégedve, elküldte maga helyett az ismerőseit. A varrónőnek elég volt, ha megtartotta kuncsaftjait - most erről szó sem lehetett. Szegénynek soha nem volt elég helye, de ha a nagyságák jobban kedvelik, egyszer azt kellett volna mondania: több helyet nem vállalhatok. Most utolérte a kapitalista életforma legfőbb átka, az, hogy abban csak a több az elég, mert a megállás a tönkremenés kezdete. Aki egyszer divatba jött, annak divatban is kellett maradnia, mert ha egyszer nem terjedt tovább a hírneve, mindenét elvesztette az, akinek a hírneve emelkedőben volt. Senkit nem lehetett elutasítani, vállalni kellett minden megrendelést, és el is kellett készíteni. Többé nem maradt ideje Theklának, hogy táncoljon a folyosón. S amikor már nem győzte egyedül a munkát, a régi jó szokás szerint gyermekeit kezdte segítségül beállítani. Jobban tudok kötni és hímezni, mint a legtöbb asszony. A munkában azelőtt sem ismert könyörületet, akkor sem, amikor még nem kívánt tőlünk sokat. Ha mégis befogott minket valamibe, hát azt úgy kellett elvégezni, hogy abban ne maradjon hiba. Most még inkább így lett, s nekünk egyre kevesebb szabad időnk maradt.

De ha csak ez lett volna az egyetlen rossz a változásban, azt azért nem viseltem volna el túl nehezen. Hanem ahogy a nagyságos asszonyok kezdtek hozzánk szokni, egyre jobban kellett adni a lakás külsejére is. Theklánál mindig vakító tisztaság uralkodott, evvel nem is lett volna baj. De kezdtek útban lenni a kopott és rongyos gyerekek, mert a vevők érezhető undorral kerülgették barátainkat. Bizonyára fájt értünk a szíve, de ha kettőnél többen akartak nálunk játszani, könyörtelenül kizavart a folyosóra. Csakhogy mint mindennek, a barátkozásnak is megvannak a saját törvényei. A kevés itt is azt jelenti: semmi se. A gyerekek csak egy ideig vetették alá magukat Thekla rendszabályainak, aztán kerestek maguknak más helyet, ahol tanyázni lehetett. Most már azt az időt, melyben Theklának segítettünk, a barátaink nélkül is kellett töltönnünk. S ha végül azt mondta, elég - rohantunk a barátaink után. Addig ő volt a legkülönb - játszópajtásnak is. Most legföljebb vasárnaponként villant ránk régi mosolya.

Aztán eljött egy nap, amit soha sem fogok elfelejteni. Thekla egy divatárúüzletnek is dolgozott, s elvitt magával, hogy segítsem cipelni a csomagját. Ekkorra már rájött, hogy ő maga a legjobb reklámja magának, hogy neki is mutatnia kell, és szépen, elegánsan öltözködött, de

minthogy továbbra is slafrokban érezte legjobban magát, a mi ruházkodásunkon nem változtatott. Ott mentem hát mellette, rikítóan foltos nadrágban, házivarrású ingben, s mikor benyitottunk a boltba, a kereskedőnek rögtön megakadt rajtam a szeme.

- A kedves fia? - kérdezte nagyanyámtól szívélyeskedve, de roppant gúnyosan. Érezhetően arra gondolt, hogy ennél az asszonynál nyugodtan leszállíthatja az árakat.

Ám Thekla fölszegte a fejét.

- Hova gondol, Bauman úr? - kérdezte könyörtelenül (már tudniillik velem szemben volt könyörtelen). - A szomszédasszonyom kisleánya. Ő szokta segíteni húsz fillérért a csomagjaimat.

Csak az utcán sírtam el magam szégyenemben és fájdalommban. Kurtán megsimogatta a hajamat.

- Ne sírj! Péternek is meg kellett Krisztust tagadnia!

Engem azonban sohasem érdekelt különösebben sem Péter, sem Krisztus, annál jobban a nagyanyám. Elviselhetetlenül fájt, hogy a szomszédasszonynak ajándékozott oda. Sírnem mertem tovább. Viszont életemben először megpróbáltam szembeszegülni vele.

- De miért kell ezt csinálnunk? - kérdeztem panaszosan. - Olyan jó volt azelőtt!

Megállt, rám nézett - aztán ment tovább. Nem felelt. Este azonban, mikor Károly bátyám elaludt, odaült az ágyam szélére, és megsimogatta a fejemet.

- Arra még nem gondoltál, kisleányom, mi lett volna, ha egyszer olyan bakker csíp el titeket, aki füttyöl rád?

Nem, erre valóban sohasem gondoltam. Annyira nem, hogy először nem is értettem, mire céloz vele. Hanem aztán leesett a húszfilléres, s akkor felültem fektemből, és riadtan bámultam nagyanyámra, ő pedig kicsit szánakozva, kicsit diadalmasan elmosolyodott, majd arcom elé hajtotta szép fejét.

- Nézd - mondta csendesen. - Őszül a hajam!

Gyerek voltam még, tapasztalatlan, éretlen kölyök, az életről még azt sem tudtam, micsoda. És mégis valahonnan hirtelen megértettem, hogy nemcsak én ijedtem utólag halálra a veszélyek miatt, melyek között az alvajáró biztonságérzetével járkáltam azelőtt, hanem Thekla is remeg, ha arra kell gondolnia, mi lett volna, ha nem sikerül üstökön ragadnia a szerencsét, hanem elkopva és megöregedve tovább kell folytatni eddigi életünket. Kétségtelenül valódi nyomor, talán züllés várt volna ránk. A szívem összeszorult, s elfogódva csókoltam meg Thekla kezét. Így mondtam neki köszönetet, amiért vidáman és sugáregyenesen járt közöttünk, és el tudta takarni előlünk, sőt, azt hiszem, maga elöl is, azokat az ijesztő mélységeket, melyek szélén bukdácsoltunk. Ő pedig ettől fogva nemcsak magára volt kényes, hanem a környezetére is. Rendes ruhákat vásárolt nekünk, és irgalmatlanul megkövetelte, hogy mindig tiszták és csinosak legyünk. Mikor pedig rájött, hogy a környék, amelyen lakik, önmagában is akadály a annak, hogy új pályáján véglegesen beérkezzék, döntő lépésre szánta rá magát. Nem volt ez könnyű elhatározás, akkoriban gyakran hallhattuk, hogy lefekvés után az ágyában forgolódva nyög és sóhajtozik. Hanem aztán megerősítette szívét, s mint valami fényes angyal, szárnya alá ragadva kicsinyeit, előkelőbb vidékre repült velünk.

- Szegény Ferenczi nagyapád, ha ezt láthatná! - ez volt az első szava, amikor beléptünk az új lakásba.

Pedig az ugrás egyelőre nem volt túl nagy. Az Aradi utcában kötöttünk ki, de a Körúthoz már elég közel. A házak itt sem voltak szebbek, mint a régi helyen, de nagyobb volt a forgalom, és jobban öltözködtek az emberek. Rongyos gyerek persze erre is akadt elég - a Belvároson

kívül, azt hiszem, akkoriban mindenütt lehetett látni rongyos gyerekeket -, de itt már úgy nevezték őket: utcagyerekek. S hogy milyen messzire kerültünk régi környezetünkől, azt akkor láttam, mikor magamhoz térve néhány napos szédülesemből, először mentem le az utcára azzal a céllal, hogy játszótársat keressek magamnak.

A sarkon egy velem egykorú fiú csigázott. Én megálltam a közelében és néztem. Észrevett, rám emelte tekintetét, aztán undorodva elfordult, s ütötte tovább a csigát. Én pedig megéreztem, hogy ezt a gyereket nekem már nem lehet megszólítanom.

Utcagyerek volt.

Szégyenkezve odébbmentem. Egy másik, egy úrifíú jött arra, kínosan tisztán öltöztetett, lenyalt hajú kis penészvirág. A sarki újságárusnál Új Nemzedéket vásárolt a szüleinek, s közben a rokkant újságárussal szívélyesen elbeszélgetett. Megvártam, míg végez, s mikor visszafele jött, unalmamban és elkeseredésemben megszólítottam:

- Ti is itt laktok, kisfiú?

Megütközve nézett rám - bizonyára attól tartott, hogy belékötk. Hanem azért megállt, és engedelmesen válaszolgatott.

Ez a kisfiú volt az apád, fiam!

*

Én még a régi iskolához tartozom, és szeretem, ha az előadó néha hatásosan beszél. Bevallom, azt reméltem, végre sikerül megfognom a fiút. Ő magabiztos, tevékeny embernek ismerte az apját, gondoltam, feltétlenül meg kell lepődnie, ha váratlanul mint félénk, vézna kisgyerekekkel találkozik vele, s talán azt is megérti, hogy nem véletlenül indultam el Ádámtól és Évától, e kerülő segítségével rövidesen elérkezem szüleikhez.

Ami a meglepetést illeti, az nem is maradt el. A fiú úgy nézett rám, hogy azt hittem, kiugrik a szeme.

- Állati! - kiáltotta aztán kétségbeesve. - Hát még ő is hazudott nekem?

Rámeredtem. Ő pedig így magyarázta meg rémületét:

- Azt mesélte, hogy nyomorúságosan szegények voltak, s neki például soha nem volt rúgós-vasútja!...

Nekem egyszerűen megálltak a kerekeim. Nem értettem, mi baja van Bandinak. Olyan ostobán meredtem rá, hogy végül ő is zavarba jött. Kétsége nem lehetett, hogy nem színészkedem, valóban sejtelmem sincs, mi kivetnivalót talál apja szavaiban. Kínos mozdulattal húzta föl a vállát, és előbb lesütötte, majd újra kerekre nyitotta szemét.

Valóban komikusnak találhatta volna egy harmadik személy, ahogy ülünk az asztal két oldalán, bámuljuk egymást, és tekintetünkben szinte egy évszázadnyi korkülönbség értelmetlensége ül.

Aztán egyszerre felvillant bennem valami:

- Szent isten! - sóhajtottam. - Te azt hiszed, hogy egy úrigyerek nem lehetett nyomorultul szegény?!

Összezsaptam a kezemet:

- Hiszen te semmit nem értettél abból, amit mondtam neked!

III. FEJEZET

Megszólalt a telefon, és félbeszakította beszélgetésünket. Ugrottam föl, és siettem a készülékhez. Ám a fiú megfogta a karomat, és visszatartott egy pillanatra.

- Ha az anyám... - mondta - ne árulja el, hogy itt vagyok.

- Ha az anyád, és megkérdi, természetesen megmondom, hogy itt vagy! - feleltem.

- Akkor én azonnal elmegyek! - fenyegetőzött ő.

- Akkor elmész! - válaszoltam keményen. - Én még soha nem hazudtam anyádnak, és nem is fogok!

Aztán rámosolyogtam a gyerekre.

- Azt azonban megmondhatom neki, hogy ne jöjjön ide...

Valóban Ili volt a készüléknél. Hallottam halk kiáltását, mikor megtudta, hogy a fia ott áll mellettem. Aztán végighallgattam szavait, és szó nélkül, illetve rövid köszönéssel letettem a kagylót.

- Nem mondta meg, hogy ne jöjjön ide! - mondta szemrehányóan Bandi.

- Nem is akart. Megtalálta a leveledet. Elvárja, hogy hazamenj. Azt üzeni, ha van bátorságod külföldre menni, ahhoz is legyen bátorságod, hogy a szemébe nézz!

Elpirult.

- Csakhogy - mentegetőzött - én nem attól félek, hogy ő fog megbántani, hanem hogy én bántom meg őt...

- Az most mindegy! - mondtam. - Beszélni akar veled!

- Beszélni?! - nevetett föl keserűen. - Dehogy beszélni akar. Agyon akar dumálni, és az egészen más.

Aztán megfordult, helyére ment és leült.

- Azt hittem, maga is csak ezt akarja - mondta később. - Amikor azt mondta, hogy az én anyám sem volt külön, mint a magáé, az jó volt. Az is, hogy én tanultam, míg ő dolgozott. A sértegetéseket én nagyon bírom. Csak azt nem bírom, ha megkérdezek valakit, s az válasz helyett a kedves nagymamájáról beszél...

Elnevettem magam. Határozottan tetszett nekem a legényke.

- Szemtelen vagy, de szellemes - mondtam neki. - És ezt én is egészen jól bírom. Hanem amit anyádról mondtál, azt nem hiszem. Hazudsz. Anyád még sohasem hazudott.

- Magának nem - vont a vállát -, mert maga nem a fia. Én azonban a fia vagyok.

Újból nevetnem kellett. A gyerek megfigyelésében határozottan volt valami. Már én is megfigyeltem, hogy a szülők a gyermekeiknek mondják meg legnehezebben az igazat. Én mégsem hittem el, hogy Ilinek ne legyen ahhoz bátorsága, hogy őszintén beszéljen Bandival.

- Nem - mondtam határozottan. - Anyád soha nem szokta a dolgok könnyebb oldalát választani.

S hogy meghökkentsem kissé, még hozzátettem:

- Különb ennek a szokásának köszönheted, hogy egyáltalán a világon vagy, fiam.

Hát valóban meghökkent, s mielőtt meggondolta volna, mit beszél, furcsa dolog futott ki a száján. El is pirult bele.

- Nocsak - mondta. - Én azt hittem, ezt egészen másnak köszönhetem.

- Szentelen majom vagy! - szögeztem le nyugodtan. - Pedig amit mondtam, az szó szerint igaz. Ha nem így lett volna, akkor most nem élnél, vagy legalábbis én lennék az apád. Mert anyád eleinte belém volt szerelmes, s éppen akkor választotta apádat, mikor rajta mindenki nevetett, engem pedig dicséretekkal halmoztak el.

Most aztán már szólni sem tudott zavarában, pedig gúnyosan folytattam:

- Ja, barátocskám, ha valaki annyira férfi, hogy meg tudja ítélni a felnőtteket, akkor azt is illenék megértenie, hogy az első szerelem még az édesanyák életében sem szokott a sírig tartani!...

Most ő nevetett.

- Ezt értem - mondta. - Csupán azon csodálkoztam, hogy milyen különös az élet! Én gyanútlanul feljövök Feri bácsihoz, mert tudtam, hogy a börtönben jóba voltak apámmal, aztán kiderül, hogy már gyerekkorukban is ismerték egymást, sőt, hogy az anyámnak is előbb udvarolt, mint ő. Nem sok ez egy kicsit a véletlenekből?

- Szentisten! - kiáltottam fel tréfás rémülettel. - Hát hogy értsük meg egymást bonyolultabb dolgokban, ha már az ilyen egyszerű kérdések megértését is lehetetlenné teszi a korkülönbség? Én elhiszem, hogy az eset végéről nézve talán különösnek látszanak ezek az epizódok, de hát próbáld megnézni az elejéről is, onnan, ahonnan én látom! Hát nem természetes, hogy azok maradnak halálukig jó barátok, akiket sok és bonyolult kapcsolat köt egymáshoz? Elképzelhető lenne például másképp, hogy én lecsukattam magam apád miatt?

- Értem! - mondta. - Úgy látszik, ez igaz is.

Aztán nagyon élénken tette hozzá:

- Tessék nekem most erről beszélni, Feri bácsi!

*

Persze én előbb azt szerettem volna elmesélni neked, hogyan kerültünk be a mozgalomba, apád meg én, és hogyan ismertük meg anyádat - de hát a sorrend igazán nem kötelező. Legföljebb vár rám egy kicsit az utcasarkon az apád. Talán nem is lesz rossz, ha a dolgok közepén kezdem, mint ahogy a régi klasszikus költők csinálták. De akkor képzelj el, hogy adva van három ember, ez egyik egy hallatlanul csinos és rendes, vonzó, fiatal leány, akinek a szerelméért ölik egymást a fiúk - ez az anyád; aztán van egy fiatal fiú, akitől mindenki igen sokat vár, aki félig-meddig már maga is vezetőnek számít, és akire már sokan feltekinenek - ez vagyok én; és harmadiknak ott van apád, egy nagyon szerény és csendes gyerek, aki minden munkát elvállal és megcsinál, de aki soha észre nem veteti magát.

Ha ezt jól magad elé képzeled, bizonyára nem tartod csodálatosnak, hogy mi ketten járunk egymással, anyád meg én. És valóban az elvtársak is teljesen rendjénvalónak tartják ügyünket, ha meglátnak minket, azt mondják, „szép pár”, vagy azt, „egymáshoz illenek”. Azt, hogy apád is szerelmes anyádba, ezek az elvtársak nem tudják. Mi ketten azonban igen. Én tudom, mert megmondta nekem. Anyád is tudja, pedig neki nem mondta meg. De nem is kellett megmondania, elárulta minden szava, minden tekintete.

Mondom, általában azt hitték rólunk, hogy anyáddal teljesen zavartalan a kapcsolatunk. Ez azonban nem volt teljesen így. Sohasem veszekedtünk egymással. De éreznem kellett, hogy nem mindig örül a sikereimnek. Néha azt mondta:

- Azért viselkedhetnél szerényebben is!... Én azt hiszem, hogy még nem csináltál semmi igazán nagyot.

Nem veszekedtünk, mert én ilyenkor igazat adtam neki. Tudtam, hogy igaza van. És talán bántott is, hogy mégsem tudom legalább eltitkolni az örömet, amiért a legfiatalabb elvtársak már fölnéznek rám egy kicsit. Viszont biztosra vettem, hogy előbb-utóbb igazolni fogom bizalmukat. Anyádét is természetesen! És persze ez lett volna a legfontosabb.

Aztán egyszer eljött ennek is az ideje.

1939-ben történt.

A nyilasok akkor már évek óta elkeseredett harcokkal próbálták az ifjúmunkásokat állásaikból kiszorítani, és az utcát és a kirándulóhelyeket maguknak meghódítani. Sikert azonban csak az első időben értek el, amikor még megleptek a támadásaik.

A dolog avval kezdődött, hogy a budai hegyek között, a Pösinger-majornál, fegyveres nyilasok megtámadták és megverték a munkásturistákat, s a kiérkező rendőrség az utóbbiakat tartóztatta le és íteltette el. Aztán a Hunyadi térről verték ki a gyerekeket. Ám az ifjúmunkások gyorsan megszervezték a védelmet, és véresen verték vissza a nyilasokat. Majd a Tompa utcai nyilasház ellen ők mentek át támadásba - ennek a történetét a tankönyveidből is ismered.

Ekkor egy ideig szünet következett, aztán a nyilasok egy vasárnap délelőtt minden erejüket összeszedve rohamot indítottak a nagygyödi munkástelepek ellen. A belügyminisztériumnak is tudnia kellett a készülő akcióról, mert ezen a napon csendőrt még véletlenül sem lehetett látni a Dunakeszi és Felsőgyöd közötti partszakaszon.

Mikor a támadás megindult, mi apáddal a VII. kerületi ifik telepén, a Gödörben voltunk, és a szokásos módon töltöttük a vasárnapot. A bejárat felől egyszerre száz-kétszáz doronggal, fokossal, kövekkel felfegyverzett fiatalember rohant ránk, állati ordítással. Meztelül, csupasz kézzel, ellenállásra gondolnunk sem lehetett. Az első pillanat dermedtségéből fölcsupdva, még mielőtt beértek volna a tulajdonképpeni telepre, futni kezdtünk a sátrak és az erdők felé, hogy valami fegyverhez jussunk, és a fák között védjük meg magunkat. Ha akkor nyomban utolérnek, alighanem reménytelen helyzetbe kerülünk. De nem értek utol, mert félúton a bejárat és az erdő között, ott állt apád. A támadás pillanatában éppen nadrágot húzott valamiért, és siettében nem tudta eldönteni, lerántsa-e magáról, vagy inkább bújjon bele a másik szárába is. Így aztán elérték, közrefogták, s örülve, hogy végre üthetnek valakit, minden oldalról nekiestek. Mire észbe kaptak, hogy fölöslegesen vesztegetik egy emberre az egész erejüket, mi már nyertünk néhány pillanatot, és ez elég volt ahhoz, hogy a legügyesebbek fegyverhez jussanak. Volt, aki a vas szemetesvödröt ragadta föl a sufni elől, mások fél téglákat találtak a fű között, ketten pedig közös erővel kirángatták a földből a kézilabda-kapu egyik oszlopát, és keresztbe fogva rohantak vele az ellenség felé.

Én egy tuskés akácággal akartam a harcba vegyülni, de hátulról lefogtak.

- Te ne verekedj! - mondták nekem. - Rohanj végig a telepeken, és figyelmeztess az elvtársakat! Hozzál segítséget!

Emlékszem, milyen büszke voltam az első pillanatban, hogy a támadás után néhány perccel nemcsak az ellentámadás indult meg, hanem a szervezés is, hogy a vérünkbe ivódott szokás szerint a vezetők már találtak alkalmat, hogy megbeszéljék a legsürgősebb tennivalókat. Vitatkozás nélkül kezébe nyomtam valakinek a botomat, és rohantam riasztani.

Arra már csak futás közben gondoltam, hogy elérkezett az én időm. Korántsem tartottam véletlennek, hogy rám bízták a riasztást. Mi ott a mozgalomban nagyon is jól ismertük egymást és sokszorosan bebizonyítottuk, ki mire alkalmas közülünk. Úgy gondoltam, az elvtársak

tudják, hogy ha engem küldenek valahova, én oda meg is érkezem, mégpedig két okból, először is, ha kell, kúszni, ha kell, futni, ha kell, verekedni fogok, másodszor, nem fogom elfelejteni, hogy nekem most ez az egyedüli kötelességem, a legszorongatottabb helyzetben levő elvtársak látványa sem fog a küzdelembe csábítani.

A figyelmeztetéssel persze már elkéstünk, a nyilasok egységes haditerv szerint egyszerre indították meg támadásukat minden ismert telepünk ellen. Hanem a terepet nem sikerült kellően felderíteniük. Hogy is sikerült volna? Vasárnap a munkásfiatalok ezrei gyalogoltak ki Gödre, és nemcsak a nagy telepek teltek meg csurig, hanem az erdő és a park minden alkalmas szögletét ellepték a kirándulók. Csak mi ismertük azokat a tisztásokat, partbeszögelléseket, homokfoltokat, melyeken a vasárnapi látogatók tanyáztak, és az oda vezető legrövidebb utakat is, melyeken takarva és viszonylag biztonságosan lehetett közlekedni. A riasztás nagyszerűen sikerült - annál is inkább, mert bizonyára mindegyik strandról küldtek ki e célból embereket. Egy negyedóra múlva mozgott az egész part. Hosszú rajokban rohantak az emberek a megtámadott telepek segítségére. Útközben lerántották a csónakokról az evezőket, leszaggatták a horgonyláncokat, karókat téptek ki a földből, és láttam olyat is, aki egy, isten tudja, hol szerzett kocsirúddal hadakozott. De nem gyönyörködhettem a látványban, rohantam partról le, partra fel, lihegve törtetem át a bokros sűrűségeken, itt oldalba vertek, ott bokán rúgott valaki, amott a tüskék marták föl a karomat - de én semmivel nem törődve rohantam tovább, egy ütést nem adtam vissza, egy ágat nem hajlítottam el magam előtt, s egy félóra múlva már a legfelsőbb telepen, a Fészekén túl, a komp irányában ereszkedtem le a víz felé. Oldalam fáj, nyakam vérzett, egy kemény ütés nyoma sajgott a pofacsontomon, de azért viszonylag könnyen sikerült feladatomat végrehajtanom.

Mikor a partra értem, egy pillanatra felrémlt bennem, vajon nem a könnyebb feladat jutott-e nekem, de aztán elkergettem magamtól a gondolatot. Ha azt a megbízást kapom, hogy saját testemmel tartsam fel az ellenséget, azt is teljesítettem volna. Igazán nem voltam rossz verekedő. S a harcban is megálltam volna a helyemet.

Én azért voltam itt, mert engem oda szoktak küldeni, ahol önálló döntésre volt szükség, arra, hogy ne veszítsem el a fejemet. Ennek biztos tudatában megálltam és körülnéztem.

A kikötött komptól elég jól láthattam a Fészek bejáratát. Itt valamivel vigasztalóbb volt a helyzet. A kerítéssel körülvett, nagy tábornak nem lehetett lerohanni. A meglepetés első percében a nyilasok felszakították a kaput, és leteperték az öröket, de nem tudtak széles fronton támadni, s így a védők már az előtérben, ott, ahol a sátrak és víkendházak között összeszűkültek az utak, feltartóztatták rohamukat. A remekül kisportolt MTE-isták, birkózók, úszók, tornászok, úgy látszik, pusztán kézzel is visszaverték az első támadást, s most már keményen szorongatták a nyilasokat, akik nem is tudtak mind betörni a tábor területére. Egy részük még a kapu előtt szorongott, és ordítozott a többiekre, hogy csináljanak nekik utat. Márpedig a fasiszták szemmel láthatóan ide vonták össze fő erőiket, s ha itt a harc eldőlt, és az MTE-istáknak sikerül táborukból kitörniök, az egész partot gyorsan megszabadíthatják a nyilasoktól. Még az is érdekesnek látszott, hogy valamelyik terepet ideiglenesen feladjuk, és védői egy részével itt támadjuk hátba az ostromlókat.

Most értettem meg először, mi szerepe lehet a tábornoknak az ütközetben...

De nem sokáig játszottam e gondolattal, hanem a vízbe vettem magam, és átúsztam a szigetre, hogy riasszam a TTE horányi telepét. Ez már nem tartozott megbízásomhoz, s evvel az egyéni ötletemmel alighanem sok órák küzdelemtől mentettem meg gödi barátaimat. Nemsokára a horányi parton legalább kétszázan ereszkedtünk a vízre, hogy csónakokban vagy úszva segítséget vigyünk a gödinek. Fegyverzetünk eléggé egységes volt - paszuly- és szőlőkarók. Valamivel a Fészek alatt értünk partot, és hang nélkül indultunk támadásra. Most mi leptük meg őket. Végre üthettem én is, de már csak hátakat és futókat. Számottevő ellenállás

nélkül söpörtük tisztára a Fészek előtti keskeny partszakaszt, aztán csoportunk egy része betört a kapun, és kétfelé választva, sarokba szorította a hátba kapott nyilasokat. Mi többiek pedig lefelé rohantunk a parton, hogy hamarosan újabb üthető hákat találjunk magunk előtt.

Ezután már nem tartott sokáig a csata, de közben még kis híján törbe csalták csoportunkat a nyilasok. A bőrösök felé loholtunk éppen a parton, mikor a sűrűből felülről váratlanul ránk tört egy csapatjuk. Vagy a Fészek elől először elkergetetteket sikerült a vezetőknek újra összeszedniük, vagy pedig nekik is voltak dugaszban tartalékaik. Némán támadtak ők is, és sikerült észrevétlenül a közelünkbe jutniok. Szinte az utolsó pillanatban valahonnan elénk ugrott apád, bennünket hangos kiáltással figyelmeztetett, ő pedig a legelől futó nyilasokra vetette magát. Persze megverték, letaposták, félrelökték egy másodperc alatt, és aztán rohantak tovább. Mi azonban addigra már készen vártuk őket. Úgy harcoltunk apád teste fölött, mint az Iliászban a régi görögök és trójaiak. Aztán két ember felkapta apádat, és félrevitte valahová.

Egy óra múlva már csak hajtóvadászat folyt az erdőben bujkáló nyilas csoportok után.

- Elég! - mondta akkor valaki. - Most már majd jönnek a csendőrök. A sebesültek és a rendőri felügyeletések meneküljenek!

Meggyőződésem, hogy ezzel egy időben, egymásról mit sem tudva, legfeljebb öt-tíz perc különbséggel, Göd minden telepén kiadták a pucolásra a jelszót. És valóban, a part egész hosszában megindult a mentés. A sebesülteket túlsúfolt csónakokban szállítottuk át Horányba, ahonnan továbbküldték őket Budakalász felé. A maccsosok pedig egyenként vagy kis csoportokban szöktek Dunakeszi irányába. A fiatal lányok biztosították számukra kétoldalt az utat. Akinek különleges oka volt, hogy kerülje a csendőröket, az Sződliget felé osont. Az effajta munkának már hagyománya volt Gödön. Gyorsan és többé-kevésbé észrevétlenül tűntek el a veszélyben forgó emberek, s mire a kakastollasok megérkeztek, a parton már csend és nyugalom honolt. Csak a rémült és izgatott kispolgárok rohángásztak fejtetlenül, fogták körül panaszaikkal a csendőröket. Aztán még ők csodálkoztak, mikor a leghangosabbakat letartóztatták közülük...

Én a támadás időpontjában tulajdonképpen csak véletlenül tartózkodtam Gödön, mert Horányban állt a sátram és a csónakom. Így aztán a sebesültek elszállításában vettem részt. Nem is tudom, hányszor tettem meg aznap az utat Göd és Horány között. Az utolsó forduló után végre megnéztem az órámat. Nem hittem a szememnek: a csata és a kiürítés együtt sem tartott három óránál tovább.

Gondolataimba mélyedve, szórakozottan baktattam sátram felé, hogy pihenjek egy kicsit. Evezőstársam, a kis Makk Feri, izgatottan ugrándozott mellettem. Mindketten először vettünk részt ilyesmiben. Rajta ezt látni is lehetett, rajtam nem. Ő arról áradozott, milyen ragyogóan ment minden, én azon töprengtem, valóban sikerült-e mindenkinek elkerülnie a csendőröket, s nem lesznek-e mégis letartóztatások. Közben éreztem, hogy éppen ez a gondolkodásmód különbözteti meg a tábornokot és a közlegényt...

- Holnap - mondtam Ferinek - végig kell járnunk a fiúkat. Meg kell tudnunk, hazaérkezett-e mindegyik.

Feri pedig rám emelte ragyogó tekintetét, és katonásan felelte:

- Végigjárjuk, Takács elvtárs!

*

Sokan álldogáltak a sátram előtt. Én nem törtem rajta a fejem, mit keresnek ott, mert meg-láttam, anyád is ott ül oldalt, a kispadon. Egyenesen hozzá siettem, hogy elmeséljem neki a történeteket. Ekkor vettem észre apádat. Az árnyékban feküdt, egy pokrócon, a sátor előtt, és nehezen lélegzett. Az utolsó összecsapásnál súlyosan megsérült, úgy látszik, rátapostak. Mint később kiderült, két bordája megrepedt.

Anyád hozzám lépett, és megszorította a kezem.

- Mit csináljunk? - suttogta. - Orvost kell szerezni.

Arról persze szó sem lehetett, hogy kihívjuk a mentőket. Elhatároztuk, hogy csónakon csem-pésszük be a városba.

Hozzáléptem, és átöleltem a válla alatt. Kis druszám a lábát fogta meg.

- Fáj? - kérdeztem közben.

Apád a fejét rázta.

- Ne törődjetelek velem.

Fel akartam emelni, de félretoltak. Az elvtársak közben két evezőből és két kabátból hordágyat rögtönöztek, és arra akarták fektetni szegényt. Tiltakozott.

- Lemegyek a saját lábamon.

- Majd odaát hősködj! - mondták neki.

Leszállítottuk a partra, és a csónakomba fektettük. Le kellett takarnunk pokróccal, nehogy a vízirendőrök esetleg meglássák kékre-zöldre vert fejét. A megyeri csárdánál kötöttünk ki, s ott kellett várnia a takaró alatt, míg anyád taxit hozott. Nehezen lihegett, és néha nyögésbe fúlt a lélegzete. Nagyon szenvedhetett.

Aztán megjött a taxi. Bandit besegítettük az ülésbe, és anyád meg Makk Feri melléje szálltak. Én pedig visszahurcoltam Horányba a csónakomat. Nyaranta ott tároltam a szabad ég alatt.

Apádat egy orvos elvtárs lakására vitték. Nyomban meg kellett röntgenezni, tehát a Zsidó-kórházba szállították, ahol egy erős kommunista csoport dolgozott. Azok titokban becsem-pészték az egyik kórterembe, nehogy ha másnap a rendőrség bekéri a kórházi nyilvántar-tásokat, a nyomára jöjjön. Másnap pedig egy pallér ismerősünk írásban igazolta, hogy Bandi nála dolgozott, s részegségében leszédült az állványról.

Szerdán fölmentem az ificsoportba. Persze mindenki a nagy verekedésről beszélt. Meglehetős ovációval fogadtak, mert ekkor már tudták, hogy én hoztam segítséget a horányiakat. Anyád is ott volt. Megtudtam tőle, hogy apádnak egy-két hétig kórházban kell maradnia.

- Te sem tudod, hol sebesült meg ilyen súlyosan? - kérdezte akkor valaki.

Elmondtam azt a kis hőstörténetet, mikor apád elállta a nyilasok útját, és egyedül tartóztatta fel őket néhány pillanatig. Meglepetésemre a fiúk széles jókedvvel fogadták szavaimat.

- Akkor ez már a hetedik! - lármáztak, és mindenki nevetett.

Kiderült, hogy félórája nyomozzák, hol törték össze apád bordáit, és nem tudták megállapí-tani. Pedig szinte mindenki találkozott vele harc közben, s látta, amint megverték, de minden esetben saját lábán ment tovább. Csak a részletek egyeztetésénél derült ki, hogy nem egy helyen látták, hanem különböző helyeken. Egy kis számolás aztán kimutatta, hogy legalább hat helyen szakított ruhát - szóval hogy szépszerével mindenütt megverette magát, ahol csak lehetett. Az én elbeszélésem aztán megveretéseinek számát hétre emelte fel.

Először persze meghökkentett, hogy egy sebesültön mulatnak, de őszintén megvallva, minél tovább néztem a nevetőket, annál komikusabbnak láttam én is apád esetét.

- Bandi igazán rendes gyerek! - mondtam még sietve, hanem aztán én is elnevettem magam.

- Mit röhögtek? - kiáltott ránk ekkor anyád. - Elment az eszetek? Bandi mindenütt ott volt, ahol verekedni kellett... Ezen nevettek? Elmondhatja ezt még magáról valaki?

Rácsodálkoztunk.

Valóban nézőpont kérdése volt az egész. Ha Bandit mindenütt megverték, ez azt is jelentette, hogy mindenütt ott volt. És ezt valóban nem mondhatta el magáról rajta kívül senki. Legkevésbé én mondhattam el.

Most kezdtem sejteni, mit érezhet a tábornok, mikor kiadja a parancsot: kitartani az utolsó emberig...

Egy kissé kényelmetlenül is éreztem magam. Mintha anyád másképp értékelte volna a szerepemet, mint én... Pedig számomra az volt a legfontosabb, hogy ő mit szól hozzám. Mivel pedig szemmel láthatóan haragudott rám Bandiért - s ebben volt is igaza -, hát akaratlanul is megvakartam a fejemet.

Az első alkalmas pillanatban melléje sodródtam és megkérdeztem:

- Haragszol?

Bánatosan ingatta a fejét.

- Nem haragszom - mondta nagyon csendesen. - Bocsáss meg nekem.

Hanem aztán szándékosan úgy folytatta, hogy a közelben állók is megérthessék a szavait.

- Bocsáss meg... Eddig azt hittem, téged szeretlek. Most megértettem, hogy Bandit szeretem!

Nagyon szép volt ezekben a percekben. Büszkén emelte fel a fejét, s ami engem legjobban bántott, szemében valóban nem látszott harag, csak sajnálkozás.

Engem sajnált. A barátaink pedig néztek minket, s nekem látnom kellett, hogy nekik is tetszik anyád viselkedése.

Aztán anyád kezét nyújtotta, és elindult az ajtó felé.

Utánamentem.

- Bocsáss meg... Tudom, hogy ilyen dolgokban nincs helye a magyarázkodásnak... De hát tehetek én arról, hogy engem segítségért küldtek? Vagy azt hiszed, hogy Bandi helyében ugyanezt nem tettem volna meg?

- Nem hiszem, hogy kevésbé lennél bátor - mondta komolyan. - Az életedet te sem féltened.

Aztán elmosolyodott:

- Hanem ezt az egyet nem tetted volna meg! Te hasonló helyzetben rég kiszámítottad volna, hogy nevetni fognak rajtad, s kitaláltál volna magadnak valami hatásosabb viselkedést...

Így állt apád mellé anyád. Mikor pedig túlságosan elterjedt apád története, s jobbnak látszott, ha egy időre eltűnik, anyád felvitte szülei lakására, s ott ápolta, míg meg nem gyógyult teljesen. Soha többet nem váltak el egymástól.

Akkor, ezeknek az éjszakáknak valamelyikén fogamzottál te, fiam.

*

Én az olyan elbeszélést szeretem, mely akkor is a meglepetés erejével hat, ha az ember előre tudja a végét. A fiú számára éppen ilyen lehetett apja története. Eleinte kicsit viszolyogva hallgatta, de mire megszokta azt a kényelmetlen érzést, hogy anyjának apja előtt is lehetett szerelmese, egyre fokozódó érdeklődéssel figyelt. Néha rám nézett, mintha azt kérdezné, hogy lehet ebből a bonyodalomból megtalálni a kedvező kiutat. Mikor pedig végre megértette, miért választotta az anyja helyettem az apját, arca kipirult az izgalomtól és a büszkeségtől. Nemcsak az arca: a füle is.

- Feri bácsi nem szégyenlős! - mondta elismerően. - Ha velem történik ilyen, én nem mertem volna elmondani!

Hátha azt is tudnád, hogy még mindig szeretem anyádat!... - gondoltam magamban egy kicsit bosszúsan. Ő pedig felállt a helyéről, és járkálni kezdett a szobában. Mulatságos, de irigyeltem a füleiért. Két kis piros lobogójával oly önfeledten sétálgatott előttem, mintha felvonuláson lenne május elsején. Szerettem volna, ha én is abban a korban vagyok még, melyben oly magától értetődően válik ismét titokzatossá az addig ismertnek hitt világ. A srác eddig nyilván a legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy anyjának éppen az apja volt a férje, s most megcsapta annak a sejtelve, mennyi véletlennek kell addig történnie, míg két ember végül összer kerül... Talán még annak az ijedtségét is érezte, hogy milyen kevés hiányzott ahhoz, hogy ő ne is ő legyen... Azt hiszem, hasonló gondolatokkal minden fiatalembernek meg kell egyszer az életében küzdenie. Még nagyon jól emlékszem rá, milyen volt az, mikor én eszméltem rá először arra, hogy már a fogantatás előtt mennyi veszély fenyegeti az ember életét.

Csak hogy mi már nem vagyunk gyerekek!... - gondoltam dühösen. - Volt módunk megismerünk az életet. Semmi mentségünk nincs arra, hogy az ellenforradalmi eseményektől így meg hagytuk lepni magunkat.

Fölálltam én is, az ablakhoz mentem, néztem a néptelen utcát, és újból hűlni éreztem a szívemet.

Nem tudom, meddig álltam ott - bizonyára nem sokáig. Mikor aztán váratlanul visszafordultam, láttam, hogy Bandi is abbahagyta a járkálást, és elmerülten babrálja a telefont.

Szeretné felhívni az anyját! - gondoltam. De sejtettem, hogy egyelőre nem fogja rászánni magát. És valóban, mikor észrevette, hogy nézem, felkapta a fejét, és azt kérdezte:

- Hát hogy is volt az apámmal, Feri bácsi? Hogyan lehetett valaki úrigyerek és mégis szegény?

IV. FEJEZET

A mesében szerencsére mindig ráérnek az emberek. Barátom is türelmesen megvárta az utcasarkon, hogy visszatérjenek hozzá a gondolataim. Egyszerre világosan láttam magam előtt kerek fejét, aggódó tekintetét és az izgalomtól kipirult, nagy füleit - most már tudtam, miért találtam a Bandi gyerek füleit olyan ismerősnek. Nevetnem kellett, mikor rájöttem, hogy előttem sem volt kevésbé titokzatos annak idején, mint most a fia előtt. Én eddig a hozzá hasonló lényekről csak azt tudtam, hogy váratlanul kell őket pofonverni, s aztán el kell szaladni, mielőtt bosszúra szomjasan és tekintélyesen megjelennek a szüleik. Térdnadrágot viseltek és trikót, az iskolában jól tanultak, mindig volt tízóraijuk, s ezt a tanító néni felszólítására szívesen megosztották velünk.

Tízórai és pofon - ez a kettő volt tehát az eddigi érintkezési felületem a Bandi-féle gyerekekkel. S most, amikor unalmamban barátkozni akartam vele, ez édeskevésnek bizonyult a társalgás folytatására. Csakhamar elhallgattunk tehát, és bámultunk egymásra. Most már ő sem félt, megérezte, hogy nem bántani akarom.

- Árkád-bazárod van? - kérdeztem akkor, áttérve a számológépek kérdésére, mely kétségtelenül érdekelt minden fiúgyermeket. Bizonyosra vettem, hogy neki van Árkád-bazárja, sőt talán Ganz-Danubiusa, esetleg háborús Dianája is, hiszen úrigyerek. Aztán csalódva kellett tudomásul vennem, hogy neki is a Zwack, a Hobé és a Törlei a legértékesebb darabjai.

- Csak azt ne hidd - mondtam az ifjabbik Bandinak -, hogy akkor többet tudtam az úrigyerekekről, mint te most. Hiszen az úrigyerek egyik legfőbb ismérve az volt, hogy nem játszhatott velünk. Itt kezdődött az a szakadék, mely két külön világra osztotta a mi társadalmunkat, s mi, akik a rosszabbik parton rekedtünk, rejtélyes ködben láttuk imbolyogni az odaáti gyerekeket. Fehér bőrűek voltak, gyáváknak és nevetségesnek látszottak a mi szemünkben, de ugyanakkor gazdagoknak és ellenségeseknek is. És az, hogy két külön világba születtünk, semmivel sem volt számunkra különösebb, mint számodra eddig az, hogy apád és anyád egymásra találtak. Ellenkezőleg. Az volt a különös, ha véletlenül megtudtuk, hogy az urak nem mindig olyan urak, mint amilyeneknek hisszük őket.

Eszembe jut például egy eset.

A mi régi házunkban meglehetősen egynemű társaság lakott. Mienk volt minden a földszinttől a harmadik emeletig, szabadon csavaroghattunk a folyosókon, és minden lakásban szívesen láttak bennünket. Csak egy lakó lógott ki közülünk: Kassai úr, a második emeleten. Kassai tisztviselő volt, ő testesítette meg szememben az Urat. Mindig hófehér ingben, vasalt nadrágban járt, és szertartásosan köszönt, ha a folyosón találkozott valakivel. Talán ő is szívesen fogad, ha belátogatunk hozzá, de ez eszünkbe sem jutott. Viselkedése taszított bennünket, és megfagyasztotta körülötte a levegőt. Mindig lehalkítottuk lépteinket az ablaka alatt. Ő volt a mi házunkban a Más. Meg nem szólítottuk volna semmiért - köszönni viszont szerettünk neki. Mulatságos volt, hogy előttünk, gyerekek előtt is kalapot emel. Elszórakoztunk vele. Míg a második emeletről a földszintre ért, a hátsólépcsőn lerohanva, háromszor is elébe kerültünk, hogy újra köszönve, újra levetessük vele a kalapját. Talán észre is vette, hogy komiszkodunk, de azért egyformán nyájas volt és udvarias.

Felnőttkortól visszatekintve úgy tűnik, hogy az inge kopott volt, nadrágja pedig kifényesedett az ülepén - de mi ezt akkor nem láttuk rajta. Gazdagnak és titokzatosnak hittük, sokkal gazdagabbnak, mint a szomszéd házban lakó marhakupecet, aki pedig, ha akarja, százasokkal tapétázhatta volna ki szobájának falait.

Aztán egy reggel nem jelentkezett Kassai úr, s mikor harmadnap rátörték az ajtaját, holtan találták a kanapéja előtt. Az egész ház elkísérte a temetőbe - bárki halt meg, nálunk ez volt a szokás. És most következett a nagy meglepetés: Kassai urat pap nélkül temették, munkásdalárdával. Vörös temetése volt, szakszervezeti szónokokkal. Mint később megtudtam, Kassai úr ugyanis utolsó percéig a kereskedelmi alkalmazottak baloldali szervezetében dolgozott.

Nekem sehogyan sem fért a fejembe, hogy egy Kassai úrnak hogyan lehet a munkásokhoz valami köze, de hasztalan nyaggattam Theklát, nem adott kielégítő magyarázatot. Azt hajtogatta, hogy ez nem olyan ritka, mint hiszem, meg hogy Kassai úr babfőzeléken élt, és a gatyáját is maga foltozta meg.

Ha nem Thekla mondja, el sem hiszem ezeket a fantasztikus meséket. De hát ő sohasem hazudott nekem. És természetesen igaza is volt. Úrnak lenni ugyanis, a szó általánosan használt értelmében, csak egy bizonyos életformát jelentett, mely a munkásokétól merőben különbözött.

És itt szeretném felhívni a figyelmedet, hogy én most nem szemináriumot tartok neked, nem volt alkalmam fölkészülni az anyagból, és nem olvashattam hozzá el a klasszikusokat. Azt hiszem, e kérdéseknek nincsenek is klasszikusai, és jó részükön magam is először gondolkodom. Így aztán meg kell engedned, hogy időről időre zavarba jöjjenek egy kicsit.

Ez már be is következett.

Én ugyan pontosan érzem, miben különbözött egymástól úr és nem úr, de nem tudom, ezt miképpen magyarázzam meg neked. De talán helyesen járok el, ha az alapvető különbséget éppen abban keresem, ami akkor engem, az új életformához Thekla jóvoltából kívülről közeledő gyereket, először meglepett.

És most valami nagyon furcsát fogok mondani, olyat, ami látszólag ellentétben áll mindennel, amit tanítottunk neked. Azt ugyanis, hogy egy munkás a kapitalista társadalomban személy szerint esetleg lehetett elégedett a sorsával, egy apádfajta kis úr soha. Mert a munkás előtt lezárult a határ, ha elérte a szakmunkás státuszt és a nyolcvan fillér körüli órabért. Ha tovább akart emelkedni, szakítania kellett az osztályával, el kellett árulnia munkástársait. Ha másként akart előre jutni, ahhoz az egész világot kellett megváltoztatnia. Ebben a tudatban élt, és erre nevelte gyerekeit is. Ez volt a nevelés jelszava: légy olyan, mint apád!

Bezzeg nem erre nevelték az úrigyerekeket!

- Magából mi lesz, ha megnő, Ferike? - kérdezte tőlem nagyanyád, mikor Bandi bemutatott neki.

Bámultam rá, mint borjú az újkapura. Nálunk csak az egész picinyektől szokták ezt kérdezni, hogy mulassanak furcsa válaszaikon, no meg persze azoktól, akik már valóban ott álltak a pályaválasztás küszöbén. Én pedig ahhoz már túl nagy voltam, hogy egy ilyen kérdésre azt feleljem: „cukrászinas leszek” - de ahhoz még túl fiatal, hogy a jövőmön törjem a fejemet.

Nagyanyád azonban gúnyosan elmosolyodott, mikor megértette, hogy Theklának nincsenek velem tervei.

- Bandiból pedig jogász lesz! - mondta pikírten. - A jogászoknak vannak a legnagyobb lehetőségeik.

Ó, ezek a lehetőségek! Milyen komolyan beszéltek erről gyermekeikkel úri ismerőseim szülei! Egymás között is mérlegeltek és vitatkoztak, és míg hallgattam őket, bámuló szemeim előtt megnyíltak az élet rejtelmek.

Apád különben halálosan unta, hogy mindenkinek számításai vannak vele, s mihelyst magunkra maradtunk, azt mondta nekem:

- Jusst se leszek semmi se!

Ám hasztalan rúgkapált sorsa ellen a lázadó gyerek, eddigre már észrevétlenül körülkötték a polgári nevelés láncai. Thekla nekem azt mondta: „Nem tolvajnak neveltelek!”; vagy azt: „Ez nem becsületes dolog.” Apáddal nem így beszéltek szülei. Ők evvel érveltek: „Úrigyerek nem így viselkedik.” Vagy azt mondták: „Azt akarjuk, hogy különb ember légy, mint apád” - amin persze csak azt kellett érteni, hogy gazdagabb legyen, hiszen egyéb szempontból nem ismertek maguknál különb embereket.

- Különb légy, mint apád! - ez volt a nevelés lényege, aminek minden mást alárendeltek. Megtanították gyermekeiket arra, hogy ismerjék ki magukat a lehetőségek között, hogy mindig a jövőre szegezzék tekintetüket, s hogy a szebb jövőért hozzanak meg minden áldozatot. Tanuljanak, művelődjenek, és ne legyenek elégedettek avval, ami van. És ők maguk mutattak példát arra, hogy a jövőért mindent meg kell tenni. Nagyapád a Frankl és Maurernál volt könyvelő, fizetése arra sem volt elég, hogy tisztességesen öltözködhessenek. De az a kérdés fel sem merülhetett, hogy Bandi, abbahagyva a tanulást, korai pénzkereséssel segítse szüleit. Nagyanyád benyargalta a fél várost, hogy két fillérrel olcsóbban vehesse a karalábét, nagyapád különmunkákat vállalt, és éjjel dolgozott. Így aztán ha Bandi hármast hozott haza az iskolából, joggal mondhatták: mi megvonunk magunktól minden szórakozást, és te így tanulsz, fiam? Ez volt az a szemrehányás, melynek apád végül is nem tudott ellenállni, és fogcsikorgatva, kedvetlenül, de addig gürcölt a tandíjmentességhez szükséges osztályzatokért, míg azon vette észre magát, hogy már egész szívesen tanul.

Szóval, amit anyád megtett érted, hogy erejét nem kímélve taníttatott, az nem először fordul elő a családokban. Ezt már korábban megtette apádért nagyapád.

Itt egy pillanatra elhallgattam, és kutatóan néztem a fiúra: kíváncsi voltam, mit szól mindehhez. Ő észrevette kérdő tekintetemet, és rám mosolygott. Határozottan érdekelte most már a történetem. Én pedig megnyugodva folytattam elbeszélésemet.

*

Nagyszüleidnél nem valami jól sikerült a bemutatkozásom. Bizonyára nemcsak abból állapították meg, hogy nem vagyok úrigyerek, amiért Theklának nem voltak velem tervei, hanem egyéb apróságokból is, de ennek mindenesetre lényeges szerepe lehetett abban, hogy végül is azt mondták apádnak:

- Ez a gyerek nem hozzád illő társaság!

- De én evvel nem törődök! - mondta Bandi, miután a hátsólépcsőn izgatottan és titokzatosan közölte velem az ellenem hozott határozatot. - Én igenis barátkozni akarok veled!

Halálosan meg voltam sértve.

- Pukkadjatok meg! Vannak nekem barátaim!

Inkább elgyalogoltam a város másik végébe, semhogy a Bandi-féle gyerekekkel kelljen még egyszer próbálkoynom.

Nagyszüleid aztán rövidesen megbánták, hogy eltiltották tőlem a fiukat. Bár rajtuk magyaráztam el, milyen volt az úrigyerek, viselkedésüket mégis határozottan korszerűtlennek kell tartanom. Azok az apró változások, melyek minket az Aradi utcába hajtottak, átköltözésünkkel nem értek véget, sőt, a közben kitört világválság rendkívül meggyorsította azokat. A növekvő munkanélküliség, a tökehiány, az általános pangás jelentősen megváltoztatta az úriosztály szemléletét. De hát, ha apád úrigyerek volt is, nagyapádék egyáltalán nem voltak urak. Szerencsétlen kispolgárok voltak, s mert azt hitték, ez az előkelő, tovább ragaszkodtak előítéleteikhez, mint az igazi urak.

A valóságban az általános pangás közepette az úriosztályok bizonyos rétegei, kihasználva társadalmi összeköttetéseiket, különböző divatszakmákba és kereskedésekbe fogtak, s kiderült, hogy ez nem akadályozta társadalmi elismertetésük fenntartását, sőt, még növelte is tekintélyüket saját köreikben. Új foglalkozásukban aztán rákényszerültek arra, hogy mindenféle emberekkel összeszűrjék a levelet.

A Nagykörúton például az egyik illatszertár vezetését egy özvegy méltóságos asszony vette át. Nem tudni pontosan, mi kényszerítette erre a lépésre, de tény, hogy mind a tulajdonos, Kratochwil úr, mind ő megtalálták számításukat. A bolt levegője egyszerre megváltozott. Az asszony maga soha nem szolgált ki, de személyesen vizsgált fölül minden komolyabb üzletkötést. Például kivette az illatszeres üvegcsét az eladó kezéből, hosszan vizsgálgatta a vevőt, aztán titokzatosan megkérdezte:

- Gondolja, hogy pontosan *ez* illik az egyéniségéhez, asszonyom? Én inkább a Hudson Point noirját ajánlanám.

Vagy csak ennyit mondott:

- Önnek valóban pompás ízlése van, asszonyom!

Egyszóval, aki nála vásárolt, az érezhette, hogy a legjobb kezekben van, s a legelegánsabb körök ízlésének megfelelően válogatja piperecikkeit. S ha valakinek ezt mondta a méltóságos asszony:

- Ez mást talán kielégítene, de önnek nem is merem ajánlani - hát az illető megdicsőülve távozott. És a vevő nemcsak az illatszeres ügyében támaszkodhatott a méltóságos asszonyra, hanem a divat minden más ágában is tudott ajánlani nemcsak megoldást, hanem a kivitelezéshez megbízható személyeket is. Minden csinosabb ruhadarabról megkérdezte, kinél csináltatták, s valósággal feltérképezte a környező szalonokat. Érdeklődése azonban egyáltalán nem volt önzetlen, és korántsem Kratochwil érdekeit szolgálta csupán.

- Gondolja, kedvesem, hogy én a fizetésemért dolgozom? - kérdezte Theklától, mikor velünk is felvette a kapcsolatot. - Ne legyen gyerek!

Különben evvel lépett be a szobába:

- A munkáiból már régen ismerem, és éppen ilyennek képzeltem, kedvesem...

Én azonban láttam, hogy csak ezután nézi meg jobban a nagyanyámat, és a csodálkozástól kerekre nyílik a szeme. Thekla valóban nagyon szép volt és - legalábbis az én szememben - igazán előkelő. Ám a méltóságos asszonyt ilyen külsőségekkel nem lehetett megtéveszteni. Rövid idő alatt átlátott rajtunk, és nem ítélte előnyösnek a velünk való kapcsolatot.

- Angórával nem dolgozik? - kérdezte kedvetlenül. - Kár! Rövidesen az lesz a divat.

- Majd ha divat lesz - felelte Thekla -, én is foglalkozom vele. Egyébként ha a méltóságos asszony angórapulóvert parancsol, azt is csinálhatok.

Ő erre finoman elmosolyodott:

- Tudja, a divatot nem utánozni, hanem csinálni kell! Meg kell sejteni, kedvesem!

Felállt, és búcsúzni készült. És most jött el az a pillanat, melyben a méltóságos asszony kihallotta a mélységhez kiáltó mélységet Thekla szavaiból.

- Köszönöm a tanácsot, méltóságos asszonyom - mondta ugyanis nagyon komolyan -, de én ehhez még kicsi vagyok!

Aztán zavar és szégyenkezés nélkül kiteregette a gondjait:

- Tudja, mikor ideköltöztem, azt hittem, itt megtalálom Amerikát. De hát ez nem igaz. Amerika ott van kint a Körúton.

Lebiggyesztette az ajkát:

- Most már látom, hogy rosszul jártam. Odakint én voltam a nagy a kicsinyek között. Itt kicsiny vagyok a nagyok között.

Hanem aztán felvágta a fejét:

- Ki fogok törni a Körútra! Két éven belül kitörök!

A méltóságos asszony pedig megértette, hogy Theklába érdemes befektetéseket eszközölnie. Sőt, talán a rokonszenvét is megnyerte nagyanyám. Most már nem volt sürgős a búcsúzkodás.

- Erre nincsen semmi szüksége, kedvesem - mondta határozottan. - Higgye el, viselkedés dolga az egész. Maga most úgy lakik az Aradi utcában, mint akinek nem sikerült a Körútra kitörnie. Pedig lakhatna úgy is, mint akinek a Körút túl zajos. Hogy úgy mondjam, nem elég előkelő...

Fölemelte a mutatóujját:

- Mi innen nem is akarunk elkerülni, kedvesem. Néhány díványpárna, indanthrenfüggönyök, Rahmer-kerámiák, kellő nagyképűség, és mindenki azt fogja érezni, maga túl büszke ahhoz, hogy az ablakban mutogassa magát. Még csak sokba sem kerül. Majd én segítek magának, kedvesem.

Mindjárt ki is számította, mennyi pénzre lesz szüksége nagyanyámnak, hogy átrendezhesse a lakást.

- Van? - kérdezte aztán.

- Van! - felelte Thekla bizonytalanul. Aztán keményen tette hozzá: - Lesz!

- Maga előtt nincsenek titkaim! - mondta később a méltóságos asszony. - Én is csak azt teszem, amit magának ajánlok. Kratochwil egy diszkrét úri illatszertárat akart csinálni a drogériájából, és azt hitte, megszerzem neki a barátnőimet vevőül. De én leintettem.

- Ne legyen gyerek, Kratochwil úr! Azoknak én túl előkelő vagyok. A helyükben én is csak olyan üzletben vásárolnék, ahol ráléphetek az eladó tyúkszemére. A barátnőim csak azért fognak bejárni hozzám, hogy abban gyönyörködjenek, hogy dolgoznom muszáj. Hanem ez nekünk elég is. Mi egy olyan illatszertárat létesítünk, ahol tíz százalékkal drágább lesz az áru, mint a szomszédban, de cserébe a tisztelt vevő azt hiheti, hogy ott vásárol, ahol az arisztokrácia...

- Ezt értem - mondta végül Thekla. - Most már csak azt nem tudom, miért tetszik segíteni nekem?

Ekkor kérdezte meg a méltóságos asszony:

- Hát maga azt hiszi, hogy én a fizetésemért dolgozom?

És végre elmagyarázta a nagy üzletet:

- Én ajánlom magát a vevőimnek, kedvesem, s azt mondom, ha rám hivatkoznak, olcsóbban megcsinálja a pulóverjeiket. Maga pedig mindenkinek, aki az én nevemmel az ajkán libben be a szalonjába, tíz százalékot csap az árhoz, s ez a tíz százalék az enyém... Maga persze ugyanezt teszi a maga üzletfeleivel, s maga tőlem kapja meg a pénzét.

Így került be nagyanyám a buliba. Bár, őszintén megvallva, ha már egyebekben ilyen pontosan próbálom felidézni azokat az apró változásokat, melyek megelőzték életünk nagy fordulatait, talán a szavaimat is jobban meg kellene választanom. Ha jól emlékszem, ekkor még rőmiláz uralkodott Pesten, a bridzs még csak terjedőben volt, pedig nyelvünk innét kölcsönözte a buli kifejezést. De ha kölcsönözte, bizonyára szüksége is volt rá - és valóban nehéz más szóval megjelölni a kölcsönös kapcsolatoknak azt a láncolatát, melynek most már Thekla is részese lett. A méltóságos asszonyék magukkal hozták az üzleti életbe nagyvonalúságukat, a „kéz kezét mos”-nak azt a szellemét, amit a nagy panamák megszerzésének szükségletei alakítottak ki közöttük. S a krajcáros kenyérrigység helyett megteremtették az összedolgozás feltételeit. Most már az érvényesüléshez nem volt elég a képesség és az ismeretségi kör, kellett hozzá a buli is, melynek tagjai kölcsönös érdekből tölték egymás szekerét, és ezen a réven megsokszorozták a munkájukból származó keresetet.

Csodálatos módon a kuncsaftok gyanútlanul ugrottak be ennek a szélhámoságnak. A máskor garasokért alkudozó vevő vakon hitt az efféle varázsszavaknak: „Thekla küldött”, vagy „a méltóságos asszony ajánlotta önt”, hogy észre sem vette, mint emeli fel ajánlásával az árakat, ellenkezőleg, meggyőződéssel hitte, hogy összeköttetései révén másoknál jobb helyzetbe kerül.

Nagyanyámat nemcsak a szépen gyarapodó haszonért izgatta ez az új játék, melybe különben gyorsan beletanult, hanem szórakoztatta is. Éppen olyan mulatságosnak találta, mint azelőtt, ha verkliszóra énekelhetett. Még a dallamot is megpróbálta elsajátítani, hónapokig azzal szekírozott minket, hogy iskolai tanulmányaink alapján javítsuk ki, ha hibásan ejti a szavakat. Idegen kifejezéseket is magolt, hogy azokat alkalomadtán beleszőhesse mondataiba. De amikor látta, hogy nyelve nem engedelmeskedik, ő maga nevette ki először magát.

- Hülye vagy te, Thekla! Hát nem érted meg a méltóságos asszony tanácsait?

És így magyarázta el nekünk a helyzetet:

- Majd úgy fogok tenni, mintha kisujjamban lenne az egész, csak éppen nem érdekel.

És úgy is tett.

De hogy mondjam én el azt neked, miképpen tudta ezt elérni? Lehetetlen szavakba foglalni azt a fenséges hanyagságot, ahogy pompás természetével a megrendelők fogadására vonult, és azt a cizellált mozdulatot, amellyel parasztosan vidám üdvözlését kísérte:

- Kerüljön csak beljebb, kishagyaság. Majd odabent leteszi a kabátját. Nehogy megfázzon nekem ebben a hideg sufnyiban.

Meg kellett szakadni a nevetéstől. Én az első időben a kályhasutból figyeltem, mit csinál, a fal felé fordítottam arcomat, hogy a vendég ne láthassa kaján vigyoromat. De a vendégek édesnek találták Theklát, és azt mesélték róla, hogy roppant közvetlenül viselkedik.

Mi tagadás, az új környezetben én is rendkívül jól éreztem volna magam, ha nem kezd rajtam valami féreg rágni. Sem olyan fiatal, sem olyan buta nem voltam, hogy ne értettem volna, milyen zseniálisan csinálja a dolgát a nagyanyám, és azellen nem is volt semmi kifogásom, hogy megjátssza magát. Az új ismerősök is elnyerték tetszésemet. De mindez nem kárpótolt azért, hogy cserbenhagyta értük régi barátait.

Talán szerencsém volt, hogy nagyapádék végleg elvették a kedvemet az úrigyerekektől, mert így nem vesztettem el a szívemet. Inkább megtettem naponta négyszer is régi lakóhelyünkig a félórás utat, semhogy az Aradi utcában kössek ismeretségeket. Lám, Károly bátyám két hónap múlva már otthonosan mozgott az új helyen, és mindenféle voltak barátai. Könnyedébb volt nálam és sokkal, sokkal közönyösebb. Mindegy volt neki, hol van, csak jól érezhesse magát.

Theklától örökölte külsejét, és csinos pofikájával hamar meghódította az embereket. Erre különben adott is: szerette, ha szeretik. Egyébként nem volt rossz gyerek, szívesen segített másokon. Eleinte még azt is megtette kedvemért, hogy elkísért régi lakásunkra, és nem panaszkodott a hosszú út miatt. Ám régi barátainkat nem lehetett megteveszteni. Engem zajos örömmel fogadtak, míg Károlykától azt kérdezték: „Eljöttél te is?” Érezték, hogy engem a szívem húzott hozzájuk, őt pedig legföljebb a kötelességtudás.

Ki is utálták maguk közül hamarosan. Én viszont úgy voltam velük, mintha soha el sem mentem volna, vagy talán még jobban is. Minden lakás nyitva állt előttem. A felnőttek eleinte avval fogadtak: „Szép, hogy nem felejtettél el bennünket, Feri!” - s kicsit nevető jóindulattal mosolyogtak rám. Később megszokták és természetesnek találták, hogy a gyerekeikkel vagyok, s akkor ilyeneket kérdeztek: „Hogy van a nagyanyád?” „Thekla már sohasem látogat el mifelénk?”

Ám ezekben a kérdésekben már nem volt semmi jóindulat. Haragudtak Theklára, különösen az asszonyok. Eleinte még meglátogatták az Aradi utcában, aztán elmaradtak, egyik a másik után. Pedig Thekla nem volt kevésbé kedves hozzájuk, mint a megrendelőihez, s én persze tudtam, hogy éppen ez az, amivel őket elkergeti. De nagyanyám, mikor végre bátorságot vettem magamnak, és szóvá tettem neki a dolgokat, úgy csinált, mintha nem értené, mit akarok:

- Én, fiam, nem bántottam őket! Aki akar, idejön, aki nem, elmarad!

Aztán rám mosolygott:

- Lám, Bódi bácsi most is idejár!

Igen, Bódi szaki továbbra is minden szombat este ellátogatott hozzánk, és elbeszélgetett nagyanyámmal - márpedig kétségtelenül Bódi bácsi volt ismerőseink közül a legkülönb. Én is sokáig evvel nyugtattam meg a lelkiismeretemet: nem változhatott olyan sokat a nagyanyám, ha Bódi bácsi jól érzi magát nálunk. Hanem aztán egyszer észrevettem, hogy távozásakor Thekla számolatlanul tízeseket csúsztat a kabátzsebébe, s ekkor fordult velem a világ. Megértettem, hogy az öreg valamiért nyomorúságos helyzetbe került, és Thekla támogatására szorul.

Hát ezért jár hozzánk!... - gondoltam utálkozva, s attól fogva kerültem Bódi bácsit is. Theklának könnyebben meg tudtam bocsátani. Túlságosan szerettem ahhoz, hogy haragosdít játsszam vele. Csak éppen azért sem tettem meg semmit, amivel közelebb kerülhettem volna új életformájához. Egy év múlva le akarta tetetni velünk a különbözetit, hogy a polgáriból átmehezzünk a gimnáziumba. Károly örömmel engedelmeskedett. Én azonban megmakacsoltam magam, kijelentettem, hogy úgyis inasnak megyek. Thekla pedig nem erőszakoskodott, még csak nem is veszekedett velem. Könnyedén megszorította vállamat, és kedvetlenül mondta:

- Rendes gyerek, de rettentően nagy tökfey vagy, fiam.

Talán ez az ellenkezésem is hozzájárult ahhoz, hogy elhatároztam, magamhoz veszem anyámat, s mihelyt felszabadultam mint segéd, elhagytam érte Theklát.

Komikus véletlenek irányíthatják az ember életét. Csak évek múlva tudtam meg, hogy a pénzre, ami annyira felháborított, egyáltalán nem Bódi bácsinak volt szüksége. Nagyanyám a Vörös Segélyt támogatta adományaival.

*

Persze én eredetileg azt akartam elbeszélni, miért bánta meg nagyanyád, hogy eltiltotta tőlem apádat. De hát már magad is kitalálhattad, hogy ennek a méltóságos asszony volt az oka.

Tudod, nagyanyád éppenséggel nem volt felvágós, és csak azért tiltotta tőlem apádat, mert félt, hogy rosszra fogom őt tanítani. Mivel pedig magamagát egyáltalán nem féltette, Theklával gyorsan összebarátkozott, s azt sem átgondolta, hogy bejárjon hozzá különféle tanácsokért. Mikor aztán látta, hányan jönnek Theklához avval, hogy a méltóságos asszony küldte őket, gondolkodóba esett, mikor pedig sikerült találkoznia is a méltóságos asszonnyal, s anyám jóvoltából be is mutatkozhatott neki, elvesztette a fejét. Sohasem hitte volna, hogy egy méltóságos asszony egyszer azt mondja neki: „Kedvesem...”

Nagyapádék semmit sem vettek észre abból a földcsuszamlásból, amely megváltoztatta az úriosztály szokásait. A világválság, mely a harmincas évek elején elnéptelenítette a magyarországi üzemeket, öngyilkossági hullámokat hozott a kereskedőkre, és hólapátolókká képezte át a fiatal értelmiségieket, ugyan a magántisztviselők sorait is megritkította, de nagyapádnak szerencséje volt: két kollégáját küldték el, nem őt, s mivel helyükre nyolcvanpengős gyakornokokat vettek föl, még meg is szilárdult a helyzete, hiszen azoknak a munkáját is neki kellett irányítania. Minthogy pedig evvel egy időben az élelmiszerárak is soha nem látott színvonalra zuhantak, s a kofák fillérekért vágták a vevők után a krumplit, a főzeléket és a gyümölcsöt, az ő fizetése pedig változatlan maradt, neki az országos szerencsétlenség végső soron jelentős megkönnyebbülést hozott, soha nem éltek olyan jól, mint éppen ezekben a gyászos években.

Furcsa módon a napról napra növekvő munkanélküliség a hozzá hasonló embereket nem ijesztette meg, sőt, még növelte az önbizalmukat. Mindaddig, amíg őket nem érte utol a nemezis, meg voltak arról győződve, hogy csak a lustákat és tehetségteleneket küldik el a főnökök, azokat, akik nem félnek a munkától, soha. Ebben persze volt is valami igaz. Úgy hallottam, hogy nagyapád ettől fogva két ember munkáját végezte el, s így mindaddig, míg főnöke nem akadt olyan hülyére, aki egy fizetésért három helyett dolgozik, ő viszonylag biztonságban érezhette magát. Minthogy továbbá a Frankl és Maurer tőkeerős cég volt, s így helyzetét a válság a kisebb konkurrensok elsöprésével meg is erősítette, hát nagyapádék teljes bizakodással tekintettek a jövőbe. Még az idők mélyében lappangtak azok az évek, melyekben a Meinl Gyula-cég az emléket is el fogja törölni a Frankl és Maurernek.

Ezért a néhány évi jó érzésért aztán hosszú szomorúsággal kellett megfizetni szegényeknek. Ezekben az években a hozzájuk hasonló, de jobban tájékozott emberek már nem is próbálták a bizonytalan értelmiségi pályákra indítani gyerekeiket, hanem olyan elhelyezkedési lehetőségeket kerestek számukra, melyeken kisebb volt a konkurrencia, s így a kisebb összeköttetés jobban érvényesült. Harmincegytől kezdtek nyomdászinasnak adni az érettségizett gyerekeket, szabászokat neveltek belőlük - s ha szóban forgó kortársaim éppúgy elkeseredtek, amiért nem tanulhattak tovább, mint a te kortársaid, s éppúgy elveszettnek érezték a középiskolára fordított időt - a történelem rövidesen bebizonyította szüleik igazát. Amint látod, kevés új van a nap alatt. A tovább nem tanulhatás problémája sem most merült fel először, csak akkoriban kevesebb embert érintett, és nem csaptak körülötte akkora lármát.

De az egyetemi tanulás előkészületeire fordított energia akkor sem vészett el, csak átalakult: újfajta karrierrek befutására szolgált alapul. Az újfajta inaskodás a vők iskolájává változott. Kisebb nyomdatulajdonosok és nagy szabáscégek szívesen választottak közülük férjet eladó-sorban levő leányaiknak, hiszen az úrijelleget biztosító érettségi bizonyítvány és a kincset érő szaktudás együttes birtoklása fölért egy kisebbfajta tőkével. De az sem járt rosszul, akinek nem sikerült ezen az úton feltörnie, egy akkorka protekció, mely egy gyakornoki állás megszerzésére sem lett volna elég, a teljesen protezsálatlan konkurrenciával szemben rendszerint elég volt ahhoz, hogy aggodás és izgalom nélkül vészeljék át az esetleges elbocsátások idejét.

És ilyen változások között akartak nagyapádék jogászt nevelni apádból, álmodtak neki nagyszerű jövőndöt, és sejtelmük sem volt arról, miféle új tülekedés folyik az orruk előtt. Így aztán nagyanyád sem fogott gyanút, hogy Thekla és a méltóságos asszony között üzleti kapcsolat

állhat fenn, hogy a méltóságos asszony tulajdonképpen sokkal piaciabb jelenség, mint nagyanyám, ellenkezőleg, el volt bűvölve az ismeretségtől, s ettől fogva az volt a meggyőződése, hogy Theklának roppant nagy társadalmi összeköttetései vannak. Ezekről pedig a fiacskáját örütség lett volna megfosztania. Így aztán megparancsolta apádnak, hogy mostantól fogva barátkozzék velem.

Parancsának aztán meglepő következményei lettek. Mi ugyanis akkor már, tudta nélkül és akarata ellenére, régóta együtt játszottunk.

*

Apád különös gyerek volt, legalábbis az én szememben az. Amikor közölte velem az anyja tilalmát, én röviden megmondtam egész családjáról a véleményemet, és aztán megkerestem régi barátaimat. Persze halálosan meg voltam sértve. Sőt megfélemlítve is, hiszen a további megaláztatásokat elkerülendő, többet nem is próbáltam úrigyerekekkel megismerkedni. Mivel azonban akkor ezt még nem láttam ilyen tisztán, joggal gondoltam, hogy annak a majomnak örülni kellett volna, ha egy olyan fiú, mint én, egyáltalán szóba elegyedik vele, s egyetlen vállrándítással ráztam le magamról minden pereputtyával együtt. Határozottan büszke voltam arra, hogy inkább kilométereket gyalogolok, semhogy leereszkedjem hozzájuk. Úgy tettem, mintha többé nem is törődnek velük. Így aztán meglepett, mikor apád három nap múlva elémbé állt, közölve, hogy velem akar játszani, s ha múltkor nem rohanok el, megtudhattam volna, hogy ő anyja tilalmát semmibe nem veszi. S mikor erre közöltem, hogy én a külvárosba megyek játszani, könnyelműen bejelentette, hogy elkísér.

Rábámultam.

Mi persze meg voltunk győződve arról, hogy az úrigyerekek voltaképpen halálosan irigyelnek minket azért, amiért nekünk szabad a pocsolyákban játszani, s hogyha nem lennének rettenően gyávák, nem is tartanák meg szüleik tilalmát. Meg azután nálunk nem is volt szokásban, hogy valakire rátukmáljuk a barátságunkat, ha nem hívott magával - ezért aztán nem is gondolhattam mást, minthogy apád nem bír ellenállni a kívánságnak, hogy egyszer életében ki játszassa magát, s ezért viselkedik ilyen különösen. Mivel pedig nem voltam rossz fiú, nem akartam elutasítani, inkább ráijesztettem.

- Tőlem jöhetsz! - mondtam leereszkedően. - De ott, ahová én megyek, az ilyen gyerekeket nyersen szokták elfogyasztani!

Vállat vont, és elindult mellettem.

A mulatságos az volt, hogy apádat valóban megpróbálták gyávává és ügyetlenné nevelni a szülei, elsősorban nagyanyád. Ő, szegény, ortodox zsidócsaládból származott, és nagyon felvilágosodottnak hitte magát, amiért nagyapád házában az ünnepek közül ő is csak a nagyböjtöt tartotta meg. A valóságban minden egyébben továbbra is az ortodoxok hitéhez tartotta magát, így például az volt a véleménye, hogy egy zsidófiúnak nincsen semmi szüksége arra, hogy ügyes és erős legyen, elég, ha esze van. Talán hitte is, hogy a fia természettől gyöngé testalkatú, mindenesetre a fűvő szélről is óvta, s ha Bandi valami fáradtságosabb dologba akart kezdeni, leintette: „Úgysem bírod ki!” - És a világért sem akarta a köténye mellől eleresztetni.

Így aztán Bandi is gyöngének tartotta magát, és mikor megtudta, hogy jó félóra gyaloglás áll előttünk, megijedt. Egyre azt várta, mikor fog annyira elfáradni, hogy a lábát sem tudja emelni tovább. A valóságban, ha nem is volt izmos, de inas volt, és mennél tovább mentünk, annál vidámabban és szaporábban szedegette mellettem a lábát. Meglehetősen feldobódott, mikor kiderült, hogy nem is olyan fáradékony, mint hiszi. Talán ezért is nem vette észre, milyen kelletlenül fogadták a barátaim. Én azonban nagyon is jól láttam, s úgy gondoltam, eleget

tettem a kötelességemnek, amikor elhoztam magammal. Gondoltam, megugratom, és elveszem a kedvét, hogy még egyszer elkísérjen. Rá akartam uszítani valamelyik fiút, verje meg.

Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert szájon kapták, mielőtt engedélyt adtam volna rá. Hogy miért ütötték meg, azt már nem tudom. Tény, hogy apád jól nevelt úrfiú módjára, zavartan és ijedten fogadta a pofont, és eszébe sem jutott, hogy vissza kellene adnia. Én adtam vissza helyette. Mert az most nem számított, hogy eredetileg én is meg akartam veretni. Hogy én mit terveztem, az volt az egyik dolog. Az viszont, hogy engedelmem nélkül verjék meg azt, aki velem jön, az egészen más dolog volt, amit nem is tűrhettem el szó nélkül. Így aztán nagy és élvezetes bunyó kerekedett, és végül a tettes hátán lovagolva fogadtattam meg vele, hogy soha egy ujjal sem bántja többet a barátomat.

Így maradt közöttünk apád. Hogy aztán volt-e ebben számára valami jó, azt én nem tudhatom. Feltehetően élvezte az új és vad játékokat, de túl nagy árat kellett értük fizetnie. Egyrészt naponta volt mit hallgatnia szüleitől, amiért későn jár haza, másrészt hazugságokat kellett kitalálnia, amikkel megmagyarázhatta gyakori kék foltjait. Az én barátaim többé nem bántották, elfogadták a kullancsomul. De ekkoriban a Leiter Ferenc utcai fiúk egy egészen új szórakozást eszeltek ki, megszervezték a Rákosrendező védelmét az indiánokkal szemben, mi pedig átvettük az indiánok szerepét. Csodálatos játék volt ez, hosszú leskelődésekkel és rövid, gyors, ütközetekkel - apád pedig már akkor kitűnt avval a képességével, hogy minden lehetséges alkalommal megvereti magát. Mindez azonban nem rettentette el tőlünk - én pedig egyre kevesebbre becsültem őt.

Így álltak a dolgok, mikor nagyanyád megparancsolta, hogy mostantól fogva barátkozzék velem.

Én természetesen nem voltam jelen az esetnél, sőt, nem is tartózkodtam odahaza. Este mesélték a szomszédok, hogy Bandi úgy visított, mint akit nyúznak, s amikor nagyanyád meg akarta verni, földhöz vágott egy tányért. Úgy látszik, kisebbfajta idegroham tört ki rajta, és ordítózásával felverte a házat.

Este, mikor nagyapádtól megkapta két pofonját, már nem ordítózott. Ezzel szemben egész testében reszketve közölte, hogy barátkozni pedig avval fog, akivel ő akar, s ha nem hagyják békében, leugrik a harmadik emeletről. Végül is nagyapádék törtek meg, anyja sírva kérlelte, ne csináljon ostobaságokat, apja pedig privátortvist hivatott.

Hanem azt, hogy tulajdonképpen miért nem akar velem barátkozni, végül is nem árulta el nekik. Azt csak nekem mondta meg, amikor eljött szokott találkozáskorra.

- Mi közöm nekem a nagyanyádhoz és a méltóságos asszony barátnőjéhez! - kiáltotta fölháborodottan. - Le vannak... - és itt egy szót mondott, amit idáig nem hallottam tőle, s ami barátaim üdvös hatásáról tanúskodott. - Miért nyaljam ki... - és itt ismét egy olyan szót mondott - hogy majd protezsáljanak? Hát mi vagyok én?...

Más körülmények között valószínűleg élvezem Bandi megváltozott modorát, most azonban csak az döbrentett meg, hogy amikor már szabadna, nem akar velem tovább barátkozni. Nem mondhatnám, hogy értettem indokait - ellenkezőleg, a társadalmi szakadék másik oldalán állva, egyáltalán nem tudtam követni gondolatmenetét, azt azonban kezdtem sejteni, hogy Bandi egészen más, mint amilyennek hiszem, s homályosan azt is éreztem, hogy nagyszerűen viselkedik. Éppen ezért sietve válaszoltam.

- Igazad van. Gyere játszani.

Persze Bandi titkát utólag nem is olyan nehéz megfejtennem. Szegényke tizenkét éves korában már addig érett, hogy az idomítás csodájaként elfogadta szülei követeléseit, s már csak szavakban tiltakozott azellen, hogy tanulásból és lemondásból álljon a gyerekkora. Cserébe

megízlelte azt a büszkeséget, ami egyedüli ellenértékül kínálkozott: érezni kezdte, hogy különb, mint a többiek. Tudniillik, mint én és barátaim, és azt hitte, hogy a mi szemünkben is magunknál különbnek kell látszania. S minthogy még elevenen élt benne a gyermekek igazságérzete, méltatlanságnak tartotta, hogy eltolták tőlünk, be akarta bizonyítani, hogy egyáltalán nem gőgös, és készséggel ereszkedett le hozzánk. Nemcsak én hittem, hogy barátkozásommal boldoggá teszem - ő is ugyanazt hitte rólam; ezért vállalta a nem szeretem játékaikat, s úgy járkált közöttünk, mint egy álruhás királyfi, a mi szemünkben nevetségesen, de a magáiban fenségesen.

Nos, ezt az áldozatvállalását tiporta sárba anyja parancsa. Ha én még társadalmilag is felettük álllok, az egésznek nem volt semmi értelme. S ráadásul először érezte, hogy szülei erkölcsi felfogása mögött tisztességtelen érdekek húzódnak meg, hogy úri rátartiságuk voltaképpen szolgálalkúságot takar. Nem is fogadta el békejobbomat. Zavarosan magyarázgatta, hogy meg van gyalázva barátságunk, s hogy nem akarja, bárki azt hihesse, érdekből találkozik velem. Azután, váratlanul, sírva fakadt.

Velem pedig először történt meg, hogy egy síró fiút nem találtam nevetségesnek, hanem együtt búsultam vele. Nagyon nyomorúságosnak éreztem magam. Mind a kettőnkre ránehezedt a felnőttek szennyes és szomorú világa.

- Ha a felnőttek le vannak... akkor egyáltalán nem kell törődnöd velük.

Hosszú gyözködés után beleegyezett abba, hogy továbbra is barátok maradunk, de azt kötötte, hogy nem kísér el többé a Rákosrendezőhöz.

- Jó! - feleltem sietve. - Akkor elmegyek én veled!

Felragyogott az arca. Tudta, hogy ennél nagyobb áldozatot nem is hozhatnék érte. Boldogan nyújtotta felém a kezét, s én férfias erővel szorítottam meg.

- Hova megyünk?

És most történt valami, amit soha nem fogok elfelejteni, és szeretném, ha ezután te is emlékeznél rá. Apád arcából egyszerre kifutott a vér, és csak nézett rám szomorúan. Mintha hirtelen átérezte volna ványadt kis életének egész nyomorúságát. Megkapta a nagy elégtételt, és nem élhetett vele! Hová vigyen? Hiszen neki nem voltak barátai! Hívjon a szomszéd kislányokkal papás-mamást játszani? Vagy a Ligetbe, ahol nagy néha egyedül csavargott, ha végleg nem tudott magával mit kezdeni? Játsszon velem lóversenyt, vagy tanítson meg sakkozni? Mit tud ajánlani, ami némileg is fölér a mi szabad és kötetlen szórakozásainkkal?

- Gyerünk moziba! - mondta végül. - Burleszk matinét adnak a Vestában. Van pénzem.

Pénzem nekem is volt, de éreztem, hogy ezt nem szabad most megmondanom. Elfogadtam a meghívást, amellyel apád tulajdonképpen megvallotta vereségét. Moziba menni csak egyszer lehetett. Kétségtelen volt, hogy másnaptól kezdve újra a Rákosrendezőhöz megyünk játszani.

Aztán kiderült, hogy nem ismerem eléggé magam. Ez nem volt csoda. Tíz-tizenkét éves emberkének még ritkán van igazi barátja. Bandákban folyik az élete. Az enyém is úgy folyt, és nem hittem volna idáig, hogy egy fiú társasága kárpótolhat a banda zshivájért.

Pedig így történt. A következő három napot kettesben töltöttem apáddal. Becsavarogtuk a várost. Hogy miről beszéltünk, arra már nem emlékszem, de nagyon jól éreztük magunkat.

És evvel tulajdonképpen véget is ért barátságunk első korszaka. Negyednap megkezdődött a tanítás, attól fogva ő már nem ért rá csavarogni, csak én. Nem sokkal később el is költöztünk a házból, mert Thekla rájött, hogy a méltóságos asszonynak csak részben volt igaza. A mellékutcában valóban elegánsabb lakni, mint a Körúton, de annak, aki onnan jön, ahonnan ő, végig kell járnia minden stációt. Így aztán hosszú időre szem elől is vesztettem Bandit.

Ám amikor évek múlva újra találkoztunk, láttam, hogy fölötte sem múlt el nyomtalanul az együtt eltöltött rövid idő. Megizmosodott, mert soha többé nem hitte el magáról, hogy ügyetlenebb volna, mint a többiek. Én pedig részben az ő példáját követtem, mikor Theklát elhagytam, hogy anyámhoz szegődhessen el.

*

Ismét az volt az érzésem, hogy a fiú nem figyel rám. Most nem izgett-mozgott annyit, mint korábban, ellenkezőleg, szinte mozdulatlanul ült, de nem rajtam, hanem a földön nyugtatta a tekintetét, és összerezsent, mikor megszólítottam. Indítatva éreztem hát magam, hogy utólag még néhány szóval megmagyarázzam a „ki-kivel érintkezik” komplexum jelentőségét. Késérű grimasszal félbeszakított.

- Gondolja, Feri bácsi, hogy ezt sem ismerem? Én? Egy hazaáruló fia?!...

V. FEJEZET

Igazán csak egy felnőtt lehet ennyire ostoba... Azt hittem, a fiú tanácsért jött fel hozzám, az én véleményemet akarta hallani. Pedig ő szegény, beszélni akart. Azt szerette volna, ha végre valaki meghallgatja, s most, amikor alkalma nyílt rá, ömleni kezdett belőle a szó.

- Én ne ismerném? - ismételte először öregesen. - Ez tette tönkre a gyerekkoromat!

Aztán valósággal rám támadt:

- Maga persze azt hiszi, disznó vagyok, amikor szököm az anyám elől. Ne is tagadja, láttam. Az arcára volt írva, hogy kiabálni szeretne velem. Hát miért nem kiabált? Miért kímélt? Nem vagyok már gyerek!

Kíméltek volna akkor, amikor ennek még értelme volt...

Azért nem akarok találkozni anyámmal, mert nagyon szeretem, és félek, hogy egyszer megkérdem tőle, miért szenvedtette velem végig a gyermekkoromat.

Mi értelme volt?

Maga éppen olyan, mint ő. Mintha nem is volna fülük, csak szemük. Azt hiszik, amit maguk nem látnak, az nem is létezik. Amit mi mondunk, az smafu.

Az előbb mondott valamit az anyámról meg a maga anyjáról... Igaza van, elismerem. De most mondja meg maga: melyiket tartják tisztességtelenebbnek az emberek, a prostituáltat vagy a hazaárulót?

Na látja. Maga pedig eltagadhatta az anyját. Miért nem engedték meg nekem is, hogy letagadhassam az apámat, ha akarom?

Most csodálkozni tetszik, ugye? Persze mert csak azt tetszett tudni, hogy én mindig anyám mellett nyilatkoztam, amikor nem akart nevet cserélni. Anyám is csak ezt tudja. Pedig az az igazság, hogy titokban sokat imádkoztam, hogy egyezzek végre bele.

Még mindig csodálkozik?

Könyörgök, próbálja magát beleélni az én helyzetembe! Ha nagyon akarja, sikerülni fog.

Itt voltak például a történelemóráink. Hajagos tanár úr kiváló ember volt, értett hozzá, hogyan csepegtesse belénk a hazaszeretetet. Ha az ilyen haza-dolgokról beszélt, a fiúknak kétfelé állt a fülük izgalmukban. Mindenki imádta az óráit, csak én nem. Mert ha ő Hunyadiról vagy Rákócziról beszélt, akkor én Czilleire és Ocskaira gondoltam. Arra, mit érezhettek az ő gyerekeik?... Mert én is szerettem a hazámat. De én csak azon az áron szerethettem, ha elviselem, hogy a többiek megvessenek. Az ilyen órákon azt éreztem, titokban mindenki engem figyel. A tanár és az összes gyerekek. Nem mertem felemelni a fejemet.

Hogy miért éreztem ilyeneket, mikor tudtam, hogy apám ártatlan?

Először is azért, mert éppen elégszer vágta a pofámba, ha összevesztünk valamiért: „A te apád hazaáruló!...”

Másodszor: mi joga van tetszik azt gondolni, hogy én is olyan szilárdan hittem apám becsületességében, mint maguk? Hogy nekem sem voltak soha kétségeim?

Van fogalma, hányszor kérdeztem anyámat: biztos-e benne, hogy apám ártatlan? Mindig ugyanazt felelte:

- Büszke leszek rád, ha sikerül olyanná válnod, mint ő, fiam!

Gyönyörű válasz, ugye? Bár mondott volna mást is! Bár próbálta volna megmagyarázni, hogy miért hihetik őt hazaárulónak a többiek? Hol hibázott? Miben? Mert így csak azt láttam, hogy evvel a hitünkkel magunkra maradtunk, hogy apám nevét az Ocskaikével egy sorban emlegetik, s még minket is gyűlölnék azért, mert tagadjuk a bűnösségét - hát honnan tudhattam én, hogy nem mi vagyunk-e mégis azok, akik tévedünk?

Ne feledje el, én is éppen tizenkét éves voltam, amikor eltiltották tőlem a barátaimat... Miért gondolja mégis, hogy csak magának volt joga nem érteni a világot? Ez a világ épp oly értelmetlen volt előttem, mint a magáé, maga előtt.

Itt közbe akartam szólni valamit, de nem engedett:

- Kérem, ne tessék most elmagyarázni, hogy a mi világunk értelmes világ, mert kinevetem. Ha egy kicsit gondolkodik, be kell látnia, hogy túl finoman fejeztem ki magam: a helyzet az én számomra volt érthetlenebb. Mert maga gyűlölhette a maguk társadalmát, de tőlem azt kívánták, hogy szeressem a mienkét - és nemcsak a tanárain kívánták, hanem az anyám - az édesanyám is! Így aztán nekem csak a két választásom maradt: vagy elhiszem, hogy apám bűnös, és akkor elítélem magamat - vagy nem hiszem, de akkor hogy szeressem - azokat?

Igen, így: *azokat!*

Mindez persze csak lassan alakult ki bennem. Az elején én is azt vallottam, amit anyám. Bármennyire fájt az egész, megpróbáltam büszkén elviselni a sérelmeimet.

Ó, istenem! Eleinte Pesten maradtunk. Én akkor folyton arra készültem, hogy elkapom volt barátaimat, és beolvasok nekik. Megmondom, hogy büszke vagyok apámra, mert különb ember, mint az ő szüleik. Mikor már nagyon felgyúlt bennem a keserűség, kiszaladtam a Ligetbe, hogy megkeressem őket. Mentem füstölögve, elszántan - s amikor aztán megláttam valamelyiket messziről, inamba szállt a bátorságom. Lestem messziről, hogy milyen vidáman játszik, aztán elsompolyogtam, hogy észre ne vegyen.

No, aztán leköltöztünk Sztálinvárosba...

Még ez sincs úgy, ahogy maga gondolja. Én is voltam egy darabig Sztálinvárosban úrifíú, és megverték naponta többször is. De én összeszorítottam a fogamat, és nem hagytam magam. Egy fél év múlva már senki nem bánthatott büntetlenül. A fiúk ekkor befogadtak maguk közé - miért ne fogadtak volna be? Az én anyám sem volt különb, mint az övék. Együtt cipelték a falra a maltert. És az ő szüleik sem voltak mind makulátlanok.

Nem, Feri bácsi! Semmi nincs úgy, ahogyan hiszi! Tizenkét éves koromban én is ismertem annyiféle embert, mint maga. Tolvajokat és sikkasztókat, volt urakat és egyszerű munkásokat. Prostituáltakat is ismertem, és kezitcsókolommal köszöntem nekik. Tizenkét éves koromban már én is láttam és értettem mindazt, amiről olyan félve tetszett beszélni nekem, hogy nem vagyok-e hozzá túl fiatal...

Nagyon kérem, ne gondolja, hogy mindig viselnem kellett származásom terhét. Azt sem tudták, ki vagyok. A városi pártbizottságon bizonyára ismerték anyámat, de ott, ahol mi éltünk, az, hogy Barna Andrásnének hívják, semmit sem jelentett. Nem olyan ritka név az, hogy azonosítania kellett volna viselőjét az apám feleségével. Sőt, az apám nevét sem ismerték olyan nagyon sokan. Ha anyám nem örzi meg kommunista hitét, ha csendesen dolgozik, élhettünk volna viszonylag boldogan.

De hát mi kommunisták maradtunk, és ehhez méltóan akartunk élni továbbra is. Anyám nem szónokolt, és nem kérkedett. Csak éppen, mikor a XI-es számú építkezésen lemaradtak a munkával, brigádba szervezte az asszonyokat, és mégis teljesítették a tervet.

Szép és izgalmas napok következtek. Nevünk széles körben ismertté vált, és hullott ránk az elismerés.

Ne higgye, hogy tréfából emlitem magamat is anyámmal együtt. Mi tényleg együtt dolgoztunk. Mert mikor láttam, mit csinál, én is megszerveztem a brigádomat. Természetesen én az osztályban. Rossz tanulókkal foglalkoztunk, betegeket látogattunk - esküszöm magának, joggal lehettem büszke az eredményeimre. Anyámmal pedig nagyon jóban voltunk. Esténként összeültünk, és megbeszéltük problémáinkat. Ezt is halálosan komolyan kell vennie: anyám nem titkolta előttem, hogy vannak nehézségei, és mindig kikérte a tanácsaimat. Én is az övéit. Jelzem, nekem voltak nagyobb nehézségeim.

Aztán valaki a vállalatától kitüntetésre terjesztette fel anyámat.

Meg kell mondanom, hogy az illetékesek nem tanúsítottak túlságos rosszindulatot. Behívták anyámat, és megpróbálták még egyszer rábeszélni, hogy változtassa meg a nevét, de még a döntés előtt. Be kell látnia - mondták -, hogy egyébként nem javasolhatják kitüntetésre. Viselkedése ugyanis nyílt kihívás. Ők megértik, sőt tisztelik is egyéni érzelmeit, de ez objektíve azt jelenti, hogy alaptalannak tartja egy hazaáruló elítélését.

A botrány csak aztán tört ki, mikor megtagadta kívánságukat, de akkor annál hangosabban. Ismét a nevüktől harsogott a város. Felelősségre-vonásokat emlegettek. Mert micsoda ember az, aki kitüntetésre ajánlja a nép ellenségeit?... És egyáltalán hogy lett egy ilyen asszonyból brigádvezető?

Minthogy azonban a brigádra is szükség volt, titokban behívták a pártvezetőséghez, és követelték, hogy segítse együtt tartani az asszonyokat. Mert természetesen ezt is meg kellett értenie. Egyetlen rendes ember volt közöttük, egy bizonyos Torma nevezetű, ez állítólag ordítani kezdett, hogy ne merjenek így beszélni anyámmal, anyám kommunista, és akkor is segítené a munkát, ha senki nem beszél rá.

Nem mondhatom, hogy barátaim is mindenben a felnőttek példáját követték. Igazságosabbak voltak náluk, és nem tartották teljesen lehetetlennek, hogy ártatlannak hiszem apámat. Evvel szemben mellemnek szegezték a kérdést:

- De miért nem vallottad be korábban, hogy ki vagy?

Meg kell mondanom, anyám valóban segíteni akarta a brigádot együtt tartani, s mikor én az elvtársakat szidtam, belém fojtotta a szót:

- Mi kommunisták vagyunk, fiam! Nekünk a nép ügye fontosabb, mint a mi ügyünk.

Jószándéka teljesen eredménytelen maradt. Sem engem nem tudott meggyőzni, sem az asszonyokat. A brigád felbomlott. Akkor aztán őt tették ezért felelőssé. Avval vádolták, hogy titokban ellenük dolgozik. Annyira, hogy végül feljött hozzánk az egyik asszony, és azt mondta:

- Újra megalapítjuk a brigádot, Ili. Muszáj. Megmondták, hogy téged tartóztatnak le, ha tovább makacskodunk.

Anyám rettenetesen kiborult. Ordítani kezdett, hogy ez rosszabb, mint a gyilkosság, s hogy ha egyébként nem akarnák, az ő kedvéért ne szervezzék újra a brigádot, és hogy neki amúgy sem lesz semmi baja - de kinevették.

- Szívesen megteesszük érted!

Egy Pestről jött elvtársnőt választottak meg brigádvezetőnek, mert a régiek közül senki nem vállalta. Ő pedig anyámat jelölte ki helyetteséül.

- Mit fognak ehhez szólni odafönt? - kérdezte tőle az építésvezetőség.

- Nem érdekel! - felelte. - Másként nem vállalom!

Nem szóltak semmit. Úgy látszik, örültek, hogy valamilyen formában befejezhetik az ügyet.

Már említettem, hogy anyám felnőtt módra bánt velem. Elmondta azt is, mit akartak tőle azok a bizonyos illetékesek, és azt is, hogy három nap gondolkodási időt kapott. Én már ismertem az életet, és borzalmasan féltem attól, ami ránk következhetik. Ekkor imádkoztam először, hogy anyám változtassa meg a nevünket. Nem kell azért elválnia - gondoltam alattomosan. Mikor aztán láttam, hogy anyám mégiscsak kapott valami elégtételt, nekem pedig csak gyalázat jutott, érezni kezdtem, milyen elviselhetetlen igazságtalanság történik velem.

Egyébként az előbb nagyon furcsán éreztem magam. Én kiskorom óta meggyőződéses materialista vagyok, és nagyon szeretek filozofálni. Mégis, amíg maga apámról beszélt, arra kellett gondolnom, hogy vannak dolgok, amelyeket nem lehet megmagyarázni. Mi a magyarázata például annak, hogy velem minden megismétlődött, ami apámmal történt, csak éppen ellenkező előjellel? Mintha valahol húztak volna egy vonalat, s amit az apám a vonal egyik oldalán csinált, azt most én megcsinálom a másik oldalon.

Nekem is volt olyan barátom, akit először eltiltottak tőlem, aztán pedig parancsra kellett barátkoznia velem.

Az én barátomat Imrének hívták, és mikor Feri bácsi a nagyszüleimről magyarázta nekem, hogy milyenek voltak, és azt várta, hogy a csodálkozástól tátva felejtsem a számát, én csaknem elnevettem magam. Ne tessék haragudni, de én nem is értem: Feri bácsi, ma valóban nem találkozott ilyen emberekkel, vagy csak velem akarja ezt elhíttetni? Mert az Imre szülei éppen olyanok voltak, mint ahogy a nagyanyámról tetszett beszélni. Csak ők nem Imrét taníttatták a jövője érdekében, hanem ők maguk tanultak. Az Imrivel egyáltalán nem törődtek, azt sem tudták, mit csinál, kivel tölti az idejét. De amikor anyámat elcsapták, akkor persze észrevették, hogy jóban van velem, és nyomban eltiltották tőlem.

Imri sztálinvárosi gyerek volt, tehát csúnyábbakat mondott a szüleiről, mint az apám. A parancsra pedig csak legyintett.

- Úgysem fognak utánanézni!

Nem is néztek egészen addig, míg ki nem derült apám ártatlansága.

Akkor ugyanis az elvtársak kezdtek rákapni anyámra. Újra megválasztották brigádvezetőnek, aztán az MNDSZ elnökének, és nem volt olyan nagyobb ünnepség, amelyen ne ültették volna fel a tribünre.

Én könyörögtem anyámnak, ne vállalja ezeket a megbízatásokat. Mert az embert becsüljék meg saját magáért, és ne azért, hogy ennek vagy annak a felesége. Ő eddig sem volt más, mint most, és ha eddig nem kellett, ezután se kelljen nekik. És különösen ne fogadja el a meghívásokat, mert ha az elnökségben ül, azt hihetik róla, hogy megbocsát apám gyilkosainak.

Anyám szokatlanul türelmetlenül felelt. Azt mondta, hogy onnan, ahonnan én nézem a dolgokat, úgy látszik, mintha helytelenül cselekednék. A valóságban nem tehet mást. A nép bizalma amúgy is megrendült a pártban, és nekünk nem lehet az a feladatunk, hogy tovább növeljük a zűrzavart. Azt mondta, hogy most tömöríteni kell az erőket, meg hogy az apám is ezt tenné a helyünkben.

Jó, ez nagyon szépen hangzott! Én azonban úgy láttam - már tessék megbocsátani -, hogy anyám örül is a megtiszteltetéseknek, boldog, hogy ismét ott üldögélhet az emelvényeken - és ez nagyon fájt nekem.

Annál jobban tetszett anyám viselkedése Imri szüleinek, és megparancsolták, hogy újból barátkozzék velem. Ugyanazt a választ kapták tőle, mint nagyszüleim az apámtól. Mikor azonban én is megkérdeztem Imrét, miért nem akar ezután barátkozni velem, kinevetett.

- Menj a fenébe. A jóasszony ezután éppúgy nem fogja tudni, mit csinállok, mint eddig. Egyébként sem lennék bolond, hogy csak azért ne csináljak valamit, amit helyesnek tartok, mert véletlenül ők is ezt kívánják. Semmilyen formában nem érdekel a véleményük.

Persze ő akkor már tizenhat éves volt, és nem tizenkettő, mint apám.

Feri bácsi most biztosan azt gondolja, hogy az én Imre barátom finom pipa lehetett, afféle huligán. Az igazság pedig az, hogy sokkal különb gyerek volt, mint én. Mindig arra készült, hogy hőstetteket hajthasson végre, s egyszer egy nagy, fekete sebet égetett cigarettával a tenyerébe, hogy lássa, lesz-e ehhez elég akaratereje. Amikor pedig megérkeztek a tankok, és barátai szétfutottak, ő egyedül is megpróbálta felgyújtani a legelsőt. Ott pusztult el az országút.

No mármost, mi következik ebből?

Anyám a népre és a hazára hivatkozva, kitartott ezen az oldalon, és gyalázat meg szégyen lett az osztályrésze. Imri a hazáért és a népért a másik oldalra állt, és nemcsak az életét veszítette el, hanem - ha Feri bácsiéknak van igazuk - a becsületét is el fogja veszíteni.

És most tessék nekem megmondani: nincs itt valami hiba? Miféle dolog az, aminek a szolgálatában az ember mindkét oldalról szégyenbe kerül?

Ne tessék haragudni, de nekem valahogy nem tetszik ez az egész haza-ügy. Én eddig úgy láttam, hogy a hazára csak akkor hivatkoznak, ha valami békát kell lenyeletni velünk. Maguk egy sereg dologra, amit az emberek azelőtt szentnek tartottak, azt mondták, babona! Azelőtt azt is mondták, a proletariátusnak nincs hazája... Most pedig, ha mi meg merjük kérdezni, hogy a haza nem valami babona-e, fel vannak háborodva. Pedig ezzel nem mennek semmire. Mi, fiatalok ezután már csak azt hisszük el, amit magunk is belátunk, és semmit csak azért, mert úgy szokás mondani.

Tessék nekem bebizonyítani, hogy a hazát valóban szeretni kell, és én itt maradok, ha bele kell pusztulnom, akkor is. De ha nem tetszik tudni bebizonyítani, akkor nem maradok egy olyan országban, ahol a haza nevében megölték apámat és a legjobb barátomat, s ahol, amikor maguk győztek, átvette a hatalmat Rákosi, mikor az Imriék kezdtek győzni, hatalomra került a csőcselék.

*

Áltathattam-e magamat azzal, hogy a fiúnak egyáltalán nincs igaza, amikor szemrehányóan, sőt gúnyosan beszél velem? Szemtelen volt? Természetesen. De vajon másképpen vitatkoztam-e én Bódi bácsiékkal annak idején, ha éreztem, hogy nekem van igazam? És vajon kevésbé voltak jogosak a megjegyzései, mint az enyéme, vagy jobban figyelembe vettem őket, mint az én vitapartnereim az enyémekeket?

Ugyan kérem...

Felnőttnek lenni, úgy látszik, bizonyos mértékig veszélyes állapot. A felnőtt hajlik arra, hogy mindazt, amit ő tapasztalt, valamiképpen a tudás általános előfeltételének tartsa, azt hiszi, hogy akinek nincsenek meg azok az összehasonlítási alapjai, amelyek neki, annak más alapon nincs is joga összehasonlításokat tenni, például egybevetni a szavakat és a tetteket. Nem tudtam én, hogy a társadalmi megkülönböztetések túlélték a kapitalizmust, és divatoznak a mi korunkban is? Hogyne tudtam volna! Ha mást nem, azt csak tapasztalnom kellett, hogy az én feleségem is ügyet csinált abból, milyen magazinban vásárolhatunk, magyarban-e vagy

oroszban, és általában, mennyire számon tartotta a feleségek egy része férjük funkcióit és kitüntetéseit... de hát fel kell-e sorolnom mindazt, amit tudtunk és láttunk, de helyesebbnek tartottuk, ha nem beszélünk róla?

No persze, én éltem akkor, mikor ez a megkülönböztetés természetes és mindennapos dolognak látszott, amikor nem szégyelltek, hanem hirdették az ember és ember közti különbségtévést, s így bölcsen tudtam, hogy ez a mi hitvány és nyomorult rangkórságunk nemcsak nem ugyanaz, de még nem is hasonlít nagyon a régi nyavalyához, s inkább utálkozással töltött el, semmint haraggal.

De hát Bandi húsz évvel fiatalabb, mint én, mire az esze kinyílt, már megszűntek nálunk az uralkodó osztályok előjogai: annak kellett volna örülnie, hogy valami, amit soha nem is ismert, nem létezik? Vagy talán annak, hogy hitványságból alázták meg, nem pedig általánosan elfogadott előítéletekből, némi vigasztalásul kellett volna szolgálnia? Mikor engem hamis váddal bíróság elé állítottak, én talán avval vigasztaltam magam, jó, hogy ellenforradalmársággal gyanúsítanak, mert kommunistának lenni már nem bűn?

Becsületemre legyen mondvá, ezekben a kérdésekben egy pillanatig nem tagadtam Bandi igazát. Hanem amikor a hazáról is fanyalogni kezdett, mégis fejembe szállt a vér, és kevésen múlt, hogy nem küldtem el melegebb tájakra.

Nem tudhatom, más hogy van vele, de ha én valamikor arra gondoltam, hogy magyar vagyok, mindig Petőfi verse jutott eszembe: „Ha nem születtem volna is magyarnak, e nép mellé állnék ezennel én, mert elhagyott, mert a legelhagyottabb minden népek közt a föld kerekén.” Engem vigasztalt az a gondolat, hogy az én maroknyi népemnek nem egészen egy évszázad alatt kétszer sikerült az emberi haladás élén haladnia, hogy 48-as hősiességére tizenkilencben feltette a koronát, amikor a Szovjetunió után a másodiknak és az egész világon harmadiknak megteremtette hazájában a munkásosztály hatalmát. Igaz, én már beleszülettem a Horthy-korszak gyalázatába, de vigasztalásomul szolgált, hogy legalább érdemeinkért szakadt nyakunkba a világon először a fasizmus - és nem a bűneinkért. Igaz, láttam: züllik szét körülötünk minden, és lassanként lemaradunk a többi nemzetektől - de azt is láttam, hogy húsz év alatt sem sikerült az egész népet elzülleszteni, láttam, micsoda nagyszerű embereket szül a mi népünk, és büszke voltam rá, hogy még ilyen viszonyok között is egész zászlóaljat tudunk a spanyol nép segítségére küldeni - de mit részletezzem: mindig büszke voltam arra, hogy magyar vagyok, és Bandi cinizmusa súlyos személyes sérelemként hatott rám.

Szerencsémre, mielőtt összeszidtam volna a fiút, hirtelen eszembe jutott a kérdés: Mit tudhat erről egyáltalán? S mindjárt megadtam rá a választ is: nagyon keveset. Hiszen mi anélkül akartuk őt hazaszeretetre tanítani, hogy megmutattuk volna neki, ami nélkül nem lehet igazi patriotizmus: mi a mi jogos nemzeti büszkeségünk.

Mindig csak azt emlegettük, hogy mi voltunk Hitler utolsó csatlósai, és nem azt, hogy mi voltunk a Szovjetunió első szövetségesei is. És nem is nagyon emlegethettük tizenkilenc dicsőségét, hiszen azt mondtuk, Kun Béla áruló, a spanyolosokról meg éppen nem beszéltünk, hiszen Rajk áruló, és az illegális kommunisták munkájából is azt hangsúlyoztuk elsősorban: mennyi elismert vezérük volt áruló... Bandinak pedig még külön azt: a te apád áruló...

Ekkor értettem meg, hogy minden bűn közül, amit ellenünk elkövettek, az a legérthetlenebb, miért mocskolták be sárral történelmünk legdicsőbb korszakait. Hiszen szeretni csak a hősök nemzetét lehet, az árulók nemzetét soha.

Márpedig a mi nemzetünk a hősök nemzete. Mint ahogy a világ minden más nemzete is az.

De ha mi nem tudtuk megtanítani erre fiataljainkat, akkor cinizmusukért nem rájuk: egyedül magunkra haragudhatunk.

Mikor ezt megértettem, valósággal elszörnyedve meredtem Bandira: valóban olyan üres-e belül, mint el akarja hitetni velem. És ekkor láttam, hogy az arca sápadt, és az ajka idegesen remeg. Egyáltalában nem volt üres: még nem a tagadás, csak a kétségbeesés beszélt belőle, még blaszfemiának érezte a blaszfemiát - csak éppen már nem tudta: okkal-e? Arra a határra érkezett, melyen vagy sikerül megállítani, vagy elveszti minden hitét.

S ekkor megnyugodtam, és azt mondtam neki:

- Hogy miért kell szeretned a hazádat, ezt én neked most meg nem tudom mondani. Legfeljebb azt mesélhetem el, hogy gondolkoztunk erről apád, meg én. Próbáljuk meg, hátha kívül belőle valami okos dolog.

*

A mi börtöneinkben az elítéltek sorsa körülbelül olyan volt, mint a második világháború nagy fogolytáborainak lakóié - nem jobb, de nem is rosszabb. Akik azt beszélték nektek, hogy olyan volt a helyzetünk, mint a fasiszták koncentrációs táborában, azok már nem is Rákosiékat gyalázzák, hanem a hitleristákat mentetik. Akik az ártatlan gyerekek legyilkolását, a gázkamrák rendszerét, azt, hogy nem csak a halódó emberek munkaerejét értékesítették utolsó napjukig, hanem a legyilkoltak haját, körmét, húsát, csontjait is, s ahol emberbőrből készült lámpaernyők díszítették az SS-ek otthonát... Eh, az egész olyan undorító, hogy nem is érdemes szót vesztegetni rájuk.

Tehát külső körülményeink nem voltak olyan vadítóan rosszak. És mégis, aki közülünk megismerte, mondjuk, a horthysta börtönöket is, az mind azt vallja, hogy soha politikai elítéltek nem voltak rosszabb helyzetben, mint mi. S ennek egy oka volt. Az, hogy míg általában a politikai foglyok joggal gyűlölték azokat, akik börtönbe zárták őket, mi teljes szívünkkel a kommunista rendszer mellett álltunk, mi erősíteni akartuk azt az államot, amelynek vezetői elítéltettek, s ebből különös problémák keletkeztek.

Volt köztünk egy Boros Zsiga nevű elvtárs - anyád jól ismeri. Ha volt valaha szemellenzős kommunista, hát ő az. Szentségként imádta a pártot. A nyomozóknak igazán nem sok bajuk volt vele. Mihelyst elmagyarázták neki, hogy elítélése a nemzetközi proletariátus érdeke, mindent bevallott, amit kértek tőle. A börtön kaptafaműhelyében úgy dolgozott, mintha ezen múlna a szocializmus fölépítése Magyarországon. És mikor megengedték, hogy a politikai foglyokat meglátogassák hozzátartozói, és őt is fölkereste a felesége, ez volt hozzá az első kérdése:

- Mit üzen a párt?

Egy kinti embernek ez a gondolkodásmód olyan megfoghatatlan és követhetetlen volt, hogy szegény felesége visszajöve Pestre, felrohant a pártvezetőkhez, hogy férje megbolondult a börtönben, csináljanak vele valamit. Boros azonban halálosan hitte, hogy pártmegbízást hajtunk végre, és ölni lett volna képes, ha ezt kétségbevonta valamelyikünk.

Most éppen azért azt meséli mindenkinek, hogy ő könnyen bírta a börtönt, és nem történt velünk semmi rettenetes. A valóságban volt idő, amikor a börtönben öngyilkosságot akart elkövetni.

Az elítélteket először hosszabb időre magánzárkába csukták. Mikor őt áthozták az ügyészségről, annyira telve volt a börtön, hogy egyszerűen képtelenek voltak az elítélteket elkülöníteni. Zsigát apáddal csukták együvé. Apád akkor már többé-kevésbé kiismerte magát a börtönben. Zsiga azt sem tudta, hogy az Isten hol lakik.

Harmadnap reggel kinyitották az ajtót, és Zsiga elvitte a küblit kiönteni. Mikor visszajött, felháborodva panaszkodott a kulcsáros őrnék, hogy egy rohadt fasiszta disznó szándékosan lábára loccsantotta küblijét.

Ebben az időben egy szőke bajuszú szakaszvezető volt a magánzárkások kulcsárosa. Volt a mi őreink között elég durva és ostoba ember, akiket a legjobb gyorsan elfelejteni, de Magyar szakaszvezetőről ezt igazán nem lehetett elmondani. Emberséges ember volt, aki a börtön-szabályokat magára nézve is kötelezőnek tartotta, és nem csökkentette önkényesen a jogainkat, viszont bennünket feneketlenül gyűlölt. Látszott az arcán, hogy még az is teher neki, hogy a cellánk levegőjét kell szívnia. Miután ezt a börtön-szabályok megkövetelik, fegyelmezetten végighallgatta Zsiga panaszát - hanem aztán ráordított:

- Fogja be a száját, Boros! Az, aki magát leloccsantotta, az egy tisztességes ellenforradalmár. Maga azonban kém, hazaáruló, csirkefogó! Maga belopakodott a párt soraiba, és hátulról akarta belénk szúrni a bicskáját!

Avval úgy vágta be maga mögött az ajtót, hogy kis híján ottszorult a Zsiga lába is.

Ez volt a dolog lényege. Az államvédelmi hatóságnak ezek a kis katonái bennünket természetesen mindenkinél jobban gyűlölte, hiszen úgy tudták, hogy mi kommunistáknak adtuk ki magunkat, de az ellenségnek voltunk a fizetett pribékjei. Spiclik voltunk, kémek, provokátorok. S ezeket minden tisztességes ember jobban gyűlöli a nyílt ellenségnél.

Zsiga a szó közönséges értelmében nem volt ostoba, megértette a helyzetet, és dörömbölni kezdett az ajtón, hogy a szakaszvezető jöjjön vissza, és nyissa ki. Apád riadtan fogta le a kezét.

- Mit akarsz, Zsiga?!

- Ez a tróger azt hiszi, hogy mi valóban bűnösök vagyunk! - lihegte magából kikelve. - Meg kell mondanom neki...

- Az istenért, Zsiga! - tiltakozott apád. - Úgysem hiszi el!

Zsiga csodálkozva bámult apádra. Nem is értette, hogy lehet ilyet mondani neki.

- Na és? Mi a fasiszta börtönigazgatóknak is a szemükbe vágjuk, hogy ártatlanok vagyunk...

- Azoknak igen - mondta apád szomorúan. - Azoknak mondtam én is. De ez itt nem fasiszta. Ez a mi emberünk! Hát nem érted?

- Mit kellene értenem? - zavarodott meg Zsiga.

Apád vállat vont.

- Nézd, ezek az emberek a mi államunkat védik a fasiszták ellen. Tegyük föl, hogy elhiszi, amit mondasz neki... Az jobb lesz? Hiszen akkor megrendül benne a bizalom a párt iránt. A kollektíva határozata, hogy őreink előtt senki nem vallhatja ártatlannak magát!

Apád mesélte később, hogy mikor Zsiga végre megértette a helyzetet, az arca egészen eltorzult, aztán hasra vetette magát az ágyon, és úgy bőgött, mint egy kis gyerek.

- Ezt nem lehet kitartani!... Ezt nem lehet kitartani... - hajtogatta közben.

Hát igen, ez volt a legnehezebb! Börtönőreink között sok volt a kiskatona, akiknek fegyelmezettsége aranyfedezete volt a párt erejének. Mi pedig egyetértettünk avval, hogy a rendszer ellenségeit, a fasisztákat és egyéb csirkefogókat börtönbe kell csukni, meg kell semmisíteni. Ezen semmit nem változtathatott az, hogy ezúttal néhány száz ártatlan kommunista is ült a csirkefogók között. Mi kommunisták maradtunk, nekünk továbbra is az államot kellett segítenünk, s ez többek között azt is megkövetelte, hogy ne gyöngítsük a kiskatonák hitét.

A fasiszta börtönökben a kommunisták szembeszegezték a börtönőrökkel szervezettségük erejét, és büszkén hangoztatták igazukat. Szolidaritásunk most sem volt kevésbé erős, csak éppen nem lehetett az öreinkkel szembe fordítanunk. És ezért volt rosszabb a helyzetünk, mint minden más politikai fogolyé.

Zsiga jó félórát vergődött az ágyon, aztán felugrott, letépte magáról a ruhát, és anyaszült meztelenül odaállt a nyitott ablak elé. Kint legalább tíz fok volt a hideg.

- Mit csinálsz? - kérdezte megdöbbenve apád.

- Meg akarok halni! Nem akarok tovább élni... - lihegte Zsiga.

- Nem tudtam, mit csináljak - mesélte később apád. - Ha ordítózni kezdek vele, avval nem megyek semmire. Meg aztán volt nekem ezekben az ügyekben némi gyakorlatom, és tudtam, hogy meghalni sem olyan könnyű, mint ahogy Zsiga hiszi. Biztosra vettem, hogy éppen most meg se fog kottyanni neki a tízfokos hideg, még csak be sem náthásodik. Ha veszekedni kezdenék, abból csak annyi lesz, hogy bejönnek az örök, és Zsigát az öngyilkossági kísérletért még meg is büntetik. A szakaszvezető szigorúan vette a börtönszabályokat...

Veszekedés helyett tehát azt mondtam nagyon csöndesen:

- Úgy látszik, te mégsem szereted eléggé a pártot, Zsiga...

Mondhatta volna ehelyett azt is, hogy a hazát nem szereti eléggé. Mert hiszen ebben van a dolog lényege. Aki igazán szereti a pártot, s ami evvel most már egyet jelent, a hazáját, az képes arra, hogy ha kell, saját magánál is erősebb legyen. Azt mondja apád, hogy Zsiga arcából kiszaladt a vér, s rémületében szinte összeesett. Amit semmiféle más érv, ordítózás vagy erőszak nem lett volna képes elérni nála, azt elérte ez az egyetlen hivatkozás. Mikor megértette, miért sértette meg őt apád, felöltözött, és megpróbálta elviselni azt is, ami a legelviselhetetlenebb volt az életében.

Hogy aztán a börtönből kikerülve, ő minderről teljesen elfeledkezett, az már nem a kommunisták hibája, hanem egyedül az övé - illetve az övé és hozzá hasonló társaié, akik azt hiszik, hogy csak arra kell visszaemlékezniük, ami a párt történetéből nagyszerű. Nem tudják, hogy a hibákat sem szabad soha elfelejteni.

Meg kell neked mondanom, hogy a haza szeretete a kommunistáknak egyáltalán nem kizárólagos privilégiuma.

Mikor én kikerültem a magánzárkából, boldognak hittem magam. Úgy hallottam másoktól régen, meg úgy véltem saját tapasztalataim alapján magam is, hogy a börtönben nincs elviselhetetlenebb, mint a magány. Aztán bekerültem egy hetes zárkába, nyilasok közé, és akkor megtanultam, hol lakik az Isten. Közülük szívesen menekültem volna vissza a magánzárka falai közé.

Meg kell mondanom, a mi életünk a börtönben sokkal nyomorúságosabb volt, mint a fasisztáké. Először is, őket előbb ítélték el, és a börtönben a régi raboknak mindig is van valami előjoga. De másodszor, őket nálunk megbízhatóbbnak is tartották az öreink, és helyeselték, hogy minden pozícióba ők kerüljenek. A munkahelyeken ők voltak a munkafelügyelők, a zárkákban a szobaparancsnokok. Így sikerült elérniük, hogy nekünk még a munkából is csak az alja jutott. Végül pedig ők voltak többen, és bennünket szétszórtak közöttük, hogy a zárkán belül is kisebbségben legyünk. Ők aztán gondoskodtak arról, hogy számbeli és hatalmi fölényükkel megkeserítsék a nyugalom perceit is. Leírhatatlan az a durvaság, ahogy a nyilas zárkában bántak velem.

- Felesége van? - kérdezte például egyikük, mikor megismerkedtem velük.

Akkor még volt feleségem, és én nem tudtam, hogy ezt miért ne áruljam el.

- Majd megismerkedünk vele! - mondta röhögve az illető. - Majd ha kiszabadulunk. Te piszok bolsi! Majd megtanítunk arra, mit jelent, hogy minden a miénk!

Az ilyen módszerekkel szemben persze minden tisztességes ember védtelen egy kicsit. Szembeszegeztem velük büszkeségemet és megvetésemet, igazam teljes tudatát - de hát én ember voltam, ők meg nem voltak azok. S ilyen helyzetben mindig az ember a védtelenebb...

Örültem tehát, amikor egy úrizárkába helyeztek át, ahol volt katonatisztek laktak velem. Itt már egy ismerőst is találtam, Bozzai nevűt.

Hanem ez az ismeretség nem volt fenéig öröm. Bozzai a politikai osztályon dolgozott mint szakértő, és állítólag becsülettel végezte a szolgálatot. Én csak felületesen ismertem, de tudtam, hogy - mindenki nagy meglepetésére - a koalíciós harcok idején, amikor a legnehezebb volt a párt helyzete, felvételét kérte a pártba.

Emlékszem jól, apád akkor följöött hozzánk, és elkeseredetten káromkodott, amiért kérését teljesítették.

- Micsoda baromság! - üvöltözött. - Hát kommunista ez a Bozzai? Hát elhiszik róla, hogy a mi emberünk?

Meg kell őszintén mondanom, apád személyes okokból sem szerette Bozzait. Sehogy sem fért össze a természetük. Apád könnyen barátkozó, meleg szívű ember volt, az őrnagy rideg, három lépés távolságot tartott maga és társai között. Harapófogóval kellett belőle kihúzni a szavakat, s a szakmáján kívül nem érdekelt semmi sem. De annyiban objektíve is igaza volt apádnak, hogy a legnaivabb ember se hihette róla, hogy néhány év alatt meggyőződéses kommunista lett.

No, aztán Bozzait is letartóztatták, nem sokkal apád után, és a börtönben neki sem volt könnyű az élete. A feladatát, ismétlem, becsülettel teljesítette, s így találkozhatott néhány volt tisztársával, akik ellen vallomást tett a tárgyalásukon. A fasiszták könyörtelenek voltak egymással szemben is, és mindenkit, akik náluk később kerültek szembe a rendszerrel, árulónak neveztek szemtől szembe is. Sejtheted, hogy Bozzainak nem könnyen bocsátottak meg.

És mégis, mikor én bekerültem a cellájukba, ott találtam báró Horusinszki Ezsó alezredest, aki hír szerint még Bozzai apjával együtt lázította fel 1919-ben a székely hadosztályt. Ott volt továbbá Horvai Melich Gusztáv őrnagy, akinek csoportját ugyan Bozzai is segítette felgöngyölíteni, de korábban együtt tanult vele a Ludovika Akadémián, és egyszer Kijev alatt megmentette az életét. Ugyanígy ismerte régről Barlai alezredest, von Epp őrnagyot és a többieket is; hosszú együttlétük alatt azért a közös nyelv és a közös múlt lassan érvényesült, és Bozzait többé-kevésbé bevették maguk közé. Nemigen hihettem, hogy Bozzaiban valamiféle szövetséget nyerek ellenük.

Nos, ebben az úrizárkában úribbak voltak a módszerek is. Éppúgy kínoztak, és éppúgy gyaláztak, mint a nyilasok, de sokkal finomabbak voltak a szavaik. Bevallom becsülettel, hogy ez, főleg eleinte, azért nem volt mindegy nekem. A tiszteket sem gyűlöltem kevésbé, mint a nyilasokat, de legalább becsültem a modorukat.

Csak később jöttem rá, hogy végül mégis ők az elviselhetetlenebbek, mert ezek között voltak politikailag nagyon okos fráterek is, például a báró Horusinszki Ezsó, aki mikor azt hitte, hogy már eléggé fölörölték az idegeimet, megpróbált úgy kezelni, mintha nem csupán ellenségük lennék, hanem elkerülhetetlenül a jövő szövevényesük is. És ha védeni akartam a pártot ellenük, ezt vágták fejemhez:

- Akkor hogy került ide ártatlanul?

Mert ezek az emberek tudták, hogy mi nem voltunk ellenségei a rendszernek. Ezt próbálta kihasználni Horusinszki ellenem.

- Nézze, Takács úr - mondta -, értse meg! Mi innen még kikerülhetünk valaha, sőt, biztosan ki is kerülünk. Maguk soha. Mert kérem, mi valóban bűnösök vagyunk. Meg is csináltuk azt, amivel vádolnak minket. No, mi történhetik? Letöltjük büntetésünket, és aztán megbocsátanak nekünk. De maguknak nincs mit megbocsátani. Tehát magukat nem lehet szabadlábra helyezni. Annak, hogy maguk ártatlanok, örökre titokban kell maradnia.

Nevetett.

- Ergo: maguknak az az egyetlen reményük, hogy mi hatalomra kerülünk. Mi vagyunk az egyetlenek, akik maguknak megbocsáthatunk. S bármennyire gyűlölöm én is személy szerint a kommunistákat, azért meg tudunk annak bocsátani, akinek vannak érdemei is...

Bozzai nem vett részt ezekben a vitákban. Feküdt az ágyán és hallgatott. Hallgatott makacsul és hidegen. Egy szóval sem segített nekem, de a katonatiszteknek sem. És ez voltaképpen nem is volt feltűnő: mindenki tudta róla, hogy sohasem beszélt, ha nem volt muszáj. Mióta csak ismerték, mindig hallgatott. Ha véletlenül este azt találta mondani: „Itt a vacsora” - ez részéről már szokatlanul hosszú fecsegésnek számított.

Na, egyszer aztán azt mondta az alezredes:

- Nézze, Takács úr, ha nem hiszi, kérdezzük meg Bozzait! Bozzai magukhoz tartozott, és nekem nyugodtan elhiheti, hogy nem is árulta el magukat. Olyan hűségesen szolgált, ahogy egy katonatiszt csak szolgálhat. Ezek szerint őrá is a maguk sorsa várt: nincs mit megbocsátani, ergo nincs szabadulás! Csakhogy az őrnagy úrnak van esze! Az őrnagy úr nem kutya - bocsásson meg a kifejezésért -, hogy megnyalja annak a kezét, aki bottal megverte. Az őrnagy úr tehát itt él velünk, és a börtönvezetőség is tudja, hogy hozzánk tartozik. Ergo: utólag igazolta bűnösségét, vagyis hogy valóban lappangott benne egy áruló, s most már van neki mit megbocsátani. Ergo: ha letöltötte büntetését, velünk együtt szabadul.

Aztán Bozzaihoz fordult.

- Nos, őrnagy úr!... Kérem, magyarázza meg neki...

Bozzai elsápadt, az alezredesre emelte tekintetét, vérekes szemmel, és nehezen forgó nyelvvel azt mondta:

- Téved, alezredes úr. Én meggyőződtem arról, hogy ezt kívánja a haza érdeke, és ezért továbbra is a kommunistákat támogatom.

*

Nos hát, erről van szó!

Csodálkozol azon, hogy a hazáról akkor beszélnek, mikor áldozatot kell érte hozni? Hát mikor beszélnének? Mikor az élet szép, és a dolgok rendben haladnak, igazán nem nehéz szolgálni a hazát. Olyankor csupán azt kell tenned, amit a magad kedvéért amúgy is megtennél. Elég, ha okosan élsz, és jól dolgozol.

De minden embernek vannak nehéz pillanatai. Lehet, hogy ez olyan elviselhetetlen körülmények között érkezik hozzá, mint amilyenben mi voltunk apáddal és az őrnaggal. De lehet az is, hogy az illető látszólag a legjobban él, nevét szárnyra vette a hír, s ilyenkor talán még nehezebb a helyes úton megmaradnia. Jellemének hibái - mert kinek nincsenek hibái, fiam -, egy fellobbanó szenvedély vagy gőg megzavarja a látását. Ilyenkor, ha magára marad, nagyon kevés reménye lehet arra, hogy megtalálja a helyes utat. Ilyenkor azonban az ember mellett feltámad az egész élete. Ott áll mellette a nép, amely édes szavakra tanította, és a nép törté-

nete, amelyből eszményképeit választotta ki. Ott állnak barátai, akiknek barátságára továbbra is méltó akar maradni, ott állnak mindazok, akiket valamikor szeretett, s akikkel szemben ezért tartozása van, és támogatják, hogy megmaradjon a helyes úton. A haza mindannak az összessége, ami lehetővé teszi, hogy nehéz helyzetben az ember több legyen saját magánál. A haza az, aminek segítségével az ember óriás lehet.

Én tehát úgy gondolom, hogy az embernek a hazáját önmaga érdekében kell szeretnie.

Befejeztem. Ő pedig felállt, és szomorúan mondta:

- Nem értem! Még mindig nem tudom teljesen megérteni! - Hanem azután megrázta a fejét.

- Lehet, hogy mégis értem!... Mert valahányszor anyám megtagadta, hogy elhagyja apám nevét, hasztalan imádkoztam én azért, hogy adja be végre a derekát, mégis, mintha valami nehéz teher esett volna le a szívemről... Minden esetben úgy éreztem, mintha valami rettentő szégyentől menekültem volna meg.

Tűnődve nézett maga elé.

- Talán jobban megérteném, ha a történetét nem maga, hanem az őrnagy mondja el nekem.

Bólintottam. Megértettem, hogy mire céloz a fiú. Ő pedig átsétált a szobán, és most ő nézett ki az ablakon.

Nem akartam zavarni. Vártam. És valóban, mikor végre visszafordult, nyugodt és világos volt a tekintete.

- Tessék tovább mesélni apám történetét!

VI. FEJEZET

Apád csak 1939-ben, tizenkilenc éves korában érettségizett. Önhibáján kívül vesztett egy esztendő, és ez az év kis híján az életébe került.

Különben - miért történt volna önhibáján kívül? Ne lett volna becsületes, ne törődött volna a szüleivel! A kor nem ismert nagyobb bűnt, s nem is büntetett semmit kegyetlenebbül, mint mikor valaki becsületből akart tisztességes maradni. Ugyanabban az időben tapasztaltam ezt önmagamon is - de hát erről majd később beszélek. Ideje már, hogy valóban apád történetét halld tőlem - és ne a magamét.

Nagyapád 1938 elején elvesztette állását, és családjával együtt váratlanul rettentő nyomorba került.

Dühítő, hogy az ember milyen gyanútlanul tudott örülni mindenféle apróságnak, nem is sejtve, hogy az másnak az életébe kerül. Bizonyára az azsúr elterjedésének éppúgy örültek annak idején az asszonyok, mint ez időben Thekla annak, hogy a Meinl Gyula-cég gyorsan terjeszkedett a városban, és egyre-másra nyitotta meg csinos, új üzleteit, melyekben kitűnő kiszolgálás és elsőrendű áru várta a vevőt. S ahogyan az azsúr hívei sem gondoltak az életből kiszoruló házivarrónőkre, mi sem vettük számításba, hogy Meinl-lel a német tőke terjeszkedik Pesten, és ennek számos szerencsétlen következménye van. Mert ahogy terjeszkedett a Meinl, úgy szorult egyre összebb a Frankl és Maurer, és egyre gyorsabb ütemben kényszerült elbocsátani az alkalmazottait. Nagyapádra az utolsók között került a sor. Szegény öreg később gyakran és igen büszkén mesélte, milyen emberségesen viselkedett a főnöke. Személyesen hívta be az irodájába, és szinte könnyezve szorongatta a kezét.

- Ne haragudjon rám, Barna úr... Higgye el, szívesebben vágnám le a jobb karomat.

Mivel azonban ez nem segített volna az üzleten, Maurer úr jobb karja szerencsésen a helyén maradt, s csak nagyapád veszítette el a keresetét.

Ekkor már megszűnt a válság, és a fegyverkezési verseny szárnyán élénkülni kezdett az ipar és kereskedelem. Voltaképp állást már lehetett találni, csak éppen nem nagy gyakorlattal bíró könyvelőket kerestek, s különösen nem idősebbeket, nagyapád pedig az adminisztráción kívül semmihez sem értett. Mondják, nyomban elhelyezkedhetett volna kontírozónak, havi száz-tízért, de akkor még azt hitte, hogy ez a beosztás méltatlan hozzá, mire pedig észbe kapott, már elvesztette ezt az utolsó lehetőségét is. Az eszükbe se jutott, hogy elmehetne portásnak vagy éjjeliőrnek, hogy a felesége is dolgozhatna - arról pedig végképp nem akartak hallani, hogy Bandi abbahagyja tanulmányait, és kereset után nézzen. Pedig ő nyomban ajánlkozott.

- Akkor én megölöm magamat, fiam - mondta az öreg, és apádnak éreznie kellett, hogy fenyegetését halálos komolyan veszi.

Összeköttetések és támogatás nélkül nem maradt számukra más, mint a zálogház és apróbb kölcsönök, mikor ebből is kifogytak, éhen haltak volna, ha nem akad mégis egy protektoruk: az öreg újságáros bácsi, akivel apád azon a reggelen, melyen megismertem, olyan hosszan és szívélyesen beszélgetett. Ő szerzett újsághiordást Bandinak, az osztályfőnöke pedig tanítványokat küldött hozzá. Ebből élt egy fél esztendeig az egész család. Apád ötkor kelt, hattól hétig kihordta az újságokat, aztán sietett az iskolába, majd délután ellátta tanítványait. Délután, mondtam, s nem biztos, hogy ez ebéd utánt is jelentett, mert ebédre nem mindig tellett nekik. Keveset és rendszertelenül evett, szédült az órákon, este pedig végkimerülésig tanult, mert a fáradságtól nehezen fogott a feje, a tandíjmentességhez szükséges bizonyítványt pedig meg kellett tartania.

Az lett a vége, hogy február közepén tüdőgyulladással kórházba került, és legyengült szervezete majdnem belepusztult az akkor még életveszélyes betegségbe. Teljesen leromolva került haza, újsághiordásról, tanítványokról egyelőre szó sem lehetett. Valamelyik jóakarójuk szerzett két ebédet az úgynevezett Sipőcz-konyhán, s mikor osztályfőnöke rajtacsípte őt az ingyenebédért ácsorgók között, megszervezte, hogy négyszer egy héten napokat ehessen a gazdagabb fiúk családjánál. Nagyanyád ugyanakkor házvezetőnőnek akarta alkalmazni valaki. El is vállalta, de az első heti próbálkozás után végleg kicsordult a pohár. Az ő társadalmi helyzetükben az ilyen mértékű nyomor hallatlan szégyennek számított, s végül nem bírták tovább a megaláztatásokat. Egyik este közös elhatározással az egész család a konyhába hurcolkodott, és kinyitották a gázcsapot.

Nagyanyád szegény egyszer elbeszélte, hogy ő vesztette el utoljára az eszméletét. Bandi egy díványon hevert és olvasott. Mikor a könyv kiesett a kezéből, nagyanyád hozzávonszolta magát, és megigazította a párnát a feje alatt. Aztán lassan leroskadt a dívány mellett a köre, és utolsó erőfeszítéssel fia mellére hajította a fejét.

Így találták őket a szomszédok, akik megéreztek a gázszagot, és még idejében törték rájuk az ajtót. Ők mesélték, hogy midőn nagyanyád magához tért, ez volt az első szava:

- Semá Jiszroél! Hogy fogjuk kifizetni a számlát!

Mármint a gázért, ami a konyhába órák óta áradt szabadon.

*

Egy rosszul sikerült öngyilkossági kísérlet 1939-ben járhatott azonban bizonyos haszonnal is. Az életvédelmi osztálytól kaptak harminc pengő segélyt, amiből nemcsak a gázszámlát fizethették ki, hanem még kosztra is maradt valami. A háziúr ennyi szerencsétlenségtől megrendülve két hónap haladékot adott régi lakóinak a házbértartozás rendezésére, a jó szomszédok pedig addig hordták a tyúklevest apádnak, amíg összeszedte magát. De a legnagyobb szerencse az volt, hogy az újságok is közölték esetüket, és Thekla innen megtudta, mi történt velük. Minthogy pedig ilyen értelemben soha nem feledkezett el barátairól, egy este megjelent nagyapádeknál, és megtette azt, amire a különböző jótét lelkek nem gondoltak: állást szerzett az öregnek. A méltóságos asszonyéknál meghalt a könyvelő, és Theklának egyetlen szavába került, hogy nagyapádat alkalmazzák a helyére. Nyomorúságos állás volt, nyomorúságos fizetéssel, de istenem, mégiscsak valami. Ezenkívül sikerült azt is elintéznie, hogy egy vásárosoknak dolgozó iparos olykor, ha nagyon sok megrendelése volt, kötevényeket adott ki slingelésre a nagyanyádnak, s e kettő együtt már lehetővé tette, hogy apád nagy ügyel-bajjal befejezze a középiskolát. Ő ugyan állásba akart menni, de mikor Thekla is azt mondta, hogy hülyeséget csinál, mert egy év múlva jobb körülmények között vállalhat munkát, s a munka mellett elvégezheti az egyetemet is (akkor ez kizárólag a jogon volt lehetséges) beadta a derekát. Halálos undorral ment vissza régi iskolájába: szégyellte, hogy vesztett egy osztályt, szégyellte, hogy napokat kellett ennie, hogy öngyilkosságot akartak elkövetni, s hogy mindez ne látszódjék rajta, félrehúzódott új osztálytársaitól, komoran, sőt gőgösen viselkedett. Barátok nélkül, magányosan, kedveszegetten, de kitűnőre végezte el a nyolcadik osztályt, és ugyancsak kitűnőre érettségizett.

Szülei új ruhával lepték meg az érettségi vizsga előtt, később sem tudta kideríteni, hogyan sikerült megszerezniök a régi hagyományos öltözetet: fekete kabátot, sűrű-fekete csíkos nadrággal, ami nagyon jól festett a fiatalembereken, de amit akkor Bandin kívül már senki nem hordott. Bandit nemcsak a szülői szeretet vaksága ejtette kétségbe, hanem mértéktelen nagysága is - nem tudta sírjon-e örömeiben, vagy inkább nevésszen kínjában.

Evvel a fájó örömmel búcsúzhatott gyermekkori ábrándjaitól. Mire leérettségizett, beütött a zsidótörvény, és nemcsak egyetemre nem mehetett, de állást sem sikerült kapnia. Mindenütt azt mondták: nem bocsátom el zsidó alkalmazottaimat, de hogy újat vegyek fel, azt igazán nem kívánhatják tőlem...

Bandi szegény teljesen belevadult a csapásba. Halálosan szégyellte, hogy továbbra is a szülei kenyerét kell ennie, s ettől fogva egy fillért nem fogadott el zsebpénzül. A fél nyarat magányosan lógta át, egy fagylaltot, egy pohár tejet nem vett magának. Vasárnaponként kijárt a Városligetbe, és hallgatta a fővárosi zenekar koncertjeit, ez volt az egyetlen szórakozása. Ilyenkor nekitámaszkodott az egyik lámpaoszlopnak, és onnan figyelte a zenét, mert az ülőhelyek árát nem tudta megfizetni. Ha ismerőssel találkozott, köszönés után átment a tér másik oldalára, nehogy beszélgetnie kelljen vele, s kiderülvén nehéz helyzete, el kelljen túrnie a sajnálkozásukat. Ha pedig megtetszett neki egy kislány, elfordította a fejét, mert teljesen pénztelenül még udvarlásra sem gondolhatott.

Így álltak a dolgai, mikor véletlenül összetalálkoztunk egymással.

Őszintén megörültünk mind a ketten. Én éppen úgy éltem, mint ő, barátok nélkül, egyedül, sőt rosszabbul, mintha valóban egyedül éltem volna. Egymás nyakába borultunk, és azt mondtuk:

- Bandikám!

- Ferikém!

*

Nem tudom, előfordult-e már veled, hogy valakit, akit évek óta nem láttál, megismertél az első pillantásra, s csak később vetted észre, hogy voltaképpen a felismerhetetlenségig megváltozott... Nos, így jártam én apáddal. Azelőtt is inkább hajlott az ábrándozásra, mint a tréfálkozásra, de most, letörve és szomorúan, egészen szánandó látványt nyújtott. Megnyúlt, megsoványodott, ráncok ütöztek ki a szája körül, és mozdulatai is valahogy meglassúbbodtak.

- Mi van veled? - kérdeztem aggódva.

Boldog volt, hogy végre valakinek szégyenkezés nélkül elmondhatja bánatát - hiszen mi ketten kétszer is a közvéleménnyel szembehelyezkedve tettünk tanúságot barátságunkról. Én pedig elfogódva hallgattam történetét. Ösztönösen megéreztem, hogyan kell viselkednem: nem csodálkoztam semmin, nem vigasztaltam semmivel, szó nélkül végighallgattam, s aztán is csak annyit mondtam: „Nahát, öregem!...” Így a végén elégedetten kiáltotta:

- De jó, hogy találkoztam veled!...

Én egy kicsit zavarba jöttem. Eszembe jutott, hogy otthon valami fusimunka vár, amit az éjjel okvetlenül be kell fejeznem, és féltem, rosszullesik neki, ha most otthagynom. De némi zavar után őszintén megmondtam a problémámat, és kértem, beszéljünk meg másnapra találkozót. Ő még az őszinteségemet is szerette, és örömmel ajánlotta, hogy hazakísér.

Megdöbbentem. Bizonyos okból semmiképpen nem akartam, hogy följöjjön a lakásomra.

- Messze lakom! - mondtam azért.

Nevetett:

- Tettem én meg már nagy utakat veled!

Ez igaz volt. Hogy időt nyerjek, amíg kifogást találok, azt ajánlottam, hogy együnk az olasznál egy fagylaltot. Vita nélkül fogadta el meghívásomat. Tőlem nem szégyellt elfogadni húsz fillért.

Nehéz szívvel fogyasztottam a fagyaltomat. Szerettem volna kitolni azt a pillanatot, amelyben vissza kell utasítanom ajánlatát. Végül persze mégiscsak színt kellett vallanom. Megkértem, mégse kísérjen el. Azt hoztam fel ürügyül, hogy postamunkám van, beszélgetni sem tudnék vele.

Látszólag egykedvűen egyezett bele. Ám amikor kiléptünk az utcára, előhalászott néhány kétfillérest a nadrágzsebéből, és a kezembe nyomta.

- Most nincs nálam több! Legközelebb megadom.

Riadtan akartam markába erőszakolni a pénzdarabokat, de ellökte a kezemet.

- Menj a pokolba! Nem kívánom, hogy szégyelld magad velem!

Egyszerre könnyes lett a szemem. Olyan szerencsétlen helyzetbe kerültem, hogy azt nem is lehetett elmondanom. Ő azonban bosszúsan rám szólt:

- Ne színészkedj, fiam!

- Én? - kérdeztem kétségbeesve. - Ha tudnád!...

Nem volt más lehetőségem, be kellett vallanom:

- Nem téged szégyellek én! Azért nem akarlak felengedni hozzánk, mert én szégyellem magam!

Gyanakodva nézett rám.

- Miért?

- Mert az anyámmal lakom. És az anyám...

Először életemben mondtam ki hangosan, mi volt az anyám. Apád pedig felkiáltott ijedtében, és elkapta a karomat, mintha még megakadályozhatná, hogy kimondjam, amit kikényszerített belőlem. Én azonban, hogy túlestem a nehezen, most már örültem, hogy valakinek elpanaszolhatom a bánatom, és megszorítottam a kezét.

- Eh - mondtam férfiasan -, ennek egyszer úgyis eljött volna az ideje.

*

Mikor elvégeztem a négy polgárit, Thekla még egyszer megpróbált rábeszélni, hogy tanuljak tovább, de túlságosan nem erőszakoskodott. Ehelyett beszerzett szűcstanulónak. Megmagyarázta, hogy ez ugyan csak néhány ember számára jó szakma, de azok részére a legkülönbek közül való. A legkitűnőbb néhány munkás számára ugyanis, akiket a főnökök holtszezonban sem bocsátanak el, egyrészt, mert nem akarják, hogy a konkurenciához szegődjenek, másrészt, hogy elvégezzék a váratlanul előforduló kisebb javításokat, és segítsék előkészíteni a főszezon.

- Neked azonban - mondta - ehhez elég lesz, ha tisztességesen megtanulod a szakmát. Amíg én élek, lesz annyi protekció, hogy nyáron is dolgozhass. Meg aztán ez olyan szakma, melyben hamarosan önállósíthatod magadat.

Így tehát gondoskodott a jövőmről, de azért nem volt elégedett. Valamiért nem tetszettem neki. Néha rám nézett, és idegesen sóhajtott:

- Csak tudnám, miben töröd a fejedet!

Én azonban gondosan őriztem a titkomat. Csak amikor már felszabadultam, és valóban nem zecceltek ki nyárra, álltam oda Thekla elé, és közöltem, hogy anyámat magamhoz veszem.

- Ezt az örökséget pedig verd ki a fejedből! - mondta hidegen. - Nem engedem, hogy tönkretedd magad!

És ha rajta múlik, ma aligha mondanám el neked az élettörténetemet. Csakhogy ő nekem nem parancsolhatott. Forma szerint még mindig anyám gyámsága alatt állottam, mert Theklának soha eszébe se jutott, hogy elismertesse jogait az árvaszékkel. Így aztán csak a fejemmel beszélhetett, s mikor ez nem használt, fenyegetőzhetett.

- A lakásomba többet be nem teheted a lábadat!

Tudod, erre mégsem számítottam. De csak annál konokabbul feleltem:

- Ha kitagad, hát kitagad! Megleszek maga nélkül is.

Végül is ő tört meg, nem én. Leült egy sámlira, és elsírta magát.

- Istenem, fiacskám, miért is van az, hogy ti, gyerekek semmit nem tudtok megérteni?

Erre aztán nekem is eleredtek a könnyeim. Melléje kuporodtam, és ölébe hajtottam a fejem.

- Bűn az, ha az ember az anyján akar segíteni?

Bólintott.

- Nagy bűn, fiam! Soha nem fogják neked megbocsátani!

- Elköltözünk a város másik végébe. Ki fogja róla tudni, hogy mi volt azelőtt?

- Mindenki, aki ránéz vagy beszél vele - mondta szomorúan. - Nem lehet valaki tizenöt évig büntetlenül prostituált!

Hitetlenkedve ráztam a fejem.

- Akkor meg azt fogják rólam mondani, hogy derék fiú vagyok, amiért mégis magamhoz veszem!

Sóhajtott:

- Ki fognak nevetni, fiam!

Fölálltam.

- Mégis megteszem!

De aztán reménykedve kérdeztem:

- Ugye, csak dühödben mondtad, hogy többé nem találkozhatunk?

Erre újból kemény lett, mint a kő.

- Nem, fiam! Nekem sem bocsátának meg a lányomat. Elhagynának a vevőim. Én pedig senki kedvéért többé nem fogok lopni. És éhezni sem.

Ő maga csomagolta össze a holmimat. Búcsúzásul pedig befejezte előbbi gondolatát:

- Meg azután - mondta - Károlyt sem hagyom. Azt akarom, hogy különb ember legyen, mint mi vagyunk.

Váratlanul elmosolyodott:

- Tudod, ő éppen olyan, mint Ferenczi nagypapa volt...

Éppen azokban a napokban, mikor apáddal újra találkoztunk, meg is indította Károlyt az érvényesülés útjára. A zsidó kereskedők akkor már strohmanokat kerestek, és egy bizonyos Fuchs úr, egy textilnagykereskedő, Theklához fordult, azzal az ajánlattal, hogy forma szerint társuljon be az üzletébe. Thekla Károlyt ajánlotta maga helyett és Fuchs úr rövid habozás után beleegyezett. Talán még örült is, hogy a tapasztalt üzletasszony helyett egy tizenkilenc éves fiú lesz a partnere, akinek könnyebben járhat túl az eszén. Így aztán Károlykát nagykorú-

síttatták, beültették a főnöki irodába, ahol rövidesen megszokta, hogy a női személyzet előre köszön neki. Velem pedig ekkorra már mindaz megtörtént, amivel Thekla fenyegetett.

Tulajdonképpen én sejtettem is, hogy Theklának igaza van. Hiszen az elmúlt négy esztendő alatt én sem voltam anyámnál, és nem is tudtam, hogy abban a házban van-e még, amelyben utoljára találkoztam vele, vagy úgy kell kinyomoznom a tartózkodási helyét. S ha ez nem győzött volna meg Thekla igazáról, meg kellett volna győznie annak a módnak, ahogyan anyámat elbocsátották.

Én már sok mindent hallottam az effajta házak titkairól, tudtam, hogy mindenféle adósságokkal rabságban tartják bennük a lányokat, és attól tartottam, anyámat sem akarják elereszteni. Erről azonban szó sem volt. Ellenkezőleg. Anyám tiltakozott egyedül, ő nem akart velem élni, nehogy tönkretégye az életemet, és a szobaasszonya volt az, aki valósággal kidobta őt:

- Megöregedtél, Teréz. Ki akarod várni, míg a szemétdombra kerülsz?

Anyám az elmúlt négy év alatt valóban teljesen megöregedett, és elformátlanodott alakja felöltötte foglalkozása jellegzetességeit. Mondom, sokat tudtam én ezekről a házakról, és riadtan arra kellett gondolnom, hogy az utolsó időkben a részekre specializálta magát, hiszen erőteljes férfiak aligha tartották őt már kíváncsinak. Egyszóval, rosszabbat találtam, mint amit vártam. S mintha anyám még nem vette volna észre a változást, megpróbált vitatkozni, tiltakozott azellen, hogy megöregedett volna, hanem aztán megijedt attól a lehetőségtől, hogy utoléri a kivénhedt lányok sorsa, és beadta a derekát. Összecsomagolta kevés ruháját, hóna alá kapta a rózsás lavórt, és sértődötten jött utánam. Öszintén megvallva, ekkor már jobban szerettem volna, ha megmakacsolja magát és marad, de azért megpróbáltam bátran viselkedni. Nem sikerült. Míg kifestve, hóna alatt a lavórral, kurta matrózlépteivel végigdöcögött velem a városon, a szembejövők pillantása égette az arcomat. Úgy éreztem, szörnyen ocsmány dolgokat gondolnak magukban kettőnkéről.

Pedig akkor még nem értettem egészen, mit jelent az, hogy senki nem lehet büntetlenül prostituált. Hamar meg kellett tanulnom. Kezdődött avval, hogy szegény megszokta az éjjeli életet, s otthon is éjfél után feküdt, és délben kelt. Viszont csillapíthatatlanul vágyott a szeretetre. Mikor én a főszezonban tizenhat-tizennyolc órai munka után kifacsarva érkeztem haza, telebeszélte a fejemet, s még ő sértődött meg, ha a fáradtságtól az asztalnál ülve lecsukódott a szemem.

No, persze végül is megszokta a polgári fekvést és kelést. Viszont a szomszédok nem szívesen érintkeztek vele, egyedül pokolian unatkozott, s elvárta volna, hogy én pótoljam a lányok fecsegését. Meg is próbáltam. Csakhogy semmi nem érdekelte, csak a pletyka. Pletykákat pedig én nem tudtam. Végül rászoktam, hogy magammal vigyem barátaimat, mert fiatal férfiak társaságában valósággal kivirult.

Aztán egyszer a Béke térről hívtam fel magammal egy félvagány haveromat - s evvel kezdetét vette a tragédia. Barátom szeme kerekre nyílt, mikor bemutattam anyámnak.

- Maga az, Terike? - kérdezte, és undorítóan nevetett.

Anyámat egyáltalán nem zavarta, hogy régi ügyfelével találkozott. Én azonban majd el-süllyedtem szégyenemben. Másnap a téren összeverekedtem a haverommal, mert elárulta a titkomat. Ám alig ütöttem meg egyszer-kétszer, mikor megérkezett a tér koronázatlan királya, a Vili, és szétválasztott bennünket.

- Csak nem verekedtek egy kurva miatt?!

Teljesen elvesztettem a fejem.

- Csak hogy ez a kurva az én anyám! - ordítottam eszelősen.

Az egész tér rajtam röhögött. Vili pedig magával rángatott az első sarokig, és ott azt mondta:

- Még be is vallod, te hülye? Én is csak azért nem röhögök rajtad, mert az én mutterom is az...

Aztán inkább magára, mint rám dühösen, megfenyegetett:

- De ha eljár a szád, meglékelem a hasadat!

Elsején elköltöztünk a környékről. Anyám sírt, és azt mondta, ő el is mehet. Szerencsére a negyedik emeleten laktunk, s azt hazudtam neki, azért cserélünk lakást, mert láttam, milyen nehezen bírja a lépcsőket.

Alig laktunk az új lakásban két hónapig, anyám megbetegedett. Májrákja volt, s ennek következtében vízkórságba esett. Arca, végtagjai felpuffedtek, hasa duplájára dagadt. Alakjáról most már nem lehetett felismerni a mesterségét. Viszont ha rájött a fájdalom, káromkodott.

Ebben nem lett volna még különös. Alkalomadtán káromkodtak a proliasszonyok is, de nem olyan ocsmányul, olyan elviselhetetlenül, mint ő...

Nos, ebbe a lakásba akart engem hazakísérni apád. Aztán haza is kísért.

Persze, neki nemcsak ezeket meséltem akkor el, hanem az egészet. Azt is, hogy került utcára anyám a gyerekeiért... És apád majdnem megvert, mikor befejeztem elbeszélésemet.

- És te ezért szégyelled magad?! - kiáltotta elkeseredetten. - Hát tehet valaki arról, hogy szerencsétlen?

Mint rövidesen kiderült, nemcsak anyám miatt, maga miatt is haragudott rám.

- Hát én? - kérdezte panaszosan. - Én talán tehetek arról, hogy engem is kitartanak? Én talán jobb vagyok anyádnál?

Én persze örültem annak, hogy így fogja fel szerencsétlenségemet. Ő pedig végleg megnyugtatót:

- Légy nyugodt! A bemutatkozáskor tisztelettel fogom megcsókolni a kezét.

Anyámon éppen rajta voltak a fájdalmai, mikor beléptünk a szobába. Görnyedten ült az asztalnál, és dühében felém sem fordulva, rögtön szidni kezdett. Engedd meg, nem ismételtem el káromkodásait. Rettenetesen voltak. Ijedten néztem apádra, de neki egyetlen arcizma sem rándult. Tisztelettel várta a bemutatást.

- Elhoztam egy barátomat - mondtam akkor anyámnak.

Ő pedig megfordult, ránézett apádra, és elfeledkezve kínjáról, arca egy pillanat alatt felöltötte azt a leírhatatlan kifejezést, amellyel fiatal férfiaknak szokta a kezét nyújtani. És én láttam, hogy amit nem ért el káromkodásával, azt elérte mosolyával. Apád egyszerre undorodni kezdett anyámtól, és csak hallatlan önuralmának és elszántságának köszönhetette, hogy meg bírta csókolni a feléje nyújtott kezét.

*

Apád ezután nálunk töltötte minden estéjét. Állítom, hogy barátjáért ember ennél nagyobb áldozatot nem vállalhatott. Anyám szegény rövidesen ágynak esett, és teljesen úrrá lett rajta a fájdalom. Nemsokára már káromkodni sem bírt értelmesen. Kínjában ordított, vagy ha hatni kezdett a morfium, nyüszített, mint egy kiskutya. Eleinte még be-bejöttek hozzá a szomszédasszonyok, de aztán elmaradtak azok is. Néha megfigyeltem, hogy ha egyedül marad a szobában, akkor elhallgat, tehát kétségtelenül azért nyöszörgött szüntelenül, hogy evvel biztosítsa magának a részvétet és a gondoskodást, de végül is evvel kergette el magától az embereket. Közben ugyanolyan vinnyogó hangon egyre bocsánatot kért mindenkitől, hogy

folytonosan zavar, és akinek nem volt muszáj, attól valóban nem lehetett elvárni, hogy kiartsa ezt a szüntelen panaszáradatot. Világosabb pillanataiban ő maga is érezte, hogy milyen nehéz őt kibírni, de hát nem tudott uralkodni magán. Nekem állandóan azért könnyörgött, hogy csak kórházba ne vitessem, bírjam már ki azt a pár napot, ami neki hátravan. Apádnak sem tehettem volna szemrehányást, ha elmarad tőlünk. Ő azonban minden délután önként bevonult a sikolyoknak és fogcsikorgató kínoknak ebbe a poklába, és velünk maradt addig az utolsó pillanatig, míg kapuzárás előtt éppen még hazaérkezhetett. Leolvashattam arcáról, hogy talán még jobban is szenved, mint én - de azért végül is én vesztettem el előbb a türelmemet, nem ő. Igaz, mikor ő végre hazaszabadult, számomra akkor kezdődött az igazi pokol. Anyám, úgy látszik, nappal aludt, amikor egyedül volt, s egész éjszaka jajgatott, s ha nem adtam valami jelét, hogy ébren vagyok, hangosan sikoltozni kezdett. Végül, feladva minden büszkeségemet, Theklához menekültem segítségért, és kértem, hogy vesse kórházba szegényt. Mert az OTI-orvosok nem akarják beszállíttatni, nehogy olyanok elől vegye el a helyet, akiken még lehet segíteni.

Ez nagy megalázkodás volt, mert én Theklát, mióta anyámat magamhoz vettem, egyszer sem kerestem fel. Ő minden hónap elején felhívott a munkahelyemen, és megkérdezte, hogy vagyunk, nem szenvedek-e szükségét valamiben, és én minden alkalommal azt válaszoltam: „Semmiben.” Most azonban magamból kikelve rohantam fel hozzá, és sírva rejtettem nyakába a fejemet. Thekla mindent megértett, belém diktált egy köcsög forró tejet, aztán lefektetett a díványára, és megparancsolta, hogy aludjam ki magam. Mire jó néhány óra múlva felébredtem, már mindent elintézett. Anyám kórházban volt. S hogy ne maradjak egyedül, magával hozta apádat is. Szigorúan meghagyta neki, hogy cipeljen el valamilyen moziba.

Három napig küszködtem magammal, hogy meglátogassam anyámat a kórházban. Nem mertem szeme elé kerülni a történetek után. Csak a negyedik nap tudtam végül rászánni magam, hogy felkeressem. Éppen elkéstem. A portás közölte, hogy anyám meghalt az éjszaka.

*

Anyám tehát meghalt, és evvel jóvátette minden bűneit. Most már nem kellett magát szégyellnie miatta senkinek. Thekla akkora temetést rendezett számára, hogy az nem igaz.

- Az én lányom volt! - mondta keményen. - Magamhoz nem vehettem, de eltemettetni én fogom.

Két pap volt és kórus. Virágok meg minden. Még részvevő gyülekezet is került Thekla barátai, no meg a ház lakói közül. Kisebbik bátyám könnyeit törölgette meghatottságában, és azt dadogta a fülemben:

- Milyen boldog lenne szegény, ha tudná...

Csak apád meg én álltunk keserűen, és nem voltak könnyeink. Mi ketten éreztük, hogy gyalázatos dolog történt szegénnyel, és ezt a gyalázatosságot többek között mi tettük vele. Letörtén baktattunk kifelé a temetőből, és apádban végül is nem állt meg a fájdalom. Most elmesélte nekem, hogy folyt le anyám elvitele.

- Mikor Thekla belépett a szobába, anyád rémülten elhallgatott. Abban a szempillantásban tudta, miért jött nagyanád. Meg sem próbált tiltakozni, tudta, hogy úgymint hiábavaló. Csak amikor már ráfektették a hordágyra, sóhajtott meg: -

- Igazán megvárhattátok volna már ezt a néhány napot.

Én persze tudtam, hogy nekem szól apád szemrehányása, hiszen én is minduntalan ezzel gyötörtem magam. Akkorát káromkodtam, hogy anyámnak is becsületére vált volna, aztán elővettem a pénztárcámat.

- Gyere... Most pedig leiszom magam.

Beültünk egy közeli kiskocsmába, és megittuk anyám torát.

- Micsoda asszony a nagyanyád! - sóhajtotta Bandi. - A jószágban nem ismer könyörületet. Én soha nem tudnék olyan lenni, mint ő.

Hidd el, nem volt szavaiban egy csepp mellékgondolat sem. Valóban bámulta Theklát. És nem is lehetett nem bámulnia. Theklának igaza volt. Mi voltunk olyan nyomorult kutyák, hogy nem tudtunk úgy élni, ahogyan akkor élni lehetett.

- Borzalmas! - rázta aztán apád a fejét. - Anyád, szegény, nem tehetett semmit. Bátyáidért vállalta az áldozatot. És mégis éppolyanná vált, mintha a vére hajtotta volna az utcára. Úgy viselkedett, hogy azt nem lehetett kitartani. Én a helyedben nem kínoznám magam, bármennyire ártatlan volt szegény, mégis ő volt az oka, hogy te végül cserbenhagytad őt.

Egy hajtásra kiitta a borát. Aztán a félelemtől szinte vacogva mondta:

- Lehet, hogy én is így fogok járni? Pedig én sem tehetek semmiről...

Ez volt a dolog lényege. Ültünk ott, halálos félelemmel a szívünkben, és semmit nem értettünk a világból. Elsősorban azt nem, hogy miért vagyunk olyan szerencsétlenek, és hogy miért kell ok nélkül szégyellni magunkat. Ez volt az, amit nem lehetett kitartani.

Hidd el, nem az a nehéz, ha az embernek rossz sorsa van, hanem ha értetlenül kell elviselnie. Rövid idővel később megismerkedtünk anyáddal, és ettől egyszerre megváltozott az életünk.

Bocsáss meg, még egyszer félbeszakítom elbeszélésem sorát. Látom rajtad, alig várod, hogy már anyádról is beszéljek neked. Tudom, hogy igazad van, fiam. Csak előbb még szeretném megértetni veled, mit jelentett az, érteni, s ezért közben elmondok egy esetet, amikor apáddal együtt sokkal nagyobb veszélyben voltunk, de mert értettük, mi történik körülöttünk, mert már a mozgalomban éltünk, mégsem voltunk boldogtalanok.

VII. FEJEZET

Ezerkilencszáznegyvenkettő januárjában történt, az újvidéki mészárlások idején. Délvidéken voltunk mind a ketten, egy tanyán, Zsablyától alig tíz kilométernyire. Apád mint munkaszolgálatos töltötte kötelező katonai szolgálatát, én pedig mint közhonvéd. Mindkettőnknek kétségbeejtő volt a helyzetünk.

Sokszor hallottam mondani erre vagy arra az eseményre, hogy ez volt népünk történelmének legszégyenletesebb korszaka. Én habozás nélkül az újvidéki eseményekre szavazok, arra a pár napra, melyben a megvadult katonatisztek és mindenféle különítmények megrohanták a délvidék falvait, és olyan öldöklést vittek véghez, mint a német fasisztákon kívül senki sem. Szerbeket, zsidókat és baloldali érzelmű magyarokat lőttek halomra, nőket, gyermekeket gyilkoltak le, és híre járt, hogy a Tiszánál a folyóba fojtottak egy munkaszolgálatos századot. Egy alkalommal századunk öt kilométerre megközelítette Zsablyát, s akkor az út szélén egy nálam is fiatalabb gyerek holttestét láttam lógni a sürgönyoszlopon.

Minket különben nem tartottak eléggé megbízhatóknak, s így távol maradhattunk a gyilkolástól; csak a lövések távoli zaját hallottuk, s éjjel-nappal lábhoz tett fegyverrel őriztünk egy útkereszteződést, avval a parancsal, hogy lőjünk mindenkire, aki az első felszólításra nem áll meg. Mint mondták, még a madárnak sem szabad átrepülnie a mi gyűrűnkön.

A harmadik napon aztán tankcsapdákat ásattak velünk.

Tankcsapdákat - de ki ellen? Minek? Honnét lennének itt az ellenségnek tankjai?...

Bölcsen sejtettük, hogy nem tankcsapdákat ásunk mi, hanem tömegsírokat.

Az első két nap rettentő gondban voltam magam miatt, szinte irigyeltem apádékat, akiknek nem volt fegyverük. Minden gyűlöletes volt és iszonyatos. Ha nem is láttuk a gyilkosságokat, tudtuk jól, mi folyik körös-körül, s a tehetetlen gyűlölet megdermesztette szívemet. És természetesen semmi biztosítékunk nem volt arra, hogy később sem fognak bevetni bennünket is a lakosság ellen...

És? - töprengtem. - Akkor mit tegyek? Nyíltan tagadjam meg a parancsot, vagy elég lesz, ha csak a levegőbe lövök?

Talán furcsának találad, hogy egy huszonkét éves gyereknek ilyen gondjai lehettek, de akkor ezek voltak úgy a levegőben, mint ma nektek az, hogy szervezzünk-e termelőszövetkezeteket vagy sem. Hogy a lakosságra nem lövök, azt természetesen tudtam. Csak ahhoz nem voltam eléggé képzett, hogy eldöntsem, vállalnom kell-e a hadbírósgot is - esetleg a felkoncoltatást? Mert hogy a többiek felszólításom ellenére is teljesíteni fogják a parancsot, affelől kétségem sem lehetett.

Hanem amióta hallottam a munkásszázad legyilkolását, már apádért aggódtam, nem magamért. Ott voltunk a közvetlen közelükben. Egész nap szemmel tarthattam őket, csak éppen tilos volt velük szót váltanunk, s még módunk sem volt arra, hogy megszegjük e tilalmat. Őket éjszakára egy juhodályba zárták, s a keretlegények töltött fegyverrel őrködtek, mi pedig riadókészültségben voltunk, ruhástól feküdtünk az ágyon, és semmilyen ürüggyel nem hagyhattuk el a körletet. Némán, egy résztvevő szó nélkül kellett végignéznem, hogy milyen gyalázatosan bánnak velük, mintha már nem is lennének élő emberek.

Pedig látszólag még könnyebb is volt a munkájuk, mint nekünk. Mi gödröket vájtunk olyan fagyos földbe, hogy a csákány szikrát szórt a göröngyökön, ők pedig csak köveket cipeltek. Még csak nem is voltak nehezek a kövek. Nagy kupacokba hordták az út egyik oldalán, s ha

elkészültek, lehordatták velük a kupacokat, s újra fölrakatták a másik oldalon. Így jártak reggeltől estig kupactól kupacig, és mi tudtuk, hogy ez a céltalan cipekedés a leggonoszabb kínzás.

Láttam apádat. Cipelte a köveket és hallgatott. Néha átnézett rám, és megpróbált a szemével, fejével üdvözlést inteni. Én egy pillanatra letettem a csákányt, és a kezemmel intettem vissza. Ilyenkor aztán elmosolyodott. Már az is könnyített helyzetén, ha érezte aggódásomat.

No persze, de ő nem tudhatta, hogy tömegsírokat ásatnak velünk.

Meg kell mondanom, ebben az időben még ismeretlen volt a munkaszolgálatnak az a formája, mely 1942 tavaszától oly hírhedtté tette ezt az intézményt, s mely azóta a nevével elválaszthatatlanul összeforrt. Negyven-negyvenegyben a munkaszolgálatos századok még nem voltak mozgó vesztőhelyek. A zsidókat már nem engedték fegyverrel szolgálni, de még katonákként kezelték őket. Kaphattak eltávozást, sőt, mehetek szabadságra is. Csak egy héttel az események előtt szorították meg mozgási lehetőségeiket, s csak az első puskalövések után változtatták pokollá munkahelyüket. Mióta a tiszai eseményekről is hallottam, tudnom kellett azt is, hogy Bandi közvetlen életveszélybe került. Azt azonban nem sejthettem, vajon ő is tudja-e? Eljutottak-e hozzájuk a legújabb hírek? Márpedig ilyenkor a jólinformáltság az életet jelentette. Okvetlenül közölnöm kellett apáddal, hogy ha leváltják a keretüket, s új emberek kíséretében elviszik valamerre, akkor mindenre való tekintet nélkül kísérelje meg a szökést. Esetleg még a barakkból szökjön meg.

Aggodalmam apádért teljesen elfelejtette velem saját gondjaimat. Most már csak azon törtem a fejem, miként tudnám megorganizálni találkozásunkat. Végül aljasnak látszó, de valójában remek ötletem támadt. Megpróbálom rábeszélni parancsnokunkat, kérje kölcsön a munkaszolgálatosokat. Miért csákányozzuk a fagyos földet mi, magyarok, mikor ott vannak a zsidók?

Ezen a napon a mi szakaszunk egyedül dolgozott a tanya közelében, a másik három szakaszt elvezényelték valahová. A tiszteket már napok óta alig láttuk: a céltalan izgalom rájuk is áterjedt, s vagy beruccantak Zsablyára, vagy talán valahol borba fojtották az izgalmukat. A legénység az altisztekre maradt.

A mi őrmesterünk nemrégén volt a századnál, és még nem ismertük nagyon jól. Azt persze tudtuk, hogy nem tényleges katona, de ez kevésbé látszott a viselkedésén. Kemény fegyelmet tartott, s a legnagyobb szigorral követelte meg a rendet és a tisztaságot. Ezzel szemben senkit nem székált, s nem fektetett meg bennünket ok nélkül.

Na én most odavágódtam elébe, és megtettem a javaslatomat, abban a konfidens modorban, amit néha megengednek maguknak az öreg bakák, ha úgy hiszik, hogy az a disznóság, amit mondanak, el fogja nyerni az őrmesterük tetszését. És valóban jogos volt az a hiedelmem, hogy egy magyar királyi őrmester úrnak nem lesz ellenére, amit a fülébe suttogok.

Hát nem ez történt.

Az őrmester végighallgatott, aztán ezt mondta:

- Bűdös neked a munka, te dög? Pofa be, kuss!

A szakasz megdöbbenve meredt ránk - nem voltunk ehhez a hanghoz szokva az őrmesterünktől. Ahhoz pedig még kevésbé, ami ezután következett. Az őrmester úr ugyanis módszeres hidegvérrel kínozni kezdett. Amit a feküdtől a békaügetésig és a kúszásig ki lehetett találni, azt mind kipróbálta rajtam, s közben arról üvöltözött, úgy kiköttet, hogy belefeketedem. A tekintetéből mérhetetlen undor és megvetés sugárzott felém.

Mondom, bajtársaim nem értették, mi történt az őrmester úrral - én azonban kezdtem sejteni. Én is így bántam volna azzal, aki nekem tesz hasonló ajánlatot! Hogy aztán egyszerűen az

embersége háborodott-e fel ajánlatomon, vagy volt benne még másvalami is, azt nem tudhatam. Mégis: tartalékos volt, nem hivatásos katona... S mintha valaki azt mesélte volna, hogy civilben lakatos Csepelen...

Nem tehettem mást, meg kellett kísérelnem a szerencsét.

A cigarettaszünetben odamentem hozzá. De most nem vágtam vigyázzba magam. Megálltam előtte, és keményen néztem a szeme közé.

- Mit akar? - kérdezte akkor.

- Őrmester úr - mondtam -, a legjobb barátom ott van a munkaszolgálatosok között. Az életem árán is beszélnem kell vele!

Az őrmester szeme megrebbent, s mintha a cigaretta is megrezzent volna a kezében - tehát megértett. Hanem a következő pillanatban már őrmesteri felsőbbbséggel mondta.

- Milyen ravaszok vagyunk! Szóval, erre kellettek volna neked a zsidók? Erről még beszélünk, barátocskám!...

Aztán rám üvöltött:

- Hátra arc! Indulj!

Letörten indultam vissza. Nem sikerült. Most mihez kezdjek? Hogyan találkozhatom mégis Bandival? Az, hogy milyen következményei lehetnek vigyázatlanságomnak, ebben a pillanatban egyáltalán nem érdekelt.

Ám alig tettem tíz lépést, az őrmester újra rám kiáltott:

- Takács közlegény! Vissza!

Visszafordultam tehát, s amennyire száguldó gondolataim engedték, iparkodtam vigyázzba vágni magam.

- Ez neked hátra arc? Ez neked vigyázz? - ordította ő. - Hátra arc! Indulj!

Tíz lépés múlva ismét visszarendelt.

- Feküdj! - vezényelte. - Föl! Feküdj! Föl! Feküdj!

A tizedik feküdj után hirtelen hozzám lépett, és váratlanul a kérdések özönét zúdította rám:

- Hogy hívják a barátodat? Apját? Anyját? Mi a foglalkozása? Hol lakik?

Lélegzet után kapkodva és elképedve feleltem neki. Válaszaim, úgy látszik, kielégítették, mert hangja egyre barátságosabbá vált, és a tekintete is fölengedett.

- Honnan ismeritek egymást? - kérdezte végül.

Kihúztam magam, és eltökélve válaszoltam:

- A VII. kerületi ifiktől, őrmester úr!

Mert most már kezdtem valamit érteni.

Válaszomra hátrább lépett, és hosszan vizsgálgatta arcomat, majd lassan, fogai közül préselve a szót, föltett még egy utolsó kérdést:

- A Tompa utcai verekedés után a VII-es ifik közül letartóztattak egy ügyvédet. Milyen néven ismerték a csoportban őt?

- Istenem - kiáltottam föl, szinte megszédülve az örömtől -, milyen szerencse! Vári Endrének neveztük a csoportban.

Most már persze teljesen világos volt előttem őrmesterünk különös viselkedése. Javaslatom után nyilasnak kellett tartania, s így aztán nem tudhatta, nem akarom-e meghökkentő bejelentéssel egyszerűen provokálni őt. Ezért rendezte a váratlan rajtam-ütést. Utolsó kérdésével azonban már nyíltan elárulta, hogy ő maga is részt vesz a munkásmozgalomban, másként nem tudhatta volna, hogy Ságvári Endre csak a fele nevével szerepelt a mozgalomban lebukása előtt és most, miután kellően igazoltuk magunkat, mintha csak azt próbálná, jól varrtam-e fel, megfogta köpenyem legfelső gombját, és azt kérdezte:

- Miért akarsz beszélni vele?

- Igazad van - bólintott, mikor meghallotta válaszomat. - Valóban figyelmeztetnünk kell őket a veszélyre. Mutasd meg a barátodat, majd én megpróbálok beszélni vele.

Megmutattam. Ő jól megnézve magának apádat - váratlanul felnevetett.

- De hiszen ez az a srác, akit tíz helyen vertek el Gödön! Vagy nem az a srác?

- De igen - nevettem én is, és az öröm összeszorította a torkomat. - Te is ott voltál?

- Nem őriztünk együtt disznót, közlegény! - felelte hidegen. Hanem aztán elmosolyodott - egy kicsit megértően, de nagyon bosszúsan:

- Vigyázz, fiú, ne veszítsd el a fejedet!

Egy kézmozdulattal a helyemre küldött, és lefújta a cigarettaszünetet.

Megnyugodva láttam újra munkához. Az őrmester nemcsak idősebb volt nálam, de kétségkívül hidegvérűbb és tapasztaltabb is. Éreztem, hogy apád sorsa jó kezekben van.

És csak jóval később jutott eszembe, hogy egyúttal azt is megkérdezhettem volna tőle, mit csináljak, ha jön a tűzparancs...

Az őrmester az ebédszünetben átadta a szolgálatot a rangidős szakaszvezetőnek, és átment a zsidók körletébe. Engem pedig körülvettek a fiúk, és kérdezték, mivel haragítottam magamra az öreget.

- Még sohasem láttuk ilyennek! - mondta valaki.

Gyorsan kitaláltam egy kis történetet, ami kielégíthette kíváncsiságukat, aztán félrehívtam közülük egy bizonyos Petri Lajost, akivel két év óta voltunk risztesek.

- Ígérd meg, hogy megteszel értem valamit!

Még meg is sértődött:

- Miféle beszéd ez? Megvesztél, pajtikám!

Hanem az őrmester csak jóval az ebédszünet után érkezett vissza, s már korántsem látszott olyan nyugodtnak, mint az előbb. A konspirációval mit sem törődve, rögtön magához intett.

- Sikertült átadni az üzenetet? - kérdeztem izgatottan.

- Volt is arra időm! - felelte gondterhelten.

Aztán megragadta mind a két vállamat:

- Te, ezek tegnap este óta egy sebesült szerbet rejtegetnek a szállásukon! Még ma este meg kell szöktetnünk őt!

Leeresztette a karját, és teljesen kiborulva mondta:

- Micsoda emberek! Te, bent voltam a szállásukon - istenemre, éreztem a vérszagot! A szalma alatt bújtatják a szerencsétlent, s a társaik előtt is titkolózniuk kell, mert van közöttük néhány begyulladt csirkefogó. Ha nem cselekszünk azonnal, fel fogják őket akasztani!

Összeszorult a torkom.

- De hát hogyan? - kérdeztem. - Mit tehetünk?

Idegesen gyújtott rá egy cigarettára.

- Van valaki, akiben teljesen megbízhatok a társaid között?

- Van - feleltem.

Megkönnyebbülten sóhajtott.

- Akkor sikerülni fog. A szolgálatvezetőjüktől egy liter pálinkáért megvettem a kutyaóljukat és két tyúkketrecet, hogy legyen mivel fűtenünk. Este áthozzuk. De ha észreveszik, hogy a kutyaólat nehezen cipelitek, abból baj lehet...

Megértettem a tervét.

- Könnyedén fogjuk cipelni! - feleltem magabiztosan, és tudtam, hogy be is váltjuk az ígéreteimet.

A végrehajtás aztán már nem is volt olyan nehéz, mint hittük. Megvártuk, míg eltűnnek a munkásszázd tisztjei, és megkerestük a szolgálatvezetőt. Azaz nem kellett keresni, várt minket a kapuban.

- Csak gyorsan mozogjatok, fiúk! - tréfálkozott a mi őrmesterünk. - Nehogy az őrmester úr meggondolja magát, és visszacsinálja az üzletet!

- Arról már szó sem lehet! - nevetett a szolgálatvezető. - Már ki is ürítettük az üvegedet.

Mikor pedig az őrmesterünknek sikerült csalódott képet vágnia, vigasztalóan tette hozzá:

- Azért annyi még maradt, hogy koccinthassak veled!...

Mi pedig a tyúkketrecekkel kipróbáltuk, hogy amúgy sem figyel ránk senki, majd dobogó szívvel emeltük föl a kutyaólt. A sebesült felnyögött, mikor megmozdítottuk rejtekhelyét, de aztán összeszorította a fogát és hallgatott, mi pedig délcegen lépdeltünk vele a kapu felé. De lépkedhettünk volna görnyedten is, senki nem gyanakodott ránk. Hanem azért nincs nyelv, ami elmondhatná annak a pár percnél a szorongását, amíg átléptünk a kapun.

- Most már jajgathatsz, komám! - mondta Petri legényesen, mikor már messze magunk mögött hagytuk az őroket. Hangján éreztem, hogy ő sem rettegett nálam kevésbé, amíg átjöttünk a keretlegények között.

A sebesült tudott egy kicsit magyarul, és visszaszólott:

- Köszönöm, testvérek!

A mi szállásunk kapuja mellett volt egy lomkamra, oda vittük barátunkat, és rászögeztük a kamra ajtaját. Ez az én javaslatom volt, de tulajdonképpen nem az én ötletem. Egy évvel korábban a komáromi öreg várban harmadmagammal elküldtek végét takarítani. Az egyik csészében egy hatalmas sonkacsontot találtunk, s azt semmi kedvünk nem volt kivenni onnan. Akkor jutott eszébe egyikünknek, hogy szeget szerez, és beszögezi a fülke ajtaját.

- Mert - mondta - ha a katonaságnál valami be van szögezve, annak bizonyára úgy is kell lennie, és senki nem meri kinyitni, amíg nem jön rá parancs.

Így is történt. A kaszárnya azóta visszakerült a csehekhez, de meggyőződésem, hogy ma is úgy áll, ahogy mi hagytuk a földszint jobb, tizenkettes fülke ajtaja.

A beszögezett kamrában így hát barátunkat sem fenyegette semmi veszedelem. Petri meg én kezét mostunk, és boldog diadallal vonultunk fekhelyünkre. A többi már az őrmester dolga volt. A továbbiakban persze kerültünk vele minden találkozást, nehogy gyanúsakká váljunk a tiszték vagy a tisztesek előtt. Csak jóval később, leszerelésem után tudtam meg, hogy a sebesült katonai teherautó ponyvája alatt tette meg az utat Pestig, és itt elrejtette a mozgalmam.

No, de ez már későbbi história, és nem is tartozik a történethez. Ahhoz az tartozik, hogy a szöktetés utáni reggelen apádékat megint kivezényelték a kórákázhoz. Századparancsnokuk bűnösen rossz kedvében volt (talán ő már tudta, hogy leállították a további vérengzéseket), és prédikációval kezdte a napot:

- Bűdös a munka?! - rikácsolta. - Unjátok? Nahát, én esküszöm nektek, hogy térdig érő, ősz szakállatok lesz, mikor még mindig itt fogjátok keccselni a köveket.

Így mondta: „keccselni”. Tudja isten, hol szedte fel ezt a kifejezést, de annyira tetszett neki, hogy megismételte háromszor is. A szentbeszéd befejezése után pedig már az altisztek is így adták ki a parancsot:

- Kecseljetek, keccseljetek, mert hozzátok vágok valamit!

Most el kellett volna kezdődni a hosszú, értelmetlen, néma vándorlásnak, az egyik kőhalomtól a másik kőhalomig, aminek már három nap óta tanúi voltunk. Csakhogy a század más volt már, mint egy nappal előbb. A rejtegetésben és a szöktetésben nem sokan vettek részt, mindössze öten. Ám ez az öt ember ma reggel a szívében csendes diadallal jött dolgozni, és öt ember képes arra, hogy megfordítsa egy egész század hangulatát. A százados befejezte a káromkodást és félreállt, én pedig láttam, hogy apád, amikor lehajol az első kőért, elneveti magát. Azután váratlanul énekelni kezdett. A munkaszolgálatosok hivatalos indulóját énekelte. Azt, hogy: „Szívünkben három szó van...”

Az uraknak határozottan volt humorérzékük, hogy az egyik legharciasabb nótát tették meg a muszosok indulójául, és valószínűleg pukkadoztak a nevetéstől, amikor ezt énekelve masíroztak a lapátos századok. Csakhogy ez a szöveg most egészen más értelmet nyert, amikor apád, majd nyomában a többiek, harsány hangon énekelni kezdték, és peckesen cipelték ritmusára a köveket.

Szívünkben három szó van:

Csak annyi, nem, nem, soha!

Hiszünk e három szóban,

Azért is nem, nem, soha...!

Józan ésszel persze egyetlen parancsnok sem tilthatta meg, hogy alárendeltjei katonás jókedvvel végezzék munkájukat, s különösen nem tiltakozhatott az irredenta induló éneklése ellen. Így aztán vidáman és keményen marsolva vághatták rá parancsnokuk minden fenyegetésére a nem, nem, sohát, s a keserves és értelmetlen munka, ami tegnap még apádék megalázásának kitűnő eszköze volt, ma pompás tüntető fölvonulásként hatott, melyet ráadásul még csak megtorolni sem lehetett. A főhadnagy egy ideig állta a gúnyolódást, aztán elviharzott. Tizenegy órakor pedig bevonultatta a századot, s a következő reggelen visszavezényelték őket az útpítészhez, amit a vérengzés kezdetén hagytak abba velük.

Néhány nap múlva sikerült apáddal találkoznom, és megtudtam, hogy nótájuknak volt még egy másik, rejtettebb értelme is, amit csak a munkaszolgálatosok ismertek. Ők ugyanis így fordították le maguknak a nóta kezdetét: „Szívünkben három szó van”:

- *Le vagytok izélve!*

Mindezt pedig azért meséltem el, hogy lásd: az, hogy az ember bizonyos körülmények között mennyire érzi nyomorultul magát, az nem egyedül a helyzet objektív súlyosságától függ. Ezerszeresen igaza van Engelsnek, mikor azt mondta, hogy a szabadság a szükségszerűség felismerése. Azért volt olyan elviselhetetlen számunkra az 1939-es év, mert semmit nem értettünk belőle, sem apád, sem én. Nem tudtuk, honnan és miért jöttek ránk a csapások, nem tudtuk, mi vár ránk a jövőben, s ezért az egész életnek nem volt számunkra se íze, se illata. Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint a tudatlanság. De mikor végre megismertük az igazságot, megtudtuk, hogy miféle isten intézi a sorsunkat, s azt is, hogyan lehet leszámolni vele - megváltozott körülöttünk az egész világ.

- Azt hiszem, értem - szakított ekkor félbe a fiú. - Olyan helyzetben tetszettek lenni, mint mi most, amikor nem értjük, hogyan dült össze egyik napról a másikra a világ, és nem is sejtjük, hogy holnap mi történik velünk...

Elnevettem magam - kínomban nem is tehettem mást. Hanem aztán meg kellett értenem, hogy Bandi evvel a véleményével eljutott a megértés szélső lehetőségéig. Mert mit is tehetne mást az ember, mint hogy a soha nem látottat a már ismerttel hasonlítja össze, s azt mondja: „Ilyesféle lehetett.” Kétségtelen, hogy mikor a fiú a mi mozgalom előtti életünket az ellenforradalom utáni éjszakák borzalmával hasonlította össze, nem is tévedett nagyon sokat. Igazán nem várhattam el, hogy még azt is megértse, mennyivel többet értett a társadalom mozgásából 1956-ban az utca egyszerű embere, mint mi ketten, az apjával, mielőtt bekerültünk a mozgalomba.

- Hát igen - mondtam végül, legyőzve ellenérzésemet -, valahogy ilyenféleképpen lehetett.

*

Ilinek, a fiú anyjának voltaképpen nem is volt élettörténete. Két évvel idősebbek voltunk nála. De míg Bandi meg én tizenhét éves korunkra már jókora vargabetűt jártunk végig, az ő útja egyenes volt, mint a nyíl. Mozgalmi családból származott, apja a hajógyárban volt bizalmi, ő pedig a polgári iskola elvégzése után az Engel-féle villamossági gyárba került tekercselőnek. Tizenhárom éves koráig a Gyermekbarátokhoz járt, s onnan került az ifjúsági mozgalomba. A mozgalom olyan természetes volt számára, mint a levegő. Nem is alakulhatott volna másképp az élete.

- De hiszen akkor - mondta a fiú, akit eddig nagyon izgatott, hogy az anyja vont be bennünket a munkába - nincs is semmi érdeme abban, hogy a kommunistákhoz csatlakozott!...

- Nincs - nevettem el magam. - Minthogy éppen azt szeretném megértetni veled, hogy ez nekünk sem érdemünk volt, hanem hallatlan szerencsénk. Ennek köszönhattuk, hogy boldogok lehettünk még a Horthy-korszakban is!

Bandi felkapta a fejét.

- Mondja, Feri bácsi! - kérdezte szinte durván. - Azért mond ilyen furcsákat, mert mindenáron el akar képesíteni? Mindenki tudja, hogy a kommunisták hősök voltak Horthy idején! Ezt az egyet még a felkelők sem vonták kétségbe...

Bólintottam.

- Csakhogy ez az ellentmondás megint csak a te fejedben, no meg a mi kitűnő oktatási módszerünkben létezik. Hogy találkoztunk a párttal, az a mi szempontunkból szerencse volt, a nép oldaláról nézve pedig érdemünk. Hidd el, sokkal többen tudták, hol lenne a helyük, mint ahányan vállalni is merték a következményeket. Ha valaki csatlakozott a mozgalomhoz, még nem jelentette azt feltétlenül, hogy ott is marad. Sokan lemorzsolódtak, mert nem bírták a

fáradtságot és a veszélyeket. Mindez azonban csak azt jelenti, hogy a boldogság nem valami puha és langyos állapot, ellenkezőleg, az igazi boldogság kivívása erős akaratot és eltökéltséget kíván, gyakran kell érte vállalni szenvedéseket.

Az előbb azt mondtad: Édesanyádat azért érte szégyen, mert a párt híve maradt... Gondolod, fiam, hogy ennek ő is érezte szégyenét? Miért érezte volna? Csupán azért, mert gyalázták érte, és nyíltan meg akarták szégyeníteni? Vagy mert végül meg kellett szöknie az úgynevezett népharag elől? De hiszen ezt mi már megszoktuk, fiam! Azt hiszed, hasztalanul prédikált ellenünk a pap a szószékről, a tanító a katedréről, s a katonatiszt az arcvonal előtt? Az ország jó része - tartok tőle, hogy a többsége - szemében gyalázkodásnak számított a kommunista elnevezés.

Mi megszoktuk tehát, hogy időnként keresztre akarnak feszíteni bennünket az igazunkért - viszont azt is tapasztaltuk, hogy aztán a történelem minden esetben nekünk adott igazat.

A sajnálatos megint csak az, hogy elbeszélésem messze elmarad a valóság mögött. El tudnék mesélni néhány ismert pillanatot, amikor nyilvánvalóan szembekerültünk a közvéleménnyel - de azt aligha tudnám érzékeltetni veled, milyen kihívás volt életünknek szinte minden mozzanata a polgárok szemében, s gyakran nemcsak az övékében, másokéban is. Mi valóban megtanultuk Cato jelszavát, hogy csak azért szégyelljük magunkat, ami valóban szégyenletes.

Lám, nekem is különös véleményem volt anyád viselkedéséről, amikor megismerkedtem vele...

- Szólítottál le te már nőt az utcán? - kérdezte egyszer tőlem az apád.

Az Almási téren ültünk akkor, egészen addig mindenféle magasröptű dologról folytattunk eszmecserét. De nemcsak azért ért váratlanul a kérdése. Akkor még nem tudtam, mennyivel gyerekesebb egy diák az effajta dolgokban, mint egy vele egyidős segéd, és először azt hittem, tréfál, vagy ugratni akar.

- Miért, te még nem? - kérdeztem tehát vissza csipkelődve.

Elpirult, de aztán becsületesen bevallotta, hogy néhányszor ugyan már elszánta magát erre, de aztán mégsem merte az ismerkedést elkezdeni.

- Pedig - tette hozzá - azt a lányt, ott igazán megszólítanám!

Most láttam meg először anyádat. Jól megnéztem, s aztán kritikusan ráncoltam össze a homlokomat. Azt nem tagadhattam, hogy csinos. De az én ízlésemnek nem volt elég modern.

Tudod, akkoriban a flapper volt a divat. Az volt a „mai” lány. A flapper fiúsan öltözködött, és fiúsan rövidre nyíratta a haját. Válltól fölfelé kulturált volt, tiszta és szelíd, s e tekintetben jólesően különbözött a ti rendetlen hajú ideáljaitoktól, testben viszont barbárul és kegyetlenül sovány. Levetkőzve lekopasztott csirkéhez hasonlított, de nekünk így tetszett, mert mi sem imádtuk nálatok kevésbé a modernséget. Ili ezzel szemben lányosan kerek volt, sőt talán még gyerekesen az, és semmiképpen nem felelt meg a kor szépségnormáinak.

- Hát a nőkhöz nem értesz! - szögeztem le elégedetten. - Csak azért tetszik neked a kicsike, mert ügyes. Olyan csúnya barátnőt választott magának, hogy mellette még ő is szépnek látszhatik.

Persze, mert ha én nem is vagánykodtam túl sokat, azért érződött rajtam a vagányok között eltöltött idő. Joggal mondhattam apádnak, aki elhamarkodottnak tartotta megjegyzésemet, hogy „Ismerem én az effajta lányokat! Azért tartanak maguknak ilyen ronda barátnőket, hogy legyen, aki rajongjon értük, és dicsérje őket a fiúk előtt!”.

- Egyébként is - folytattam kegyetlenül -, nézd csak jobban meg a kicsikét. Hogy sétál itt körbe-körbe!... Titokban minden fiúra rámosolyog, de azok észre sem veszik...

Szóval, az volt a benyomásom, hogy a lányok afféle könnyűvérű nőcskék, s azért jöttek le a térre, hogy fiúkkal ismerkedjenek. De hasztalan biztattam apádat, mégsem mertte őket megszólítani, csak dörögött az orra alatt, és kedveszegetten kuporgott a padon.

No hát, ha ő nem mert velük kikezdeni, mikor harmadszor vonultak előttünk, a kedvéért megszólítottam őket én.

- Mit kerestek, lányok? - kérdeztem könnyedén.

Anyád szemében egy kék villanás, és már meg is kaptam a feleletet: - Apám elveszett szamarát! Nem te vagy az véletlenül?

Elállt a szavam.

Kaptam én már máskor is talpraesett, szabatos választ lányoktól - de magázva. Hogy így, minden további nélkül letegezzenek, az most fordult elő velem először.

De hát honnan tudhattam volna, hogy akit megszólítok, a tér egyik kedvence, aki szabadon, nyugodtan, sérthetlensége teljes tudatában tárgyalhat velem, hiszen ha szemtelenkedni akarnék, csak a kezét kell felemelnie, a legközelebb ülő vagánytól két olyan egyenlő pofont kapok, hogy holtom napjáig megemlegetem? Az Almási teret már akkor meghódították a VII. kerületi ifik. A vagányokból ugyan nem lettek angyalok, belőlük pedig nem lettek vagányok, de óriási tekintélyt vívtak ki maguknak amazok előtt, s öklükre és szívükre számíthattak minden körülmények között. Illet különösen szerették, szórakoztatta őket az a könnyedség, amellyel a térről kiemelte, s egyenesen a Dob utcába szállította az ismeretlen fiúkat, s míg látszólag egymással voltak elfoglalva, félszemükkel figyelték a jelenetünket. De Ili nemcsak ezért érezte biztonságban magát. Tapasztalatból tudta, mennyire megzavarja és megszelídíti a gyerekeket, ha tegeződve, fiúpajtások módjára beszél velük, s hogy ez esetben néhány perc alatt a legnagyobb vagány is elveszti a fejét.

Én is így jártam. Ismertem jól az efféle játékok törvényeit, azt vártam, hogy a lány azt nyafogja: „Naaa!” - vagy azt nyögi: „Szemtelen!” - aztán továbbmegy, de a válla fölött hátrapillant, hogy követem-e. Mikor ehelyett fölényesen letegezett, hamarjában nem tudtam, mit tegyek. A lány nyilvánvalóan nem az volt, aminek hittem, de hogy mi, azt nem tudtam kitalálni. Állt egy helyben, bátran a szemem közé nézve várta, mit fogok felelni, és csak akkor fordult el, gúnyos mosollyal az ajkán, amikor bizonyossá vált, hogy nem találok megfelelő visszavágást.

Ekkor váratlanul apád szólalt meg helyettem:

- Elfelejté, hogy mit ígért az apjának! Ne hagyja itt a szamarait!

Mindketten visszafordultak, és a csúnyácska kislány oldalba bökte barátnőjét:

- Jé! - mondta apádra mutatva. - Istenbizony elpirult.

- Rendes gyereknek látszik! - állapította meg fesztelenül anyád. - Nem olyan szemtelen vagány, mint a barátja.

Igen, apád elpirult, és ezt rendkívül komikusnak találtam. Tény azonban, hogy „evvel már meg is voltunk egymással ismerkedve”, s nekem az ismerkedésben nem a legkellemesebb szerep jutott. Még kevesebb jót várhattam a jövőtől. A barátság arra kötelezett, hogy míg apád egész fölhevülten társalog a csinosabbik lánnyal, én lefoglaljam magamnak a csúnyát. De pillanatok alatt kiderült, hogy nemcsak csúnya, hanem buta is, és a legszebb téri hagyományok szerint nyafog és kelletli magát - szóval, igazolni látszott a kettőjük barátságáról táplált véleményemet. Később kiderült, hogy nem barátok, s csak egész véletlenül kerültek együtt a

térre, s hogy anyád csupán azért vagánykodott, mert lefogadta valakivel, hogy két hét alatt öt fiút visz be a térről a Dob utcai ifjómunkás csoportba - szóval, indokoltan éreztem kellemetlenül magam, s ezért néhány percnyi csevegés után, hogy ne kelljen egyedül túrnóm a kis csúnya nyafogását, hányavetin azt mondtam:

- Jól van, lányok! Akkor menjünk be az olaszhoz, és együnk egy fagyit!

Anyád pedig gúnyosan nézett rám, aztán vállat vont, és azt mondta:

- Jó, gyerkünk!

Én pedig haragudtam magamra.

Igazán furcsa, hogy ilyen apróságokat kell elmesélnem, ha meg akarom veled értetni a dolgokat. Az „olasz” kifejezést, ha jól emlékszem, már másodszor használtam, de hát először nem volt érdekes, hogy érted-e. Most azonban igen. Mert mikor én gyerek voltam, olasznak még csak az utcai fagyaltosokat hívták, akik egy kiskocsit toltak maguk előtt, s abból mérték tölcsérbe a fagyaltot, és csengetéssel hívták fel magukra a figyelmet, viszont teljesen megbízhatatlanoknak, egészségre veszélyesnek számított az árujuk. A zárt helyiségekben akkor még csak ülte, kistányérból, kanállal lehetett fagyaltot fogyasztani.

Éppen az Almási téren nyílt meg az első üzlethelyiség, amely olasz fagyaltosnak nevezte magát, és tölcsérbe, utcán át mérte a portékáját. Minthogy pedig a gyermekek megkedvelték ezt az új módot, gyorsan követőkre talált a város különböző pontjain, annyira, hogy a nagy konkurrenciában a kezdeményező le is maradt, s ha jól emlékszem, még a háború előtt tönkrement. Őutána nevezték olasz fagyaltosoknak a követőit is.

De az újítás mégsem tört át olyan gyorsan, mint hinni lehetne. Még évekig csak a gyerekek vásároltak az olasznál, és felnőttek szégyenszámba ment volna, ha a nyílt utcán nyalakodik. Az pedig, hogy egy lányt az olaszhoz hívjon valaki, különösen, mikor egy sarokkal odébb, a Magyar Színház mellett állt egy nagyon hangulatos kis cukrászda, szóval, egy ilyen meghívás igazán olcsó dolognak, sőt, talán sértésnek is számított. Miközben anyád a valóságban arra gondolt, milyen arcot fogok vágni én, ha a tíz fillért sem fogja elfogadni tőlem, én azt hittem, az olcsó meghívás miatt mosolygott olyan gúnyosan. Jó - gondoltam, legyen, és átváltoztattam a meghívást az előkelő cukrászdába. Minthogy pedig tudtam, hogy tíz fillér mindig van apádnál, de egy pengő soha, gyorsan zsebébe csúsztattam a fizetéshez szükséges pénzdarabot, és elindultam a Magyar Színház felé.

Apád azonban nem követett. Megállt, elsápadt, és azt mondta:

- Udvarlás céljára még tőled sem fogadok el pénzt! Nem megyek veletek!

Aztán anyádhoz fordult:

- Bocsánat, hogy megszólítottam. Akinek nincs pénze, maradjon egyedül!

Azt hittem, nyomban megpukkadok. Fejembe szállt a vér. Ez az örült! Majd megveszett, hogy megismerkedhessék a kislánnyal, hát akkor mit nyavalyáskodik? És különben is én szólítottam meg a lányt - én blamálok magamat az ő kedvéért. Félve sandítottam anyádra, mert elképzeltem, hogy ezek után milyen lenézően mosolyog.

Tévedtem. Kipirult és dühösen villogott a szeme.

- Te munka nélkül vagy? - kérdezte apádtól.

És mikor Bandi szégyenkezve bólintott, összecsapta a két kezét.

- Micsoda számár! Mit szégyelled magad? Szégyelljék magukat a tőkés urak!

Ebben a pillanatban leesett a fejemben az a bizonyos húszfilléres. Most már tudtam, ki ez a lány. Egyszerre eszembe jutottak azok a régi beszélgetések, amelyeket Theklánál hallgattam végig Bódi bácsival.

- Te szocialista vagy? - mondtam Ilinek.

Különben ez volt a dolog lényege. Először tudtuk meg, hogy kit kell gyűlölnünk a sorsunk miatt, és evvel életünkben minden megváltozott.

VIII. FEJEZET

Most pedig bocsássanak meg, de egy kis időre eltérek beszélgetésünkől. Egy éjszakába mégsem fér bele minden, különösen ha az ember egy gyerekkel a szüleiről beszél. Viszont maguknak el akarok valamit mondani, amit a fiúnak nem mondhattam el. Azt ugyanis, hogyan kerültem össze végül Ilivel.

Gyerekkoromat én is szocialisták között töltöttem, s most rendkívül gyorsan visszatálaltam a mozgalmi életbe. Nagyon boldog voltam. Fölösleges emberből egyszerre szükségessé váltam, először úgy, hogy velem foglalkoztak, majd rövidesen, ami ennél fontosabb volt, úgy, hogy elvárták tőlem, én foglalkozzam másokkal. Ha eddig nem tudtam mit kezdeni az időmmel, ezután nem értem rá meghalni sem. És mintha egész eddigi életem erre a munkára készített volna elő, rendkívüli gyorsasággal értettem meg mindent. Talán én is örököltém Theklától valamit. Még azt is itt tudtam meg, hogy önálló gondolkodásra is képes vagyok. Az eset talán nem is annyira érdekes, mint hiszem, de olyan fontos szerepe lesz a továbbiakban, hogy kell róla egy keveset beszélnem.

Én nem sokáig maradtam a VII.-es ifiknél, hanem az egyik kisebb angyalföldi szervezetbe jártam le, ahová nem jártak nagyon fejlett elvtársak. No, a dolog úgy kezdődött, hogy az egyik ifi napra eljött hozzánk A. elvtárs, és a ponyváról tartott előadást. A fiúk már előre mérgelődtek, és fintorgatták az orrukat. Nem szerették az ilyen témát. Egy részük meg is szökött az előadás elől. A későbbiekben kiderült, hogy nekik van igazuk. A. hosszan és unalmasan fejtegette, micsoda nagy baj, hogy a ponyva elvonja a fiatalokat az igazi irodalomtól, meg hogy a különböző karriertörténetek elhitetik velük, hogy némi szerencsével ők is meggazdagodhatnak, így elvonják őket az osztályharctól. Barátaink csendben unatkoztak, s a pokolba kívánták azt is, aki kitalálta az efféle előadásokat.

Én azonban nem unatkoztam. Sokkal rosszabb dolog történt velem: elviselhetetlen idegesség fogott el, és ordítani szerettem volna dühömben. Az előadó kétségkívül olyasmiről beszélt, amiről fogalma sem volt. Mérhetetlenül ostobának találtam minden szavát, s a végén szerettem volna megkérdezni tőle, hogy olvasott-e már ponyvát egyáltalán.

Mert ha az irodalomhoz nem is értettem, a ponyvához, hála Theklának, igen. Mi olvastunk otthon Színes Regénytárat és füzetes regényt, detektívhistóriát és két-hárompengős úriponyvát is, és tudtam, hogy ezek egymáshoz nem is hasonlítanak, s azt is, hogy nem lehet őket ilyen egyszerűen, egyetlen vállrándítással elintézni.

Sokáig foglalkoztatott azután ez a gondolat. Hazafelé észre is vették barátaim, mennyire szórakozott vagyok, s avval kezdtek ugratni, hogy bizonyára sok ponyvát olvastam, s most a vezérigazgatónőről álmodozom.

Elküldtem őket a pokolba.

Ekkor már a hírem valamennyire túlterjedt a saját csoportomon, és néhány nap múlva üzent értem Kulich Gyula az OIB-ből, hogy meg akar ismerkedni velem. No, neki aztán el mertem mondani az agályaimat.

- Nézd - magyaráztam hevesen -, ez a gépírókisasszony-ügy egy nagy marhaság. Itt van például a Színes Regénytár. Abban véletlenül sem fordul elő, hogy egy szegény ember meggazdagodik.

Kulich elmosolyodott.

- Dehogynem! - mondta. - Pár napja lent voltam anyámnál, s ott olvastam egy ilyen regényt. Az is arról szólt.

- Véletlenül persze előfordulhat - erősködtem -, általában azonban arról van bennük szó, hogy egy elszegényedett báró vagy gróf visszanyeri a vagyonát...

Kulich hirtelen felugrott a székéről.

- Igazad van! - kiáltotta. - De hisz ez kitűnő megfigyelés! Most már csak azt kellene tudni, miért van ez így?

Vállamat vonogattam.

- Nem tudom.

Visszaült a helyére, és kutatóan nézett rám.

- Mondd - kérdezte aztán -, milyen eszközökkel szerzik vissza a vagyonukat?

Először találkoztam Gyuszival, nem tudhattam még, hogy ez a jellemző módszere. Békés-csabán született, kellett tehát már gyermekkorában ismernie ezt a parasztok számára készült sorozatot, és minden bizonnyal megsejtette azt, amire én még nem gondoltam. De ezt nem árulta el nekem. Úgy tudott viszont kérdezni általa már ismert dolgokról, hogy az ember nagyon okos és tájékozott feleleteket adhatott.

- Tudod - magyaráztam -, majdnem mindig egyformán. Elszegődik valami grófnő mellé inasnak, aztán feltűnik műveltségével, megmenti úrnője életét, s az hálából beléje szeret.

- Azt magyarázod - mondta töprengve -, hogy csupa olyan tulajdonságával válik érdemessé a gazdagságra, amit mint szegény ember meg sem szerezhett?

Karomra tette kezét.

- Nagyszerű lenne, ha be tudnád bizonyítani, mennyire tervszerűen és átgondoltan mérgezik a ponyvában az embereket. Azt már kiderítetted, hogy a parasztnak azt szuggerálják, nem is érdemlik meg a gazdagságot, mert rossz modoruk van és műveletlenek. Feltételezhető tehát, hogy a munkásoknak és a kispolgároknak egészen mást mondanak. Nézz utána, és ha sikerül bebizonyítanod, tarts erről egy előadást.

- Én? - hökkentem meg. - Én nem vagyok előadó!

- Én sem - felelte nyugodtan. - De azért tartok előadásokat. Muszáj tartani.

Néhány hetes küszködés után megtartottam az előadásomat, és egyszerre kiderült, hogy egészen jól tudok beszélni. Sikerem után meghívtak más csoportokba is.

Biztosan tudják, micsoda édes méreg az effajta siker. Alig kóstoltam bele, máris úgy éreztem, többé nem tudnék enélkül élni. Következő előadásomat már rábeszélés nélkül készítettem el. Mivel viszonylag ez a téma volt a legkönnyebb, külpolitikai kérdésekről beszéltem. Ezt akkoriban eléggé primitív színvonalon is elfogadták a gyerekek. Én nem elégedtem meg azzal, hogy az újságcikkekből és mások előadásából kiollózzam az érdekesebb részeket, hanem becsülettel megdolgoztam a sikerért. Tanulmányoztam a különböző folyóiratok összefoglaló cikkeit is, konzultáltam a kérdés ismert szakértőivel, és Theklánál hetekig hallgattam a moszkvai rádió magyar adásait. Végül is az akkori viszonyok között nem is számított rossznak a beszámolóm.

Néhány hét múlva, mikor jelentéstételre jelentkeztem az OIB-ben, heves vitába csöppentem bele.

Ekkorra már az ifjómunkás csoportok többsége kommunista vezetés alatt állott, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy elfogadta az OIB irányítását. Néhány kerületben azonban még különböző trockista frakciók uralkodtak. Legerősebb volt közülük a pesterzsébeti szervezet. Itt egy sereg forrófejű, tehetséges és vad fiatalember gyűlt össze, akik Deményre esküdtek; az OIB vezetőit árulóknak, magukat pedig kitűnő kommunistáknak tartották, és teljes függetlenségre törekedtek.

- Legalább azt el kell érni - mondta az oktatási titkár -, hogy az előadóinkat elfogadják. Küldünk valakit hozzájuk külpolitikai előadással. Azt szeretik.

- Ez igaz! - vetette közbe valaki. - De ha mégsem fogják szeretni, hazafelé esetleg megverik!

- Te elég nagy vagány vagy! - mondta nekem az oktatási titkár. - Vállalod?

- Vállalom - feleltem könnyedén.

Valóban nagy vagány voltam, s már ott elhatároztam, hogy az asztalt valamiképpen az erzsébetiek fejére fogom borítani, csak még azt nem tudtam, hogyan. A többiek ugratni kezdtek, én pedig vidáman vonogattam a vállamat.

- Beépítettünk oda egy elvtársnőt - mondta később bizalmasan az oktatási titkár. - Egy hetes ifit. Nehéz dolga van, de amiben tud, segítségedre lesz. Talán ismered is: a Blaskó Ili.

Egyre jobban tetszett a dolog. Hogyne csábított volna, hogy az OIB előadójaként mutakozhatom be a lány előtt, aki egy évvel korábban az Almási téren fölszedett. Hanem azért a torkomban dobogott a szívem, mikor beléptem az erzsébeti munkásotthon kapuján.

Az ifiknek az udvar végében volt egy helyiségük, melyben jól elrejtőzhettek a felnőttek elől. Érkezésemet vad kiáltozással, kacagással fogadták.

- Hát csak üljön le az elvtárs - mondta végül a titkár. - Most előbb énekelni fogunk, aztán megbeszéljük, hogy meghallgassuk-e az előadását.

Ili megpróbált tiltakozni - én azonban csak nevettem. Ez a fordulat egyszerre megnyugtatót. Tudtam, hogy az énekléssel igazán nem vallhatok szégyent.

Körbe ültünk tehát, és - ahogy akkor mondták - kezdődött a zingelés. Persze a fiúk a legvadabb dalokat keresték elő, és egyre lestek; mikor fogok megijedni, vagy legalább mikor nem ismerem a szöveget. Én azonban fűjtam rendíthetetlenül, és hangom túlharsogta a többiekét. Erre aztán megnyugodtak, és kezdtek rám kevésbé sandán tekinteni.

- Udvariatlanok vagytok! - mondta végül gúnyosan a titkár. - Nem engeditek, hogy a vendég is kezdjen egy dalt. Talán azt:

Fel, szocialisták, sorakozzunk...

Ezt sértésnek szánta, mert ez a nóta a szociáldemokraták indulója volt, s legfeljebb azért énekeltük, hogy tréfásan elcseréljük leghírhedtebb sorait:

*Nem fegyverével barbároknak,
Kard és dárdával harcolunk,
Mi bajnokai szabadságnak...*

ekképpen:

*Fegyvernemével barbároknak,
Kard és dárdával harcolunk...*

vagy, hogy még gúnyosabban, a „munka szent, szent küzdelem” sor helyett ezt énekeljük: „Paktálni, paktálni, szent küzdelem...”

Megtehettem volna tehát azt is, hogy ebben a variációban énekelem el a szöveget, de inkább még hatásosabb fordulatot választottam.

- Engedd meg - mondtam a titkárnak -, hogy én válasszam meg a nótáimat!

És ezt kezdtem énekelni:

*Izzó sárga ég felettünk,
Körös-körül vad mocsár...
Némaság rabjai lettünk....*

Jól számítottam: senki nem énekelt velem. Ez a dal akkoriban kezdett elterjedni, s ők még nem ismerték. Leesett állal hallgattak végig, s aztán azt kérdezte valamelyikük:

- Ez mi?

- Nem ismeritek? - csodálkoztam álnokul. - A dachau dal! Akkor talán énekeljük ezt:

Izzó napban vágtunk a nyáron...

Határozottan volt annak előnye, ha valaki az OIB-vel állt kapcsolatban. Megint jól számoltam. A Burját-mongol aratódalt ugyan már énekelte néhányszor a Vándor-kórus, de az önmagát elszigetelő s ezért kétszeresen periferikus Pesterzsébetre még ennek sem jutott el a szövege.

- Talán - mondtam gúnyosan, mikor háromszor is végig kellett énekelnem a dalt - most tanítsatok meg ti valami új nótára.

Összenevettük. Aztán a titkár megnézte az óráját.

- Késő van! Most megkérdezem, meghallgassuk-e az előadásodat - mondta kissé kedvetlenül. Kedvesebb lett volna szívénnek, ha ők égetnek le engem. De azért nem lehetett kétséges, hogy kérdésére igennel fognak felelni a többiek. Fölényesen nyertem az első ütközetet.

És most egyszerre kinyílt zsebemben a bicska.

- A ponyváról fogok beszélni nektek - mondtam eltökélten.

Azonnal megfagyott körülöttem a levegő. A gyerekek undorral néztem rám, és Ili lesütötte a tekintetét. Én azonban elnevettem magam.

- Tudom, hogy most utáltok - vágtam oda kihívóan. - Az OIB tulajdonképpen külpolitikai beszámolóval küldött ki. Én azonban be akarom nektek bizonyítani, hogy ostobák vagytok, hogy nemcsak a politikáról, de a székláb készítésről is lehet marxista előadást tartani, ha az előadó ismeri a tárgyát. Ha majd úgy találjátok, hogy nem beszéltem osztályharcosan, legfeljebb megverték, amikor elmegyek.

Kihívó viselkedésem megtette a kellő hatást. Mélység kiáltott a mélységhez: vagány beszélt a vagányok között, s egy csapásra befogadtak maguk közé. Láttam, hogy érdeklődve villant fel a tekintetük, és szívélyessé válik a mosolyuk, s én is vidáman és felszabadultan kezdtem beszélni:

- Általában azt szokták mondani, hogy a ponyva azért káros, mert elvonja a jó könyvek olvasásától a fiatalokat. Ez, tisztesség ne essék szólván, bosszantó ostobaság...

Hanem ekkor Ilire esett a tekintetem, láttam kipirult, szép arcát, izgatottan fénylő tekintetét - attól fogva nem is láttam mást, csak őt, s egyedül neki beszéltem tovább.

Ekkor persze eszembe se jutott, milyen érdekes, hogy első találkozásunkkor még csodálkoztam Bandin, amiért tetszett neki a lány, most viszont én nem tudom róla levenni a szememet. Pedig Ili semmit nem változott. Anélkül hogy észrevettem volna, az én ízlésem alakult át a

mozgalomban eltöltött év alatt. A fővárosban még mindig a flapperek voltak a divatban, de mi inkább a természetes, szilárd mozgású, úszásban és turisztikában megedzett testű lányokat szerettük, azokat, akik akkor voltak a legszebbek, amikor nem magukkal törődtek - azokat, akikben első látásra fel lehetett ismerni a mozgalmi lányt.

Sejthetik, hogy az erzsébeti ifik nem vertek meg az előadásom után. Sőt, elkísértek a villamosmegállóig, és meghívtak újabb előadásra is. Innen aztán Ilivel egyedül utaztunk tovább. Mikor már a többiek nem láthattak, boldogan szorította meg a kezem, és én éppoly boldogan adtam vissza a kézszorítását. Azután mind a ketten nagyot és fölszabadultan nevtünk.

Csak amikor már el kellett válnunk, jutott eszembe, hogy segíthetnék neki a további munkában is, ezért még egyszer találkozunk kellene. Egyetértett velem, s miután véletlenül mind a ketten ráértünk, már másnapra megbeszéltük a találkozót.

Hogy miről beszélgettünk a második találkozón, azt nehezen tudnám elmondani. Mindenről, ami eszünkbe jutott. Először persze megbeszéltük a mozgalmi ügyeket, de ennek hamar a végére jutottunk, s aztán minden különösebb cél nélkül sétáltunk tovább. Jelzem, ebben még nem volt semmi különös. A mozgalmi élet szépségeihez az esti séták szokása is hozzátartozott. Nem a szerelmesek sétája, hanem a barátoké. Mindegyikünk visszaemlékszik egy-egy ilyen éjjelbe nyúló sétára, melyen fiatal képzeletünk beszáguldozta az eget és a földet, és csendes beszélgetésünk elénkbe vetítette azt a harmóniát, melyben a forradalom után élnek majd az emberek. Bizonyára örültem, hogy Ili van velem s nem egy másik barátom, de ekkor még nem tudtam, hogy szerelmes vagyok. Ez volt különben a szerencsém, mert másként két csodálatos naptól fosztom meg magam. Pünkösöd előtt voltunk, s Ili azt javasolta, töltsen velük a szokásos túrát. Ha sejtem, hogy ennek a túrának számomra ő a legnagyobb vonzóereje, kénytelen lettem volna nemet mondani, mert már elígérkeztem az angyal földiekhez. De mivel komolyan hittem, hogy csupán a mozgalom érdekében kívánom az erzsébetiekkel tölteni az ünnepeket, megígértem, hogy megpróbálom az ígéretem alól fölmentetni magam.

Hanem azért rosszkedvem lett, amikor szombat délután a Banán-toronynál nem láttam Ilit a várakozók között.

- Miért keresed? - kérdezte kelleetlenül a titkár. - Csak nem akarsz velünk jönni?

- De - mondtam én. - Igen.

Elhúzta a száját.

- Szóval az OIB az ellenőrzése alá helyez?

Dühösen otthagytam, s én eléggé kényelmetlenül éreztem magam.

Néhány perc múlva azonban megérkezett Ili. Egyenesen hozzám sietett, és ragyogó arccal nyújtotta felém mind a két kezét.

- Sikerült eljönnöd? - kérdezte örömmel, s avval már ment is, hogy üdvözlje a többieket. Viselkedésünkben mégis lehetett valami, mert helyette máris hozzám lépett a titkár, és barátságosan tette vállamra a kezét.

- Hát erről van szó? - kérdezte mosolyogva. - Érezd magad jól közöttünk, öregem!

És meg kell mondanom, eddigre már én is tudtam, hogy Ili miatt jöttem el. Vannak pillanatok, melyekben mindenre világosság derül.

Az idő aztán csúnyán kibabrált velünk ezen a délután. Ragyogó napsütésben indultunk Pilisszántó felé - ott akartuk tölteni az éjszakát -, de félúton elkapott a zivatar, s aztán esett, esett, mintegy tíz kilométeren át. Nekem csodálatos felszerelésem volt. Ördögbőr mellényem, vastag norvég hátizsákom és a legjobb pesti bakancskészítő, az ifjabb Ternóczki remekműve a

lábamon - kisebb vihar az ilyen öltözetnek alig árthatott. De ez az eső még engem is kiöntött: a nyakamon folyt be a víz, eláztatta az ingemet, kívül pedig lucskossá nedvesítette ördög-bőrömet, csak letanyázás után derült ki, hogy a két vizes holmi között egy pulóverem száraz maradt. Ez volt a társaságban az egyetlen száraz holmi, no meg egy meleg, könnyű gyapjú-takaró a hátizsákomban, mert ezek a norvég hátizsákok még az özönvizet is kiállották volna.

Egy ismerős paraszt padlásán kaptunk szállást - a gyerekek vacogva ásták be magukat a széna közé. Én Ilivel megosztottam száraz pokrócomat. Egy ujjatlan kis ingben didergett szegény, mikor mellém simult, éreztem, milyen lúdbőrös a karja. Hogy ne fázzon annyira, magamhoz szorítottam - és megcsókoltam a szemét. Visszaadta csókomat. Aztán így feküdtünk egymáshoz simulva reggelig. Nagy csend volt, hallani véltem még a szíve dobogását is. Valahol a szénában tücsök ciripelt. Ili a kimerültségtől hamar elaludt. Én óvatosan arcához érintettem az arcomat, vigyáztam, hogy fel ne ébresszem. Aztán elaludtam én is, és mégis, mikor hajnalban fölébredtem, úgy tűnt, mintha az álmát virrasztottam volna egész éjszaka.

Órámrá néztem: öt óra volt. Halkan sóhajtottam, s várni kezdtem, mikor nyitja ki már ő is a szemét.

*

Másnap este Pilisszentlászlón a hetes ifik túrájával, azaz Bandival találkoztunk. Mi Bányahegy felől jöttünk lefelé, ők az ellenkező oldalról érkeztek. Én kéz a kézben sétáltam Ilivel. Ő egyedül jött, s mikor meglátott bennünket, kifutott arcából a vér. Aztán hozzánk lépett, és megszorította a kezünket.

Különben a faluban nagy volt a rumli, véletlenül több turista társaság is összeszaladt, alig lehetett szállást találni. Nagy nehezen elhelyeztük a lányokat, mi pedig, férfiak, szabad ég alatt töltöttük az éjszakát. Bandi meg én a többiektől kissé elhúzódva, külön feküdtünk. Bandi pokrócát a földre terítette, s az enyémmel takaróztunk. Egy terebélyes tölgyfa hajolt fölénk, levelein átsütött a hold. Egyikünk sem akart aludni. Nyitott szemmel hevertünk a földön, és csendesen beszélgettünk. Bandi akkor már nem volt munkanélküli. Az elvtársak bevitték valahová műszerészinak. Éppen felszabadulás előtt állt.

- Egy hónap múlva már segíteni tudom a szüleimet.

- És mi van még? - kérdeztem egy kicsit elfogódva, mert féltem, hogy Ilire terelődik a beszélgetés. De meg kell vallanom, hogy ugyanakkor szerettem volna is, ha ez történik. Bandi azonban nem állt kötélnek. Feje alá kulcsolta a kezét, és nézte az eget.

- Mennyi csillag! - morogta. - Ismered te a csillagokat?

Vállat vontam. Engem most a föld érdekelt, nem az ég. Hanem azért elősoroltam a tudományomat:

- Az a Göncöl... az a Kaszás... és az ott alighanem a Szíriusz...

- Szóval, te sem tudsz többet, mint én - mondta gúnyosan. - Hát nem nevetséges? Az ember azt sem tudja, mi van a feje fölött, de azért okosnak hiszi magát...

Nem feleltem. Vártam, hova akar eljutni, de csak folytatta tovább a kérdezősködést.

- Azt mondd, az a Szíriusz?

- És ha mégsem az lenne - kérdeztem, most már kissé gúnyosan - változtatna az valamit a helyzeten?

- Abszolúte semmit! - morogta. - De azt mondják, az a csillag ezer fényév távolságra van tőlünk. Szóval, ha lenne egy olyan távcsövkünk, amellyel éppúgy látnánk az ottaniakat, mint én most téged, akkor sem tudhatnánk meg, hogy most mi történik náluk...

- És ez téged zavar? - kötözködtem vele. Ő azonban szelíden válaszolt:

- Túl ünnepélyes a csend... Ilyenkor az ember mindenféle ostobaságon gondolkodik...

Hanem aztán egy erőteljes mozdulatot tett, és hangját is átforrósította a keserűség:

- Különb en igazad van... Mit bánom a Szinuszt! Az a baj, hogy földi dolgainkkal ugyanígy vagyunk: mindig utólag tudjuk meg, hogy mi történt velünk...

Megértettem, hogy elérkeztünk a témánkhoz. De azért adtam a naivat.

- Ennek semmi értelme nincs! - mondtam szigorúan. - Most például itt fekszünk és beszélgetünk.

- És Ili? - kérdezte ő.

- Bizonyára alszik - vontam vállat.

- És Chamberlain?

- Az is! - vágtam rá gondolkodás nélkül.

- Kizárt dolog! - felelte diadalmasan. - Londonban még csak nyolc óra van.

Egy pillanatig rábámultam, aztán elnevettem magam:

- Nyertél. Akkor vacsorázik, vagy rendeleteket ír alá.

- Szóval - csapott le hirtelen -, lehetséges, hogy éppen ebben a pillanatban már aláírt egy rendeletet, mely holnapután mind a kettőnk életébe kerül?

Fölkaptam a fejem. Most kezdtem észrevenni, hogy Bandi nem egyszerűen a forró kását kerülgeti, hanem értelme is van annak, amiről beszél.

- Nincs kizárva - ismertem el.

- Az is lehet tehát, hogy Hitler már tíz napja aláírt egy ilyen rendeletet, s mi még egy hónap múlva sem fogjuk megtudni, hogy a sorsunk már eldöntött.

El kellett ismernem, hogy ez is lehetséges.

- No - mondta. - Az pedig, hogy mi itt fekszünk, az semmi. A történelem az, amit Hitler meg Chamberlain csinál.

- Ez nem igaz - vágtam vissza. - Mert az, hogy mi, kommunisták itt találkoztunk, ha csak egy kicsit is, de befolyásolja a politikusok cselekedeteit.

Összerezzen.

- Te is szoktál erre gondolni? - kiáltotta örvendezve. - Én ilyenkor, néha, világtörténelmi személynek érzem magam.

- Természetesen! - feleltem én is lelkesen. - Szerintem a mi életünkben éppen az a gyönyörű, hogy amit csinálunk, annak jelentősége van.

Többször egymás után bólintott, s aztán egy ideig némán a magasba bámult. Ám amikor megszólalt, már ismét szomorú volt a hangja.

- Csakhogy most nem erről van szó... Hanem arról, hogy én például tegnap este még azt hittem, az történt, hogy sikerült rábeszélnem a fiúkat, hogy ma itt töltsük az éjszakát, ahol Ilivel találkozhatom. A valóságban pedig az történt, hogy te meg ő egymásra találtatok...

Nem várt választ. Ehelyett hirtelen félkőnyékre támaszkodva, fölém hajolt, és sötéten mondta:

- Mikor pedig együtt láttalak titeket, azt hittem, az történik, hogy én veled soha többé nem beszélek, csak ha muszáj. Mikor pedig eljött az este, rájöttem, hogy senki mással nem kívánok beszélgetni, csak veled... Érted ezt?

- Értem! - feleltem nyomban. - Én is éppen úgy vagyok. Kérdezz, felelek!

- Marha! - mondta dühösen. - Miről kérdezzetek? Ili szabad, és az vagy te is. Nem tehetek róla, hogy én is őt szeretem.

Fájdalmasan csuklott el a hangja.

- Én sem tehetek arról, hogy ilyen vagyok... Pedig volt már lány, aki szerette volna, ha szerettem. Csinos is, okos is, tetszik is... Mégsem lett belőle semmi. Pedig nem is tudnám megmondani, miért ragaszkodom Ilihez.

- Én se - feleltem. - De mindig őt fogom szeretni.

Akkor persze még nem tudhattam, hogy mennyire igazat mondok. Hogy akkor is szeretni fogom, amikor Bandi felesége lesz, sőt, akkor is, mikor majd én házasodom meg, sőt, hogy még most is szeretem.

*

No, de nem ezért akartam elmesélni ezt az estét. Beszélgetésünk persze folyt tovább - csodálatos, hogy mennyire szerettünk akkoriban beszélgetni, mi, fiatalok. Reggeltől estéig, vagy estétől reggelig - teljesen egyre ment, annyi volt egymásnak a mondanivalónk. Bandiból most különösen kikíváncozott a szó, szinte szünet nélkül beszélt, én pedig éreztem, hogy bennünket nem szétválaszt, hanem összeköt az, hogy ugyanabba a lányba vagyunk szerelmesek. Megvallom, rendkívül büszke is voltam erre. Ez valóban férfias viselkedés volt részünkről, amire szerintem egyetlen polgár sem lett volna képes...

Mikor aztán a hold is lement, és nem láthattuk többé egymás tekintetét, Bandi a halálról és a boldogságról kezdett beszélni nekem.

Azt hiszem, tulajdonképpen egész este erre készült. Csakhogy a fiúk, igazság szerint, a lányoknál is szégyenlősebbek, mert ők nem a testüket szégyenlik, hanem a lelküket. Még mostan is ravaszkodott, úgy forgatta a szavakat, hogy látszólag véletlenül jusson el ahhoz, ami a legjobban érdekelte.

- Hanem az öregek nagyon furcsán gondolkodnak - mondta egyszerre, minden előzmény nélkül. - Jó múltkor megpróbáltam apámmal megértetni a helyzetet. Bebizonyítottam, hogy a fasiszta terror fokozódni fog, hogy háború lesz, s hogy Magyarország problémáit egyébként is csak forradalommal lehet megoldani. Tudod, mit felelt? Azt, hogy megdöbbenően pesszimista vagyok, s ez egy húszéves gyereknél beteges gondolkodásra vall. Ő ennyi idős korában reményekkel volt tele, pedig ő árvaházban nevelkedett, mindent saját erejéből kellett elérnie, és annyit éhezett, hogy azt nem is lehet elmondani...

Elnevettem magam:

- Úgy látszik, elfelejtetted megmondani, hogy mi biztosak vagyunk a győzelmünkben...

- Képzeld: nem felejtettem el. Csakhogy nem azt a választ kaptam, amit vártam. Apám egy kicsit sajnálkozva, egy kicsit gúnyosan nézett rám, aztán számlálni kezdte az ujjain: „Terror... háború... forradalom... - ezt mind túl akarod élni, fiam? Én szívesen elhiszem, hogy valakik majd győzni fognak, de hogy mi ketten is ezek között leszünk, azt nem tudom, miért hiszed...”

- Csakhogy ez tiszta individualizmus! - vágtam közbe. - Apád egyszerűen nem tudja elképzelni, hogy mi nem magunkra gondolunk.

S ekkor Bandi valami nagyon furcsát mondott:

- Én is ezt akartam felelni, hanem aztán hallgattam. Egyszerűen nem volt jogom ezt mondani. Mert az az igazság, hogy én nem hiszem el, hogy meghalhatok!

Ismét közbe akartam szólni, de megelőzött.

- Ne érts félre... Az eszemmel persze tudom, hogy a bizakodásra nincsen semmi okom. Nem vagyok sem szerencsés, sem ügyes - valószínűleg nem én leszek az, aki majd a bajokból kivágja magát. De a szívem ellene mond az eszemnek, és egyszerűen nem tudom elképzelni a halálomat.

Nem mondom, kicsit bántott Bandi vallomása, s haboztam, megmondjam-e neki, amit akarok. Aztán megmondtam.

- Ez baj. Én viszont már többször elképzeltem, hogy elfognak, és visznek az akasztófa alá. Meg kell mondanom, egyszer sem éreztem kétségbeejtőnek a helyzetet. Sőt. Mikor elképzeltem, hogy keményen szembefordulok a hóhéraimmal, és a pártot éltetem, úgy éreztem, hogy nagyon magasra emelkedem.

- Helyes - felelte közönyösen. - És azután?

- Miféle azután?

- Azt is sikerült elképzelned, hogy aztán nyakadra hurkolják és megszorítják a kötelet? Mert egészen odáig én is többször eljutottam, s éljénzés közben én is igen lelkesültnek éreztem magam. Hanem a kötélíg érve, mindig szertefoszlott a látomásom, s én ott ültem zavartan és üresen...

Ezen gondolkoznom kellett. Aztán leverten feleltem:

- Igazad van! Én is így jártam.

Most mindketten hallgattunk egy darabig. Aztán én kezdtem:

- Ezek szerint csupán azért lehetünk boldogok, mert áltatjuk magunk?

- Ezek szerint - felelte élénken -, először is, úgy látszik, már az is boldogság, ha az ember világosan ért valamit. A világos, tiszta tudás önmagáért is boldogít.

- Igaz! - kiáltottam, és csodálkoztam, hogy milyen okosan gondolkodik. - Másodszor?

- Várj - felelte izgatottan. - Mindjárt.

Cigarettára gyújtott. Most már nem bánta, hogy megvilágítja arcát a fény.

- Apám abban reménykedik - kezdte aztán -, hogy magától is minden rendbejön. De mit ért ő ezen? Azt, hogy nem kell többé szolgálnia? Ellenkezőleg: azt, hogyha kellően tiszteli a főnökét, és szorgalmasan dolgozik, nagyobb biztonságban élhet, mint eddig, és hogy szolgáltatásait jobban megfizetik. Részemre pedig azt reméli, hogy bekerülhetek az egyetemre, és végül mégis ügyvéd leszek. Vagyis, hogy mások vagyonbukásain, üzleti csalásain, büntettein, válóperein és egyéb nyomorúságain annyi pénzt kereshetek, amennyiről ő soha nem álmodhatott. Az őt cseppet sem zavarja, hogy abban a foglalkozásban, amit ő szánt nekem, a

gazdagodás feltétele, hogy minél többen, minél nagyobb bajba kerüljenek. Jelzem, az öregek mindig így gondolkodnak: annyira megszokták hogy tisztességtelenül kell élniük, hogy már észre sem veszik. Én viszont ebbe nem tudok beletörődni. Azért tiltakoztam azellen, hogy ügyvéd legyek, sőt, gyerekkoromban, hogy egyáltalán legyen belőlem valaki. Amikor aztán láttam, hogy ez abszolúte elkerülhetetlen, másképp próbáltam kárpótolni magam. Tanultam, áldozatokat hoztam, s azt éreztem, hogy a társaimnál legalább ennyivel több vagyok. No, mikor aztán minden összeomlott, megbántottak, becsapottak éreztem magam. De azt nem láttam, hogy értelmetlen dolgokat csináltam, csupán azt, hogy kicsúfolták hősiességemet, hogy a világ nem értékelt eléggé, hogy meg kell veszni, amiért ennyi év méltó erőfeszítése után bohócot csinált belőlem a sors. Arra csak a mozgalom nyitotta fel a szememet, hogy amit csináltam, az már eleve nem volt sem szép, sem nagyszerű. Szóval, itt fosztottak ki végleg minden hamis önbecsülésemből. És mégsem éreztem csalódást. Ellenkezőleg: felszabadítottak valami elviselhetetlen teher alól. Az értelmetlen önfeláldozás gyötrelme után megismerhettem az értelmes tehervállalás örömét. Mert olyan célt kaptam tőlük, amiért érdemes akkor is harcolni, ha az életbenmaradásnak csak egy ezredrész reménye marad. És ha ez a remény is elvész, érdemes érte meghalni is... - Egy pillanatra elhallgatott, aztán váratlanul elnevette magát. - Tudod, aztán van még valami...

Hanem ezt a valamit már kissé szégyenkezve és vonakodva mesélte el, mintha attól félne, hogy gyerekesnek fogom tartani.

- Mert mit csináltam például ezen a két napon? Semmit. Eljöttem a túrára, meghallgattam egy előadást, aztán lefeküdtem ide a fák alá, s ha nem találkozom veled, már régen aludnék. De már ezért a semmiségért is világos most a Zrínyi utca egy sor ablaka: az inspekciósok lázasan értékelik ki a beérkezett jelentéseket, intézkedések születnek, beosztásokat készítenek, és Schweinitzer, mielőtt lefeküdt, szigorúan meghagyta beosztottjainak, csengessék fel, ha valami rendkívüli történik. Hiszen ők nem tudhatják, nem az lesz-e ennek a semminek a vége, hogy valamelyik hídnál összeverődve, holnap átmegyünk Pestre, és váratlanul tüntetést rendezünk. Érted? A belügyminisztériumnak már avval is álmatlan éjszakát okozok, hogy itt alszom. Aztán megtörténhetik, hogy a jövő héten elküldenek rajzolni. Az se lesz nagy dolog, ha én nem csinálnám, megcsinálná más, s ha véletlenül nem kapnak el, soha, senki nem fogja megtudni, hogy ki festette föl mondjuk, a Nefelejcs utcai házfalakra a jelszavakat. De minden ember, aki másnap arra jár, mégis rám fog gondolni, és a rendőrök kirendelik a házfelügyelőket, hogy radiózzák le a falakat. Vagy például a múlt héten behoztam magammal az ifikhez egy gyereket. Egy csendes, szerény és igen jófejű kisfiút. Lehet, hogy ő se lesz külön, mint te vagy én. De az is lehet, hogy a mozgalom majdani nagy vezetőjét vittem be vele a csoportba, a magyar Lenint, s ő majd egyszer a visszaemlékezéseiben el fogja mondani, hogy őt én szerveztem be... Szóval, akármilyen jelentéktelen ember is vagyok egyébként, csupán azért, mert a mozgalomban élek, jelentősége van mindannak, amit csinálok, és ez igazán nagyszerű érzés.

Gyanakodva nézett rám:

- Kinevetsz?

Dehogyan nevettem ki. Nekem is voltak hasonló gondolataim. Sőt, azt is hozzátehettem volna, hogy én sok minden mást is találtam a mozgalomban: barátokat, elismerést, s az első szerelmet is - de hát ez igazán kíméletlenség lett volna. Ezért csak néztem az eget, mosolyogtam, s végül ennyit feleltem:

- Akkor aludjunk, pajtikám!

*

Hát ezért kellett volna elmondanom a fiúnak ezt a történetet. Meg kellett volna mutatnom, hogyan gondolkoztunk a boldogságról, apja meg én, mikor még mi ketten voltunk gyerekek. És bizonyára el is mesélem neki, ha az édesanyja nincs ennyire belekeverve a dologba. Sőt, talán ennek ellenére is elmondom, ha engedi. De nem engedte, hanem váratlanul félbeszakított:

- Nem kell tovább mesélnie, Feri bácsi. Érték mindent világosan.

Először még meg is örültem szavainak, hanem aztán jobban megnéztem, és nem hittem neki.

- Ha értesz, akkor miért vagy ennyire levert?

Bosszús grimasszal vonogatta a vállát.

- Maguk egy hazug világban éltek, igaz? És a kommunista pártban találkoztak végre az igazsággal. Így van?

- Így - mondtam csodálkozva. Most már igazán nem értettem, hogy mi baja van.

- Maguk szerencsés emberek! - sóhajtotta. - Van miért lelkesedniük! Én viszont ebben a társadalomban vesztettem el a hitemet!...

Elállt a szavam. Ő pedig a telefonhoz ment, és felemelte a kagylót:

- Idehívom az anyámat...

IX. FEJEZET

Maguk persze azt hiszik - mondta a fiú -, hogy én azért ábrándultam ki magukból, mert az apámat hamis váddal ölték meg, és én is egy hamis vád terhét viseltem egész életemben. De hát ez így nem igaz. Azért *van* bennem annyi becsület, hogy a magam sérelmétől el tudnék tekinteni. Ha csak erről lenne szó, azt mondanám: szerencsétlenek voltunk, éppen velünk szemben tévedtek, rettenetes, de hát ki vagyok én, hogy miattam álljon meg a világ? Sőt, még azt is el lehetne viselni, hogy szándékosan áldozták fel az apámat. Értem én, hogy mindenütt lehetnek becsstelen emberek, nem vagyok hülye. De nemcsak erről van szó.

Akkor már négyen voltunk a szobában. Bandi elhívta anyját, én pedig azt a bizonyos őrnagyot, aki a börtönben csatlakozott hozzánk. Mindketten eljöttek. Míg vártunk rájuk, megvacsoráztattam a fiút, és elmeséltem neki az őrnagy történetét. De maguknak ezt csak akkor mondom el, mikor az őrnagy átveszi a szót. Egyelőre éppen ő javasolta, hogy hallgassuk meg először a gyereket, s csak aztán beszéljünk mi, felnőttek. Ili csodálkozva vonogatta a vállát:

- Miért? Maguk számára nem teljesen világos, mi történt Bandival?

Nekem fejembe szállt a vér. Sejtelve sem volt arról, hogy Bandi mindenképpen beszélni szeretne, és még azt hitte, ismeri a fiát! Persze mi ketten, férfiak, szembefordultunk vele, szerencsénkre most már a fiú sem engedte zavarni magát.

Egyébként engem már többször meglepett, mennyire azt hiszik a szülők, hogy tökéletesen ismerik a gyermekeiket, noha legkevésbé hozzájuk őszinték a fiaik. A barátaink gyermekét már rendszerint túrhetően ismerjük. S az idegen gyermekeket gyakran egészen jól. Mert nemcsak az a baj, hogy a gyerekek nem mondanak a szüleiknek igazat, hanem az is, hogy azok ilyennek vagy olyannak szeretnék látni őket, s azt is feltételezik, hogy hozzájuk hasonlítanak. Így persze nagyon könnyű őket félreismerniök.

Őszintén megvallva, van is egy olyan gyanúm, hogy 1956-ban ezért ismertük mi olyan kevésbé az ifjúságunkat. Azelőtt voltak saját gyerekek, rokon-gyerekek és idegen gyerekek. A fől-szabadulás óta azonban minden felnőtt vagy legalábbis minden kommunista többé-kevésbé a saját gyerekének érzett minden fiataalt...

No de ismét elkalandozom!...

Szóval, Bandi a nagy rössel elmondott bevezető után egy kicsit zavarba jött, elpirult, leszegette a fejét, aztán néhány pillanat múlva elszántan folytatta tovább.

- Ha engem azelőtt megkérdeztek, ki az eszményképem, én azt mondtam, Ságvári Endréhez szeretnék hasonlítani. Csakhogy ez nem volt igaz. Olyan szerettem volna lenni, mint Rákosi. Ezt viszont röstelltem volna elmondani. Mert az ember szégyenkezés nélkül kívánhatja, hogy nagy legyen, de hogy legelső legyen az összes emberek között, azt már elgondolni is nagy-képűség.

Értik ezt?

Az, akiben nekem végül csalódnom kellett, hitem szerint a legnagyobb ember volt az emberek között, és ezt nem én találtam ki. Ez nemcsak afféle gyerekes ábrándozás volt, engem erre maguk tanítottak. Még anyám is azt hajtogatta, hogy ha egyszer beszélhetne Rákosival, ki tudná szabadítani apámat. Tíz-szer is írt neki, csak a titkársága - állítólag - mind a tízszer a Kebhez továbbította a levelét.

Szóval, én elhiszem, hogy mindenütt lehetnek méltatlan emberek. De hogy ez az ember mindnyájunk eszményképe legyen - hát az már egy kicsit sok nekem.

No de ne higgyék, hogy evvel kezdődött a csalódásom. Láttam én már azelőtt is olyan dolgokat, amikről anyámmal beszélni sem volt érdemes.

Tudják maguk, mennyire elhittem és mindent, amit maguk mondtak nekem? Röhögnöm kell rajta, annyira. Itt van például egy egészen gyerekes dolog. Én csak nagyon kevés Petőfi-verset szerettem. De hát azt tanították, hogy Petőfi a világ legnagyobb költője, s aki nem őt szereti legjobban az összes költők között, annak nemcsak az ízlésével van baj, hanem a világnézetével is - majdnem, hogy nem lehet becsületes. Na, én becsületes akartam maradni, s ezért mindent elkövettem, hogy még azt is szépnek találjam: „Trombita harsog, dob pereg, kész a csatára a sereg, előre!”

Istenemre, néha már azt is hittem, hogy szeretem! Pedig ez nem a Szeptember végén, vagy az Egy gondolat bánt engemet, ha ezt a verset nem Petőfi Sándor írja, mindenki tudná róla, hogy ez legföljebb egy jobban sikerült csasztuska. Ilyet az Ákos bácsi is írt a munkaversenyről a faliújságba.

Jó, rendben van, azt talán joggal kívánták, hogy Petőfi tessenek nekem. De miért kellett imádnom minden sorát? Mert Petőfi is csak tökéletes lehetett, mint Rákosi?

No de mindegy. Szóval volt Petőfi, Ady és József Attila, akiket szeretni kellett. Aztán voltak más költők, akiket lehetett szeretni. Végül voltak költők, akiket említeni sem volt szabad, vagy ha mégis, akkor rosszat kellett róluk mondani. Én is rosszat mondtam róluk, pedig nem olvastam egyetlen sorukat sem. Aztán egyszer kezembe került egyikük kötete: Kosztolányié. Fintorogtam, amint illett, hanem aztán mégis beleolvastam a könyvbe. Véletlenül erre nyitottam rá:

*Kések között, a végzet a vállamon,
téged dalollak, még nyomorékul is,
száj nélkül is, szájamba sebbel,
emberi nagyság.*

Kirohantam a megtalált verssel a mezőre, ott szavaltam, szemben a széllel. Mert nekem is seb volt a számban. Az apám... S én is az emberi nagyságot akartam dalolni... És nem tudtam elképzelni, hogy egy költőről, aki ilyen verset írt, miért szabad csak rosszakat mondani.

Mint láthatják, eléggé szeretem a verseket. Például azt is, hogy:

*Most temettük el szegény Kosztolányit,
s az emberségen, mint rajta a rák
nem egy szörny-állam iszonyata rág.*

Érdekes: József Attilának még szabad volt Kosztolányiról jókat mondani!

Azelőtt szerettem a társadalmi munkát és a fáklyás felvonulásokat is. Valahányszor virággal ültettük be a várost, mindig részt vettem benne. A felvonulásokban is. Akkor is ott voltam, mikor Modli Henriket ünnepeltük az okból, hogy harmadszor nyerte el a sztahanovista jelvényt, és véresre tapsoltam a tenyeremet.

Mit tesz isten, másnap a Modli fia fölrepedt szájjal jött az iskolába.

- Mi történt veled? - kérdeztem a szünetben.

Vállat vont:

- Szájon kapott.

- Ki?

- Hát az apám.

Rácsodálkoztam:

- Mit csináltál?

Újabb vállrándítás.

- Semmit. Elázva jött haza. Gyakran megver, ha be van állítva. Anyámat is veri.

Ez az eset életem egyik legborzalmasabb élménye. Ha Tibor kiabál vagy fogadkozik, azt gondolom, hogy hazudik. De olyan fásultan és beletörődötten beszélt, hogy semmi kétségem sem lehetett az igazában. Még a gyomrom is felkavarodott.

Hogyan? - gondoltam. - És ilyen embereknek adunk kitüntetést?

Azért mégis maradt bennem valami gyanakvás. Legalábbis szerettem volna, ha Tibort hazugságon kapom. Sajnos nem kaptam hazugságon. Mi, gyerekek mindent megtudunk, amit akarunk - én is megtudtam, hogy a fia még nem is mondta el Modliről a teljes igazságot. Arra nincs is szó, hogy mennyire gyűlölték a munkatársai. Azt mesélték róla, hogy a legjobb melókat kapja, őt segédmunkás dolgozik a keze alá, és így éri el az eredményeit. Talán még a fenekét is más törli ki, hogy addig se kelljen abbahagynia a munkát.

- Pedig - mondta Barbonta bácsi - eljöhete hozzám inasnak. Nem is marós az, hanem suszter.

Meg kellett állapítanom, hogy nekünk kettőnknek van a legrosszabb dolgunk a fiúk közül. Nekem, mert az apámat leültették, neki pedig, mert az apját felmagasztalták. Én a történelemórától félttem, mert Ocskaira kellett gondolnom. Ő az osztályfőnöki órától félt, mert azon az ő apját emlegették példaképpen...

Természetesen összebarátkoztunk, és megosztottuk egymással a bánatunkat.

Hanem aztán ő még nálam is rosszabb helyzetbe került. Ötvenháromban elejtették az apját, s egy év múlva bércsalásért társadalmi bíróság elé került. Addigra már az anyagi helyzetük is vészesen leromlott, mert apja most sem ivott kevesebbet, mint amikor sokat keresett.

Nem egészen véletlenül tanúja voltam, mikor egyszer Modli összetalálkozott a munkaügyi osztály vezetőjével, és kihallgattam a beszélgetésüket.

- Emberelje már meg magát, Modli! - mondta a munkaügyiis. - Hagyja abba az ivást.

Én ott ültem a közelükben, a padon, de azért nem zavartatta magát, hiszen ki törődik egy gyerekkel. Modli olyat felelt, hogy elpirultam, pedig ha az anyám nem hallotta, én sem kerültem a cifra szavakat.

- Eh, maguk! - veszekedett aztán a vita hevében nekidühösödve. - Ellopták a lelkemet!

- Miért nem dolgozik rendesen? - vonogatta vállát sértődötten a munkaügyiis. - Rendesen kellene dolgoznia...

- Én azelőtt ugyanígy dolgoztam - felelte Modli. - Miért csináltak *akkor* nagyfiút belőlem?

- Nem érti? - csodálkozott a másik. - Akkor arra volt szükség, most pedig erre van. Az embernek mindig úgy kell viselkednie, ahogy elvárják tőle.

Azt értettem, hogy egy Modli-féle ember a fülem hallatára ocsmányul káromkodik. De hogy Pacsai elvtárs nem félt attól, hogy ezeket a rettenetes dolgokat meghallom, az már akkor sem fért a fejembe. Éppen cseresznyét ettem zacskóból, hátulról a lábára szórtam egy marék magot és elszeleltem.

No, októberben aztán Pacsait bevásztották a munkástanácsba, Modli pedig magukkal maradt. Ez persze dicséretes dolog. De nekem az az érzésem, hogy ha Pacsai marad magukkal, Modli akkor a munkástanácshoz csatlakozik.

- És tudja, mi lett Tibor sorsa? - kérdezte aztán tőlem gúnyosan a gyerek. - Biztosan nem találja ki. - Az egyik legjobb tanuló volt az osztályban, de a nyolcadik után mégsem tanult tovább. Ipari tanulónak ment, hogy minél előbb pénzt keressen, s így az anyját meg tudja az apjától szabadítani...

Elnevettem magam.

- Ravasz vagy, fiú. De Modliné esete mégiscsak más, mint az anyámé volt!

Rám nézett - sokat sejtetően, sötéten és pimaszul. Aztán anyjára sandított alulról fölfelé. Egyáltalán az elbeszélés alatt fokozatosan tűzbe jött, és egyre vadulobbán nyújtogatta felénk az ujjait. Én már kezdtem kiismerni, és sejtettem, hogy most valami nagyon keményet készül mondani, olyat, amiről nem tudja, később nem fogja-e megbánni maga is. És valóban hirtelen egész testével anyja felé fordult, és ártatlanul kerekre nyitotta a szemét:

- Hogy is volt az, mikor Pauluska nénit maga alá teperte a mérnök, anyu?

Most, hogy már hárman voltunk felnőttek, és így a felelősségem csökkent a fiúért, szabadban éreztem magam, s megosztottam figyelmemet Bandi és az anyja között. Láttam, hogy Ili haragszik, s meg is ijedt egy kicsit. Többször is közbe akart szólni, de aztán nem merte félbeszakítani a gyereket. Mintha két ember küszködött volna benne: az anya, aki megszokta, hogy kiigazítsa a gyermekét, és az anya, akinek rá kellett jönnie, hogy a fia kinőtt a szárnyai alól. Most hirtelen megkeményedtek a vonásai, és dühösen mondta:

- De hogy kerül ez ide? És honnan tudod egyáltalán?

Óvatosan mosolyogtam. Ilinek sohasem beszéltem arról, hogy prostituált volt az anyám, és így nem érthette meg fia célzását. Azt hitte, hogy csak szemtelenkedik. Bandi viszont azért bántódott meg, mert azt kellett hinnie, hogy anyja a prostitúcióról nem akar vele beszélni. Sértődötten válaszolt.

- Mondtam már, hogy mi, gyerekek mindent tudunk! Azt is, hogy miért vagy olyan dühös. Azért, mert a mérnök előbb veled akart kikezdeni.

Ili pedig elpirult, és nem felelt.

- Bocsáss meg, anyám - mondta ekkor Bandi öregesen. - Nem akartalak megbántani. Te kényszerítetted ki belőlem avval, hogy még mindig nem veszel komolyan. Pedig nekem többet nem szabad hazudnod. Elég soká hittem, hogy a világ, amelyben élek nagyszerű és tökéletes. Aztán meg kellett tudnom, hogy hazugsággal volt tele, és eredményeiből nem maradt meg semmi.

- Semmi?! - kiáltott fel ekkor Ili. - Hát nincs szemed? Sztálinváros talán nem áll? És azok a csavargók, akiket te az elején ismertél, nem lettek építése közben derék, rendes emberek? És csak Modlikat láttál? Nem ismerted a munka igazi hőseit is?

Bandi pedig anyja haragos szemébe nézett, és szégyenkezve hajtotta le a fejét.

- De igen - mondta csendesén. - Te például az voltál, anyám!

Az őrnagy pedig ekkor szólalt meg másodszor az elbeszélés ideje alatt.

- A fiának kitűnő szeme van, asszonyom! Szívesen elfogadnám őt megfigyelőnek, előretolt állásban, az ütegem előtt. De a legjobb megfigyelő is csak a saját terepét láthatja jól, már a szomszédét is legfeljebb csak homályosan. Engedelmével, most majd én mondom el, hogyan lettem a börtönben kommunista, pontosabban szólva, hogy az én megfigyelőpontomról mit láttam meg én, amit az ő tekintete természetesen elkerült.

Most azonban ő mosolyodott el - és meg kell mondanom, sokkal kihívóbban, mint beszélgetésünk során bármikor a gyerek:

- Kérdés persze, hogy ez önnek mennyire fog tetszeni, asszonyom.

*

Talán ott kezdem, amikor Feri bejött abba a zárkába, ahol egy sereg ellenforradalmár katonatiszt, többek között Horvai Melich Gusztáv alezredes társaságában én is töltöttem tizenöt éves büntetésemet. Az ő, becsukva maga mögött az ajtót, eltávozott, Feri pedig megállt és komoran nézett ránk. Ahogy egymás után szemügyre vette új cellatársait, arca egyre sötétebb lett. Azután rám esett a pillantása. Mi ketten már kintről ismertük egymást, ha nem is túlságosan jól; tudta, hogy engem is mint a politikai osztály munkatársát ítélték el, Akkor még új embernek számított a börtönben, frissen került ki a magánzárkából, rólam tehát még semmit nem hallhatott. És én mégis tudtam, hogy mi következik. Barátai viselkedése már előkészített erre.

Könnyű kiszámítanom, hogy Feri már elmondta fiatal barátunknak ezt a jelenetet. Sajnálom, hogy én ezt nem hallgathattam végig. Szent meggyőződése, hogy egyáltalán nem szégyellte magát, amiért nem örült meg nekem, ellenkezőleg csak még jobban elkomorodott. Tartok tőle, a többiek sem érznek lelki furdalást. Pedig akkor már mind tudták egymásról, hogy ártatlanok, hogy hamis vádak alapján tartóztatták le a párt tagjait. De a párt tagja voltam én is. S így igazán nem tudhatom, ki vagy mi adott nekik arra jogot, hogy csupán azért, mert én korábban a horthysta hadseregben szolgáltam, engem kivegyenek az általános szabály alól, rólam elhiggyék, hogy árulást követtem el, vagy ha nem is követtem el árulást odakint, az elszenvedett méltánytalanság hatására majd elkövetek odabent. S engedelmet kérek, kedves elvtársnő, de ma is azt hiszem, hogy a legképtelenebb szemtelenség, amivel Feri engem ide-telefonált: az, tudniillik, hogy meséljem el, miképpen lett belőlem a börtönben kommunista. Nem ott lettem kommunistává, s így kérelmét nem is teljesíthetem. Azt persze nem állíthatom, hogy mindenben értettem Marxot és Lenint, de amikor elfogadtam barátaim meghívását, és a demokratikus hadseregben vállaltam munkát, elhatároztam, hogy halálomig a kommunistákat fogom segíteni. Ha Feri hívása ellenére mégis eljöttem ide, az azért van, mert nekem is drága a párt, s mert azt hiszem, hogy az én igazi történetem megismerése is lesz olyan tanulságos a fiú számára, mint az, amit Feri tulajdonít nekem.

Azt persze el kell ismernem: ők odabent mindent elkövettek, hogy az árulók karjaiba taszítsanak. Hasztalan kerestem velük kapcsolatot, hogy megmagyarázzam a helyzetemet, három lépésre tartottak maguktól. Márpedig nincs elviselhetetlenebb dolog, mint éppen a börtönben maradni társtalanul. Néhány elejtett szóból láthattam, hogy Feri maguknak is azt mondta rólam; nem szeretek beszélni, feltűnően hallgatag vagyok. Hát ami a hallgatagságot illeti, abban persze volt valami igaza. De honnan veszi, hogy e kettő egymással kapcsolatban áll? Ellenkezőleg. Én imádok beszélni, és azt hiszem, értek is hozzá. S ha ennek ellenére szívesebben hallgattam, az csupán azért volt, mert mások nem kérdezték, nekem pedig jobb volt nem mondanom, hogy tulajdonképpen mit gondolok.

Kérdezted-e te például, Feri - legalább magadtól -, miként vélekedem én rólatok, amiért mertetek azon meglepődni, hogy továbbra is mellettek vagytok? Nem hiszem. Titeket soha nem érdekelték a mi gondolataink. Bár azt látnotok kellett a felszabadulás előtt, hogy az egyszerű munkások többsége sincs veletek - mégsem tudtátok elképzelni, hogy egy polgári politikus is lehet személy szerint tisztességes, s hogy életre-halálra vallhat hamis eszményeket. Úgy gondoltad, nekem is azt kell éreznem, hogy korábbi életemmel rászolgáltam a gyanakvásotokra, és nincs rajtatok semmi számon kérni valóm. Én viszont meglehetősen gyűlöltelek titeket. S ha ti büszkéek voltatok arra, hogy ártatlanul elítélve is kitartotok a párt mellett, bennem még nagyobb és sötétebb volt ez a büszkeség, mert engem még ti is elítéltetek.

Az én családom több mint háromszáz éve harcol és politizál. Bocskay hajdúi közül tűnt ki az ősapám, míg nemesi oklevelünk Báthorytól származik. Azután is sokáig maradtunk kurucok. Harcoltunk Rákóczi hadseregében és 48-ban is. És ha nem is Vak Bottyánnal voltunk, hanem Károlyival - és persze Görgeivel Kossuth helyett, arra mégis büszkék voltunk, hogy magyarok és katonák vagyunk. Csak a kiegyezéskor egyeztünk ki végül is a császárral, s még akkor sem túlságosan; szívesebben szolgáltunk a honvédségben, mint az előkelőbb közös hadseregben. De amikor a szászrégeni lap megsértette apám ezredét, apám az egész szerkesztőséget provokálta, és meg is sebesített kilenc újságíró, míg ő maga sértetlen maradt. Tizenkilencben pedig segített fellázítani a székelly ezredet, s ebbe bevonta bátyámat is, aki akkor már együtt szolgált vele.

Én a századfordulónál egy évvel vagyok idősebb, bátyámnak féltestvére, apámnak kései gyermeke, második házasságából származom. Soha nem voltam olyan vidám, ügyes és vakmerő, mint ők, és inkább hajlottam az ábrándozás és a gondolkodás felé. De kötelességemnek éreztem, hogy rájuk hasonlítsak én is. Tisztnek készültem a Ludovikán, s ha tizenkilencben nem is lehettem velük, legalább a ludovikások lázadásában vettem részt. Lobogó hittel és lelkesedéssel fordítottam a proletárdiktatúra ellen a fegyveremet.

Apámat, elfogták és kivégezték a Lenin-fiúk. Bátyám Szegedre szökött, majd Horthyékkel eljutott Siófokig. Ott ölték meg egy éjszaka ismeretlen tettesek. Engem nem bántott a kutya sem. Lefegyvereztek bennünket, és elküldtek haza. A kommün bukása után anyámhoz kellett utaznom, hogy tőlem hallja meg apám halálhírét, és nála maradtam egy esztendőig. Akkor visszamentem az iskolára, és befejeztem tanulmányaimat, majd esztendőig szolgáltam a tüzérségnél Szolnokon. Az volt a vágyam, hogy méltóan folytassam korán megszakadt életét. Boldog voltam és fiatal.

Aztán az egyik nap a nagy kaszinóban, már éjfél után, mikor minden vendég kaptos volt egy kicsit, végighallgattam, amint a hátam mögött levő boxban arról beszélt valaki, hogy a siófoki különítményesek nemcsak a kommunistákat üldözték, hanem ölték, loptak vagyonszerzés céljából is. Példaképpen valami Léderert emlegettek, aki meggyilkolt és kifosztott egy gazdag kereskedőt.

Felugrottam a helyemről, és beléptem a boxba. Hárman ültek az asztalnál - két ismert ügyvéd és egy újságíró. Provokáltam mind a hármójukat, az újságíró hazugságaiért, a két ügyvédet pedig azért, amiért nem ők fojtották torkára a nyomorultnak a szót. Nagyon elégedett voltam magammal, s csak azt sajnáltam, hogy nem fogok annyi ellenféllel verekedni, mint egykor apám.

No, aztán megvolt a párbaj, és kiderült, hogy apámra egyébként is csak távolról hasonlítok. Én nem kezeltem olyan fölényes biztonsággal a kardomat, mint ő, nem tudtam kímélni legyőzött ellenfelem életét, és nem tudtam kellően védeni magam. Az újságíró megöltem, az ügyvéd súlyosan megsebesített, s csak a gyors kórházi beavatkozás mentette meg az életemet.

Alig jutottam túl a közvetlen veszélyen, mikor egy reggel azt olvastam az újságokban, hogy Kodelka hentesmestert a csepeli csendőrség parancsnoka, Léderer Gusztáv főhadnagy gyilkolta meg, és darabolta föl. A mellékkörülmények pedig semmi kétséget nem hagytak afelől, hogy ez a Léderer ugyanaz, akinek a becsületéért megöltem az újságíró, és ezek szerint én is közönséges gyilkos vagyok...

A revolverem nem volt nálam. Nem tehettem mást, letéptem magamról a kötéseimet. Ám az orvosok megmentettek másodszor is. Harmadnap pedig berohant hozzám a bátyám legjobb barátja: Horvai Melich. Kétségbeesve kiáltotta:

- De hogy tehetél ilyet?! Kardot rántani, egy ismeretlenért?!...

Azóta is fülemben cseng ez a kiáltás, amelynél iszonyatosabbat nem hallathat egy katonatiszt. Mert micsoda hadsereg az, amelynek a tisztje nem húzhatja ki a kardját bármelyik tiszttársa becsületéért?...

No, aztán azt is megtudtam, micsoda hadsereg!...

Mit gondoltok, hogy halt meg a bátyám? Pezsgősüveggel verték szét a fejét egy tanyán, melyen tiszttársaival hajnalig mulatott. Megelőzőleg pedig ő tiltakozott a leghangosabban, amiért Léderert és társait a gyilkosság után fedezték, ahelyett hogy kezükbe adták volna - csőre töltve - a revolverüket.

*

Mindezt persze akkor, ott a kórházban én még nem tudtam. Melich tudta, vagy legalábbis sejtette, de csak annyit mondott, hogy már bátyám is szembekerült Lédererrel. Talán attól félt, hogy legyengült szervezetemmel nem bírom elviselni az újabb megrázkódtatást. A gyanú azonban már feltámadt bennem - egyelőre csak azt éreztem, hogy nincs minden rendben bátyám halála körül, és elhatároztam, hogy ha módomban lesz, mindennek utána fogok járni.

Erre azonban még várnom kellett egy ideig. Előbb egy teljes hónapig ágyhoz szögezett sebesülésem, azután megidézték a katonai törvényszék elé. A párbaj ugyanis a hadseregben is tilos volt - tilos, de természetesen kötelező. Lefokozták volna azt a katonatisztet, aki nem fegyverrel védi meg a becsületét. A hadsereg kötelékén belül elég könnyen megoldották ezt az ellentmondást: nem vettek tudomást a tisztek becsületbeli ügyeiről. Már nehezebb helyzetet okozott, ha civil volt a felek egyike - de azért ebben az esetben is legtöbbször sikerült eltussolni az ügyet. De ha a párbaj halállal végződött, akkor nem lehetett elkerülni a hadi-törvényszéket, amely aztán államfogházzal sújtotta a bűnösöket.

Nekem tulajdonképpen ettől sem kellett tartanom. Én a hadsereg becsületét védtem, nem a magamét, s ha orgyilkosok büntetlenségét is biztosíthatta a varázsigé: hazafias felbuzdulásban cselekedett, mennyivel inkább kellett az enyémet biztosítania, aki párbajban öltem meg az ellenfelemet. Ne feledjük el, hogy Léderer életét még a gyilkosság után is meg akarták menteni tiszttársai, és mindent elkövettek, hogy egyedül az asszonyt vonják felelősségre a gyilkosságért!...

Igen, csak hogy én tudtam a legjobban, hogy „hazafias felbuzdulásomnak” ártatlan ember esett áldozatul, hogy gyilkos vagyok, vagy legalábbis gondatlanságból követtem el emberölést. És ha már egyszer letéptem a kötéseimet, hogy így szolgáltsak elégtételt áldozatomnak, az lett volna logikus, ha a törvényszéken sem fogadok el mentségeket, s én magam követelek szigorú büntetést. Csak hogy közben már hallottam ezt is, azt is, sejteni kezdtem a valóságot, és elviselhetetlennek éreztem, hogy évekig rabság álljon közém és bátyám gyilkosai közé. Így aztán engedelmesen beálltam azok sorába, akik egyszer és mindenkorra meggyalázták a hazafias felbuzdulás fogalmát.

Ami azután történt, az olyan szép, hogy voltaképpen színpadra kíváncznék. Egy év múlva kihallgatásra jelentkeztem báró Horusinszky Ezsó tábornoknál, apám egykori barátjánál, és jelentettem, hogy megtaláltam bátyám gyilkosát: Mohai őrnagyot! Ő pedig azt kérdezte:

- Miért, százados?! Maga azt hiszi, egyedül magának lehettek hazafias felbuzdulásai?

*

Elvárhattam-e joggal, hogy az őrnagy az én gondolataimat fogja elmondani, vagy hogy legalább a szájam íze szerint beszél? Nem, ezt természetesen nem várhattam el. Barátom beszéde mégis felháborított, sőt, meg is ijesztett egy kicsit. Kezdtam magamat úgy érezni, mint a varázsló inasa, aki a felszabadított szellemeket nem bírja megfékezni. Mindezzel

persze csak igazoltam az őrnagy vádjait - mert valóban honnan vettem én jogot ahhoz, hogy féljek attól, amit ő majd a fiúnak elmesél? Aztán meg nagyon elszégyelltem magam, mikor láttam, merrefele halad elbeszélésével az őrnagyom.

- Érdekes - mormogtam zavartan -, hogy ezt soha nem mondtad el nekünk!...

- Mióta beszélsz fejedelmi többesben?! - nevette el magát. Aztán a fiúhoz fordult.

- Tudod, fiam, a kommunisták is különböző emberek. Egyeseknek szívesen beszéltem, másoknak nem beszéltem szívesen. Én apádat szerettem legjobban. Megvolt benne az a képesség, hogy szóra bírjon. Elsősorban avval, hogy ő maga sohasem köntörfalazott.

Miután kiállottam Feri bácsi mellett, természetesen megváltozott irányomban a kommunisták hangulata. Ezután kedvesek voltak hozzám, szívesek, csak éppen úgy viselkedtek, mintha közben nem történt volna semmi sem. De apád, amikor egy jó félév múltán egy cellába kerültünk, mindjárt így kezdte a beszélgetést:

- Én eddig azt hittem, hogy a katonatisztek javíthatatlanok...

Az őszinte szóra vidáman elnevettem magam, és ezt kérdeztem:

- Ugyan miért?

Vállát vonogatta.

- Itt van például ez a Dreyfuss-ügy... Igazán óriási dolog volt, és Zoláéknak sikerült vele az egész világot megráznia - kivéve Dreyfust magát. Ő aztán nem szárnyalt együtt barátaival, és semmi mást nem várt segítségüktől, minthogy még egyszer joga legyen bornírt, jobboldali katonatisztként élnie. Mikor ez végül sikerült, nem törődött többet barátaival.

Ez tulajdonképpen nagyon mély megfigyelés, s apád a párhuzamban csak ott tévedett, hogy Dreyfuss soha nem is vallotta kommunistának magát, én viszont igen. Azt azonban be kellett vallanom, hogy korábbi életemnek volt egy hosszú szakasza, amellyel igazoltam ezt a Dreyfuss-szerű elképzelést.

Jó másfél évtizeddel az előbb elmeséltek után, kötésig érő hóban, végsőkéig elcsigázva menekültem katonáim élén Voronyezs felől. Menekülésünk hetedik napján éjjel váratlanul tűz alá kerültünk, s közvetlen előttünk dörögtek a fegyverek. Azt hittük, partizánok támadtak ránk, kitört a pánik, és szétszaladt a csapatom. Csupán a tisztiszolgám maradt mellettem menekülés közben is. Reggelre rájöttünk, hogy rémületünkben Voronyezs felé szaladtunk. Ezen az éjjelen szerencsénkre nem havazott, s így mikor saját nyomainkon megindultunk visszafelé, rövidesen elértük az éjjeli csetepaté színhelyét. Úgy látszik, tévedésből németekkel lövöldöztek egymásra a mieink, mert két német közlegényt és néhány magyar tisztet, egy ezredest, két századost és egy főhadnagyot találtunk a havon, nagy vértócsa közepén. De az is lehet, hogy semmi félreértés nem történt, terepjáró kocsi nyomai futottak tova a havon, esetleg a németek ebből emelték ki a magyar tiszteket, s eközben került fegyverhasználatra a sor.

Megvizsgáltuk a sebesülteket: a főhadnagy és a századosok már meghaltak. Az ezredes élt.

- Mohai ezredes úr! - mondta megdöbbenve a legényem, amikor hátára fordítottuk a testét.

Ha akarnám, se tudnám elbeszélni, mi történt velem a közben eltelt másfél évtized alatt, és hogy hányféleképpen akartam kezembe keríteni bátyám gyilkosát. Eleinte megpróbáltam a hadseregnél kiverekedni igazamat, de mikor Melich célzásából végre megértettem, hogy a kormányzó úr is ismeri Mohai szerepét, kiléptem a hadseregből, és magánúton próbáltam bosszút állani. Tiszti rangomat is csak azért tartottam meg, hogy könnyebben sikerüljön őt párbajra kényszerítenem. De még ennek is megvoltak az előfeltételei. Mindenekelőtt elegáns ruhát és fehér inget kellett hordanom, ha egy társaságba akartam kerülni vele. Nekünk,

Bozzaiaknak soha nem volt vagyonunk, a polgári szolgálatban pedig sehogyan sem tudtam feltalálni magamat.

Mi, tisztek erőszakosak voltunk, de egyenesek, mindenki ismerhette a szándékainkat. Azt nem csodálom, hogy durvaságunkkal magunkra szabadítottuk a civilek gyűlöletét - viszont én azt a csendes és udvarias torokfojtogatást nem bírtam elviselni, ami a polgári pályán fogadott. A polgári becsületkódex számomra teljesen áttekinthetetlen maradt, és azt tapasztaltam, hogy hasonló sorsú pályatársaim sem jártak jobban vele; áttérve a polgári pályára, vagy normán felüli csirkefogóknak bizonyultak, vagy pedig mulyák maradtak halálukig. Én ez utóbbiakhoz tartoztam. Nem bírtam megszokni, hogy egy egyébként kifogástalan úr, akire joggal rábízhattam volna magam és családom becsületét, álnok csirkefogóvá válik, ha szerződést kell kötnöm vele, vagy valamiképpen a konkurrenciát képviseli. Mivel pedig engem senki sem támogatott, nyomban fuldokolni kezdtem a szennyes áradatban, s csak roppant erőfeszítéssel tartottam magam a felszínen. Így jó öt évembe került, míg végre sikerült a nyilvánosság előtt felképelnem Mohait.

Megtörtént tehát a párbaj, bandázs nélkül, nehéz lovassági kardokkal, végkimerülésig. Mivel én vívtam jobban, biztosra vettem, hogy megállom a bosszúmat. Sajnos, első vágásom laposan ült, s a vezető orvos azonnal kimondta, hogy ellenfelem harcképtelen. Nemcsak életben maradt tehát, hanem a tiszti kódex értelmében még meg is kellett szorítanom a kezét.

Mikor azonban a párbaj után rövidesen elvesztettem az állásomat, már tudtam, hogy ez nem történt véletlenül, hanem vagy Mohai, vagy Horusinszky Ezsó érvényesítette társadalmi kapcsolatait. De azért még két esztendeig megpróbáltam ellenállni, és csak amikor már a teljes tönkremenés fenyegetett, egyeztem bele, hogy barátaim a főváros egyik hivatalába ültessenek. S míg eddig a civil élet finomabb gyilkosságait tapasztaltam, most mint műszaki ellenőr megismerhettem legbrutálisabb, legdurvább disznóságait is.

Itt párbajoztam utoljára: megpofoztam azt a csirkefogót, aki a Vásárpénztár ügyében Trettina érdekében meg akarta vásárolni a becsületemet.

Mindez a tapasztalat azonban nem volt ahhoz elegendő, hogy engem baloldallivá tegyen, s ebben, azt hiszem, a Mohai ellen lassan monomániává fejlődő gyűlöletemnek is része volt. De egyébként is onnan, ahonnan én néztem, a dolgoknak nagyon furcsa perspektívája látszott. A polgári életet gyűlöltem, s azt tartottam, hogy az lényegénél fogva gyűlöletes, nem pedig azért, mert a vezetése rossz kezekben van. A hadsereg viszont az egyenesség, a tisztaság, a nyers, de becsületes erő szigetének látszott szememben, férfihoz méltó életnek, melyet csak véletlenül kerítettek hatalmukba a Mohaiak, s melyből ezért a rosszat ki is lehetne irtani...

Így aztán megkönnyebbültem, mikor negyvenegyben újra behívtak a hadseregbe, s egy év múlva a keleti fronton reaktívtattam magam.

*

Mindebből fiatal barátunk nagyon könnyen arra következtethet, hogy én valami föltűnően korlátolt, föltűnően rövidlátó fiatalember lehettem akkoriban - sőt, talán ezt hiszik maguk is. De bár ez enyhítő körülmény lenne számomra, mégsem akarom ezzel védeni magamat. Nem voltam sem különösen elfogult, sem különösen ostoba. Egyszerűen olyan ember voltam, akinek apja a bolsevikok ellen harcolva pusztult el, s aki nem tanult különbséget tenni a baloldal és a kommunisták között. Hanem amit Voronyezsben láttam, az kinyitotta a szememet. Meg kellett értenem, hogy mi nem a hazánkért, hanem a németekért pusztulunk. Mohaival személyesen nem találkoztam, de tudtam, hogy ő is nálunk működik, és hallottam rossz hírét. Azok közé tartozott, akik tálcán kínálták a németeknek embereik életét, olyan könnyedén, mint a pincér egy bécsi szeletet. És kilenc napon át, míg didergő honvédeink között, meg-

fagyott halottak, tántorgó munkaszolgálatosok s ehhez hasonlók között vánszorogtunk hazafelé, arról ábrándoztam, hogy valahol összeakadok vele, s akkor beleküldök a pisztolyomból minden golyót.

Nos, hát találkoztunk, s őt minden fegyvernél jobban megvédte ellenem, hogy fegyvertelen, magával tehetetlen sebesült.

Hazudnék, ha azt mondanám, töprengtem, mit tegyek. Habozás nélkül felemeltük őt, és cipeltük három napon át, miközben ránk is minden lépésnél halál leselkedett. Akkor is hazudnék, ha azt akarnám elhitetni, közben azon törtem a fejem, hogy micsoda gyalázatos játékot űz velem a sors, mikor megmentenem kényszerül azt, akin bosszút kellene állnom. A fáradtság, az éhezés, a hóvihar semmiféle töprengésre nem hagyott sem időt, sem erőt, törtünk előre tántorogva, vakon, és meg kell mondanom, volt idő, mikor már csak az tartotta bennünk a lelket, hogy ha megállunk, sebesültünk meghal a lábunk előtt. És mégis, én úgy emlékszem vissza az útra, mint aki egész idő alatt magammal és sorsommal perelek, és halálos ellenséggemmel a vállamon mérlegre teszem egész életemet. Valószínűleg csak percekre vagy talán másodpercekre leptek meg efféle gondolatok, de akkor oly vakító fényességgel és olyan átfogó erővel, hogy maradéktalanul megértettem sorsom összefüggéseit. Mire kórházba szállítottuk az ezredes urat, én már tudtam, hogy bátyám meggyilkolásának ő csak végrehajtója volt, s hogy tulajdonképpen nem személyek, hanem az az elv ölte meg, mely mindent a bolsevikok elleni harcnak rendelt alá, s hogy a hadseregünk nemcsak olyan, hanem még olyanabb, mint a polgári társadalom.

A kitüntetést Mohai megmentéséért a drága Ezsó bácsi adta át nekem. Melegen szorongatta a kezem, mert „bár egy pillanatig sem hitte, hogy másképpen viselkedhetnék, mégis rendkívüli boldogság neki, hogy igazoltam a hitét”. Én pedig akkorra már tudtam, hogy nemcsak Horusinszkyval, de apám emlékével is meg kell küzdenem, és még csak nem is szégyelltem a kitüntetésemet. Teljesen közömbösen hagyott.

*

Minden készen állt bennem, hogy én is úgy lépjem át a Rubicont, mint ismertebb tisztársaim. Hogy fogságba kerülve az antifasiszta bizottságokhoz csatlakozzam, vagy hogyha negyvennégyben idehaza vagyok, az ellenállási mozgalomban vegyek részt. Mindehhez azonban nemcsak szándék kellett, de kedvező körülmények is. Én a lengyel frontra kerültem, s így számomra nem adódott ilyen alkalom. De ott, azon a néhány kilométeres szakaszon, melyet a mi csapataink tartottak megszállva, menekült meg az életben maradt varsói lakosság egy része. Éjjel-nappal nyitva állt számukra a front, mégpedig nemcsak Varsó felől, hanem Varsó felé is, mert egyre érkeztek túlról a vezetők, akik visszatértek a hátszínről, hogy utat mutassanak a további menekülőknek.

Mindehhez persze elég lett volna a lengyelek iránti hagyományos rokonszenv s egy kis emberség is. De nemcsak nálam volt ennél többről szó, hanem parancsnokomnál, Horvai Melichnél is. Mindketten gyűlöltük a németeket. Torkig voltunk a folytonos megalázással, és csodáltuk azt a szervezettséget, amellyel az egész város egyszerre kelt fel a németek ellen.

- A londoni kormány felhívására! - mondogatta Melich, aki ezt még nagyon is fontosnak tartotta. Én azonban ekkorra már a németek ellen szövetkeztem volna az ördöggel is.

Egy este éppen arról vitatkoztunk, mi akadályozott meg minket abban, hogy Voronyezsnél mi is megmentsük az ország becsületét, amikor egy autó állt meg az épület előtt, és kiszállt belőle Mohai.

- Látod - mondtam Melichnek -, ezek! Az, hogy a felsőbb parancsnokság árulókkal van tele.

Utólag nem is értem, miért nem ijedtünk meg Mohaitól. Ösztöneink egyszerűen nem jelezték a veszélyt. Csak amikor már a pisztolyával hadonászott az orrunk alatt, jöttünk rá, hogy látogatása mást, mint rosszat, nem is jelenthetett.

- Bitangok! Hazaárulók! - ordította Melichhel. Nekem pedig azt mondta: - Azt hiszed, amiért megmentetted az életemet, kivételt teszek veled?

Csak hogy mi mindent tagadtunk, és azt állítottuk, sejtelmünk sincs, miről beszél. Tudtunkkal a mi terepünkön egyetlen lengyel sem szivároghatott át.

- Nem? - ordította végül. - Gyerünk!

Beültetett az autójába, és elindultunk Zselazova Vola felé. Kétségtelenül följelentésre érkezett, és biztosra ment. Tudta, hol találkozhatik menekülőkkel.

Mielőtt elindultunk, letette velünk a revolverünket. Én viszont odasúgtam Melichnek, üljön ő a sofőr mellé. Amire ugyanis Mohai nem gondolt, volt még egy második pisztolyom is a zsebemben. Így aztán keresztüllőttem az első elhagyott helyen, s mikor a sofőr parancsomra megállt, végeztem avval is.

- Mi volt ez? - kérdezte riadtan Melich, akinek, úgy látszik, eszébe sem jutott, hogy fegyverrel is védekezhetünk. Én pedig ezt feleltem:

- Hazafias felbuzdulás!

A harmadik golyót a benzintartályba eresztettem, s az út szélére húzódva megvártam, amíg felrobban a kocsis. Akkor karon fogtam Melichet, s vittem a szállásunk felé.

- Tulajdonképpen orvul ölted meg őket! - sóhajtotta ő tehetetlenül.

Csaknem elnevettem magam.

- Tulajdonképpen igen! - mondtam aztán. - De a menekülőknek mindegy, hogyan mentettem meg az életüket!

*

Szóval, fiam, nemcsak az apját vagy Feri bácsit, engem is a fasizmus tett antifasisztává. Ezután már magától értetődött, hogy a néphadseregben is vállalom a szolgálatot. Csak hogy az ellenem kiadott vádiratba ez már így került bele:

„Mikor az angol kémiszolgálat vezetői látták, hogy a német hadsereg felbomlóban van, megpróbálták átmenteni hírszerzőiket az új viszonyok közé. Bozzai és Melich csupán az ő utasításukra segítették a varsói menekülteket, hogy ezáltal érdemeket szerezve, magukat demokratának álcázva, besurranhassanak a néphadseregbe, s ott tovább folytathassák kémtevékenységüket.”

- No és? - kérdezte Bandi. - Talán nem is volt ilyen?

- Nézze, fiam, szögezzük le egyszer és mindenkorra: volt ilyen. Az ÁVH-sok azért többségükben mégiscsak ellenforradalmárokat tartóztattak le, s mi a tisztiiskolán annak idején ennél különb és hosszabb ideig tartó álcázásokról is tanultunk. Különösen a japán kémiszolgálat értett ahhoz, hogy évtizedeken át békén megvárja, amíg ügynöke megfelelően magas pozícióba kerül, s csak azután követelt tőle jelentéseket. Az angolok türelme pedig nem sokkal maradt el a japánoké mögött. A lengyeleket végül is támogathattam volna angol megbízásból is. Melich például ugyancsak félreértett, és azt híve rólam, amit a katonai ügyészség állított, teljes bizalommal fordult hozzám, amikor ellenforradalmi szervezkedést kezdeményezett. Csak hogy Melichet az én feljelentésemre apád tartóztatta le, és így tudnia kellett az igazat.

- Vagy talán letagadod? - kérdeztem tőle.

Rám bámult - aztán összecsapta a kezét:

- Te őrnagy! - kiáltotta. - Én tudom, amit tudok, de te, úgy látszik, nem tudod, hogy én miért kerültem ide!...

Nem, azt én valóban nem tudtam. De nem is hittem, hogy a dolog lényegét illetően lenne benne valami érdekes.

Vállat vont:

- Szögezzük le még egyszer: amit te Varsónál tettél, az még nem zárja ki, hogy akár az ellenségünk is lehetsz. És az se lenne példa nélkül való, hogy egy kémszervezet elárulja kényelmetlenné váló ügynökét, ha ezúton is erősítheti egy másik beépített emberének a hitelét.

- A Rajk-ügyben én lényegében nem vettem részt, csupán néhány kisebb periférikus vizsgálatot végeztem el a nyomozók részére; például a te ügyeddel foglalkoztam egy keveset. Hogy kém voltál-e vagy sem, annak persze nem abban a relációban kellett eldőlnie, ami az én papírjaimban volt, de én nem találtam semmi olyat, ami kizárta volna a bűnösségedet.

- Viszont kezembe jutott néhány anyag, ami azt látszott bizonyítani, hogy elvtársaim egy részét ártatlanul ítéltük el. Nagyon megörültem az adatoknak. Arra gondoltam, hogy az ellenforradalmárok szándékosan rántották magukkal barátaimat, s még utoljára így sikerült túljárniok az eszünkön. Lázasan izgalommal ellenőriztettem adataimat, aztán siettem a jó hírt feletteseimnek jelenteni...

Rábámultam.

- A feletteseidnek? - kérdeztem hitetlenkedve. - Kinek?

- A vezérőrnagynak - felelte ő, és maga is elmosolyodott.

Én pedig akkorát nevettem, hogy az oldalam is megfájdult bele. Ezen a szomorú naivságon igazán csak röhögni lehetett.

- Na igen - mondta akkor ő. - Most persze röhögsz! Mindenki röhög, aki meghallja, hogyan kerültem ide...

Hirtelen felvillant a szeme:

- Csakhogy, barátocskám, *akkor* még nem volt ezen semmi röhögnivaló. Állítom neked, hogy a helyemben *akkor* még mind ezt tették volna a barátaim. Mert mind azt várták volna - ami különben be is következett - hogy a vezérőrnagy a jó hírért melegen fogja szorongatni a kezét...

Bizony, fiam, van úgy az életben, hogy egy-két év múlva már hihetetlennek tűnik valami, ami megtörténte idején még egyedül volt természetes. Apjára maradéktalanul büszke lehet: életével fizetett azért, mert mindig kommunistaként viselkedett.

És igaza van Feri bácsinak: valamit tanultam is Banditól.

Engem persze nem a mozgalom nevelt: nem voltam olyan jóhiszemű, mint ők - de meg nem is volt akkora szükségem az öncsalásra. Én hittem a kommunizmusban, de nem hittem a politikában, és mindenféle hatalomról úgy tudtam, hogy emberhússal él. Ennélfogva azt is tudtam, hogy a mi elítéltetésünket a hatalmi harc követelte meg, nem pedig a nemzetközi proletariátus érdeke. Volt is bennem valami sötét és kemény büszkeség: különbnek éreztem magam a többinél. Én szembenéztem az igazsággal, és mégis kommunistának vallottam magam, mert ezt így követelte tőlem a *tiszti becsület*.

No, csakhogy az ember gyöngé. Én is az vagyok. S ha már oly sokáig kellett elviselnem megvetésüket, azt szerettem volna, hogy legalább most az egyszer, egyvalakinek megmutassam, ki vagyok én. S ezért fölvettem apjának a Kérdést - azt a kérdést, amit tisztességgel a börtönben nem lett volna szabad feltennem senkinek. Amit nem is kérdeztek mások, csak az ellenségeink:

- És ha mégis az derülne ki, hogy minket nem közérdekből ítélték el, akkor mi lesz?

Rám nézett - azután nagyon furcsán elmosolyodott.

- Én eddig azt hittem, hogy te *egészen* okos ember vagy, őrnagyom!... Hát mit gondolsz: miért vagyunk mi olyan vadak, ha ez a kérdés szóba kerül? Azért, mert valahol egészen belül, egészen alul, oly mélyre elásva, amennyire csak lehet, tulajdonképpen valamennyien tudjuk, hogy ez nem is igaz...

- Hát akkor?! - kiáltottam fel.

Legyintett.

- Látszik, hogy téged csak az eszed hozott hozzánk, nem a fantáziád! Még soha nem próbálhattad elképzelni, micsoda irtózatosan nagy, micsoda áttekinthetetlen ez a változás, amit a végső győzelmünk jelent! Aki ezt egyszer megérezte, az maga előtt is csak szégyenkezhetik, amiért sajnálja magát!

Elpirultam mérgemben:

- Ej, hát nem erről van szó; ezt én is tudom! Én önként vállaltam veletek az örökös rabságot, hiszen Ezsó úrnak igaza van, innen csak a bűnösök szabadulhatnak ki, az ártatlanok soha... De hát ezek szerint ti is úgy látjátok, ahogy én: hogy mindenki megromlik, aki hatalomra kerül?

Titokzatosan mosolygott:

- Ezt mással kell megbeszélned, őrnagy. Én javíthatatlan álmodozó vagyok...

Engem azonban nem rázhatott le magáról. Követeltem, magyarázza meg, hogy ez mit jelent. És végül is megmagyarázta:

- Én szilárdan hiszem, egyszer bebizonyosodik, hogy a kommunizmust ilyen eszközökkel nem is lehet megvalósítani. Akkor pedig mindenre fény derül, s az ő gyerekeik irigyelni fogják apjáért az én gyerekeimet...

Mert azt meg kell mondanom, minden harmadik gondolata maga volt, fiam. Ő csak egyet érzett igazán elviselhetetlennek, azt, hogy maga egy áruló fiának hiheti magát.

No, de ez most nem is tartozik ide, erről más alkalommal majd még beszélgethetünk. Ide az tartozik, hogy én, aki habozás nélkül elutasítottam a „realisták” elképzeléseit a nemzetközi érdekekről, az álmodozónak - no persze nem mondom, hogy hittem neki. Nem hittem. De legalább azt sem tartottam hihetetlennek, hogy igaza van.

Örülök, hogy így éreztem, mert hiszen ami azóta történt, igazolni látszanak az álmaim...

*

No de, asszonyom, mindez csak afféle prófécia, és ha százszor elmeséli, sem fog senkit meggyőzni vele.

Hogy a kommunisták ne lettek volna jóhiszeműek, az ellen saját tapasztalataim alapján tiltakozom. De ha jól odafigyel, észreveheti, hogy magukat már nem is evvel vádolja a tömeg. Maguktól azt kérdik: mi a biztosíték, hogy ami volt, az nem tér vissza még egyszer...

Mit jelent ez? Hogy nem lesznek-e puccskísérletek? Ej, ez ostobaság! Puccsok ellen nem lehet biztosítékokat adni, s egy puccs nem is olyan nagyon félelmetes. Az a félelmetes, hogy Rákosiék minden puccs nélkül ültek a nyakunkra, s ebben éppen az a bűnös, amire olyan büszkének tetszenek lenni: a jóhiszeműségük.

Igen, a jóhiszeműségük, amely kívülállók számára már korlátoltságnak látszhatik.

Erre az egyre már én sem találok magyarázatot. Mert a férje és a társai egyről-másról jogosan képzeleghettek odabent. De hogy hihették el magukrólunk, hogy árulók vagyunk - hiszen maga is csak a férje bűnösségében kételkedett... Maguk szabadon járhattak a világban. Miért hittek hát a saját szemüknek kevésbé, mint Rákosinak? És egyáltalán hogy emelhettek bárkit is annyira maguk fölé, hogy egyedül gondolkodhatott maguk helyett?

Én úgy látom, most önön a sor, asszonyom. S ha a kérdésre kielégítő választ tud adni, akkor beváltotta a fia reményeit is.

X. FEJEZET

Így aztán kimondták a Kérdést, a legnehezebb kérdést, amit az ellenforradalom a becsületes kommunistáknak egyáltalán feladhatott. Persze mi nem vártunk arra, hogy ezt tőlünk egy volt katonatiszt vagy egy hisztériába esett kölyök kérdezze meg. Én legalábbis hetek óta ezzel gyilkoltam magam. Mert hiszen szép volt a nyomozóhatóságok előtt, ahová hamis vádakkal állítottak, azon törnünk a fejünket, miért lehet nekik mégis igazuk. De ezt a túlságos jóhiszeműséget utólag megcsúfolta az idő, és a legdicséretesebb okból elkövetett ostobaság is ostobaság marad... Az ördögbe: máskor is meséltem én részleteket életemből, és még soha nem fordult elő, hogy azokon az alig észrevehető változásokon medítáltam volna, melyek előkészítették életünk nagy fordulatait, s melyek már előre eldöntötték mindazt, ami rájuk következett. A történelem a jelen nagy megértetője, s én a saját történetemből eszméltem rá arra, hogy micsoda apró buktatók fordították meg valamennyiünk szemléletét.

Ili szegény mélyen fölháborodott. Perverzitásnak találta, hogy éppen nekünk teszik fel a kérést: nekem, aki magam is szenvedője voltam a törvénysértéseknek, és neki, aki soha nem tartotta bűnösnek a férjét, én azonban éreztem, hogy nincs igaza.

- Tulajdonképpen nem is értelek! - mondtam neki. - Nem veszed észre, hogy evvel a fiad álláspontjára csúszol, sőt, azokéra, akik az egész pártot akarják sommásan elítélni azért, ami történt? Ha téged hallgat az ember, azt hihetné, hogy te meg én meg szegény Bandi azért kerültünk börtönbe, mert okosabbak vagy tisztességesebbek voltunk, mint a többiek. Ha pedig ez egyéni okosság vagy tisztesség kérdése lett volna csupán, nem pedig általánosan ható erőké, akkor miféle joggal követeljük, hogy ezentúl is megbízzanak a pártban? Szavunkat adjuk, hogy ezentúl nemcsak mi leszünk okosak?

A valóságban mi sem jobbak, sem rosszabbak nem voltunk barátainknál, csupán véletlenül éppen velünk kezdték a törvénytelenégeket, és így hamarabb nyílt ki a szemünk. De én bizonyosra veszem, hogy ha mi kerültünk volna a másik oldalra, mi éppen úgy viselkedünk, mint a barátaink. Ha pedig ez így van, semmi jogunk nincs megsértődni, ha véletlenül tőlünk követelik viselkedésükre a magyarázatot.

- Igen, ez így van - mondta csendesén, de határozottan a fiú, és bocsánatkérően nézett anyjára.

- Te mondtad egyszer nekem, ha Rákosi elvtárs megtudja, hogy éltünk mi ketten Sztálinvárosban, magához hívat, és azt fogja mondani: mi nagyon szeretjük az elvtársakat...

- Miért? - csattant föl Ili. - Szerinted ezt is szégyellnem kellene?

Szavamra, nincs lesújtóbb valami, mint a női logika. Örök talány számomra, hogy gondolataik ilyen szédítő bakugrásaival hogyan tudnak végül mégis helyes következtetésekre jutni. Mintha a szavaknak csupán az érzelmi tartalmára figyelnének, és teljességgel mellőznék az értelmüket. Ili is egyformán sértőnek találta azt a feltételezést, hogy maradéktalanul bízott Rákosiban, majd amikor ezt rábizonyították, azt, hogy ezt kifogásolni merte valaki. S azt hiszik, mikor magán érezte a három elgyötört férfi csodálkozó tekintetét, észrevette magát? Ellenkezőleg: felháborodott.

- Jó - mondta mérgesen. - Akkor majd én mesélem el, mi történt velünk. A te Feri bácsid megint túl okos, és én nem szeretem a túl okos magyarázatokat. Jelzem, abban az időben is túl okosan viselkedett, amiről most mesélni fogok, és én akkor nála senkit nem gyűlöltem jobban...

Apádat a Békepárttal tartóztatták le. Engem is elvittek, de aztán szabadlábra helyeztek megint. Talán mert nem találtak ellenem bizonyítékokat, talán hogy megfigyeljenek, s rajtam keresz-

tül megtalálják a kint maradottakat. Mindenesetre hónapokig figyeltek, s én nem próbálhattam meg, hogy fölvegyem elvesztett kapcsolataimat. Mire pedig leszálltak rólam, már egyébként sem tudtam vállalni az illegalitást.

Negyvenhárom végén az apám súlyosan megbetegedett. A temérdek izgalom és gond tönkretette a szívét, soha többé nem dolgozhatott. Anyám már régebben munkaképtelenné vált, nem bírták visszerez lábai. Így most három ember eltartásának gondja szakadt nyakamba, az övék és a tiéd, s ha lefognak, három embernek kell éhen hálnia. Halálosan szégyelltem magam, amiért az enyéim sorsát előbbre tartottam, mint a mozgalomét, de nem volt választanivalóm - enélkül is olyan rettenetes nyomorban voltunk, mint még soha. Eladtuk fölösleges bútorainkat, s egy félig üres szobában húztuk meg magunkat, de a szekrényeinkért kapott kicsi pénz sem segített rajtunk sokat. Mindössze két ágyunk maradt, az egyikben feküdtem én veled, a másikban a két öreg, de rendszerint csak te aludtad át az éjszakát. Én ébren hallgattam, hogy sóhajtozik apám, aki alig viselte el, hogy miattuk kell nekünk is nyomorognunk. Többször is megpróbált alkalmi munkákat végezni, de mindig az lett a vége, hogy a mentők hozták haza. Végül már sírva könyörögtem, hogy ne tegye többet, hiszen a gyógyítása sokkal többbe kerül, mint amit néhány napi munkával keres. Megígérte, hogy rendesen viselkedik, s még ő vigasztalt, hogy többet nem lesz semmi baj vele. De mikor aztán elmentem hazulról, siettemben nyitva hagytam magam mögött az ajtót, s azon át hallottam, amint szégyenében és kétségbeesésében hosszan, panaszosan felkiált. Nekem pedig úgy összeszorult a szívem, hogy alig bírtam elvándorolni a kapuig. A házmester meglátott, bevitt a konyhájukba, leültetett, s adott egy pohár vizet.

Így álltak a dolgaink, mikor hosszas kutatás után ránk talált Feri bácsi. Kerekre tágult a szeme, látva, hogy milyen körülmények között élünk, és felajánlotta, hogy minden hónapban ad nekem száz pengőt - s nekem nem volt erőm, hogy visszautasítsam ajánlatát.

Nem volt erőm, mondom - s ez így igaz. Bárki más ajánlja fel a segítségét, örömmel fogadom, de neki legszívesebben arcába hajítottam volna a pénzt. Róla ugyanis rég tudtam, hogy cserbenhagyta a pártot, likvidált, vagy ahogyan akkor mondtuk, lerohadt. Még hozzá nem is akárhogyan: Károly bátyja szolgálatába szegődött, annak vezette az üzletét. Károly úr pedig zsidópénzekből szerezte a vagyonát. Karrierjét egy mellékutcában Strohmannként kezdte, aztán előbb a főnökét intézte el, majd a szomszédait, s akkoriban már két nagy kirakata volt a Bálvány utcában, s isten tudja, hány helyen lerakatai. De állítólag még mindig strohmannkodott: egy nyilas képviselővel osztotta meg jövedelmeit.

- Ebből egy szó sem igaz! - tiltakozott cinikusan Feri. - A szóban forgó képviselő úr a Jaross-csoporthoz tartozik.

S ha mi nem láttunk nagy különbséget a kormánypárt szélsőségesen németbarát szárnya és a nyilasok között, vállát vonogatta:

- Na és? Mennyivel vagyok rosszabb, mint a nyomdászok, akik az Új Magyarorságot szedik, vagy a hadianyaggyárok munkásai? Nekem Károlyka kapcsolataihoz semmi közöm, én csak az üzletét vezetem!...

- Csakhogy a munkásoknak nem telik selyemingre a keresetükből! - vetette ellene valaki.

- Lám - morogta Feri közömbösen. - Még selyemingre se telik nekik... olcsó Jánosok!

Egy más alkalommal pedig ezt mondta:

- Nekik kezeslábasban kell járniok. Nekem pedig ez a munkaruhám.

Igazat megvallva, ez a válasz még csak nem is volt szellemtelen. Csakhogy munkaruhának megtette volna néhány fehér ing s egy sötét öltöny is, Feri pedig szemmel látható kedvteléssel játszotta a divatfiút. Két nap egymás után nem kötötte fel ugyanazt a nyakkendőt, és parfümökkel hintette meg kabátja fazonját. Nyilvánvalóan élvezte a helyzetét.

Személy szerint tulajdonképpen nem lehetett rá semmi panaszom. Tapintatosan viselkedett. Minden héten egyszer-kétszer feljött hozzánk, téged az ölébe ültetett, órákig elbeszélgetett nagyapáddal, és soha egy neheztelő szót nem szólt azért, hogy én ilyenkor mindenféle elfoglaltságot keresek magamnak, nehogy foglalkoznom kelljen vele. A pénzt pedig postán küldötte el, hogy ne kelljen megköszönnöm, mikor átveszem. S nekem még abból sem kellett volna problémát csinálnom, hogy miféle pénzből kapom a támogatást. Lehet, hogy rossz-hiszemű voltam vele szemben. A lerohadása ellenére is természetesnek találhattam volna, hogy legjobb barátja családját támogatja. Én azonban úgy éreztem, hogy még mindig szerelmes belém, és nem hajlandó rólam lemondani. Ez viszont sértett. Egy likvidátornak ne legyenek rólam ábrándjai.

A németek bevonulása után végleg elviselhetetlenné vált a helyzetem. Mindenfelé összefogdosták a baloldaliakat, az olyanokat is, mint én voltam. Bármikor értem jöhettek. A legújabb rendeletekkel, mint félzsidó, te is súlyos helyzetbe kerültél, fiam. Kétségkívül el kellett volna tűnnöm valahová, de nem hagyhattam el szüleimet. S ha valamiképpen áltatni akartam volna magam a helyzetem felől, kinyithatta volna a szememet, hogy Feri is beszüntette látogatásait, s csak a pénzt küldözgette továbbra is, de már azt is névtelenül. Mindezen túl a lelkiismeret-furdalás is gyötört. A megszállással elérkezett a perc, melyben minden tisztességes kommunistának csatasorba kellett állnia. Én pedig nem tudtam mozdulni sem.

Apám csodálatosan viselkedett. Haragosan követelte, hogy kapjam föl Bandikát, és meneküljek valahova.

- És ha itt fognak el, az jobb lesz nekünk?! - kiáltotta elkeseredetten. - Meg vagy te veszve!

Végül, hogy észretérítsen, sértegetni kezdett:

- Vagy a lelkiismeretedet akarod megnyugtatni, s arra vársz, hogy én szökjem el?!

Elbőgtem magam tehetetlenségemben. De tudtam, hogy igaza van, s kezdtem hozzászokni a gondolathoz, hogy el kell hagynom őket.

Addig haboztam, míg csaknem elkéstem. Egy reggel a rendőrség keresett a lakásomon. Szerencsére már nem voltam odahaza, s ők nem jöttek utánam a gyárba. Apám ordítva követelte, hogy egy percet se várjak tovább. De már ahhoz is késő volt, hogy elmenjek hazulról. Megegyeztünk, hogy kora hajnalban távozom.

Ezen az éjjelen meghalt az apám. Megölte az izgalom. Csendesen költözött el az élők közül - egyet hördült, s többet nem dobogott a szíve. Én csak anyám sikolyára ébredtem föl:

- Már egészen hideg!

Fölgyújtottam a villanyt. Ott feküdt apám. A szeme fennakadt, jobb keze mélyen lecsüngött az ágyról. Erőtlenül roskadtam mellette térdre, és nem tudtam, mit tegyek.

Néhány perc múlva durván dörömböltek az ajtónkon. Riadtan szaladtam kinyitni. Egy rendőr tört be, és a szobába rohant.

- Kémek maguk vagy micsoda?! - ordította közben. - Legközelebb belövök az ablakon!

Bent a szobában meglátta a holttestet, anyámat, aki félőrülten szorította apám kezére a fejét. Elvörösödött, és lekapta fejéről a csákót.

- Nyitva hagyták az ablakot! - mondta zavartan. - Hagyja csak, majd én bezárom.

Becsukta az ablakot, és eligazította rajta a légvédelmi papírt.

- Küldök orvost! - mondta azután. - Bár, úgy látszik, már nem él.

*

Menekülésről persze ezután szó sem lehetett. Téged a szomszédok gondjára bízalak, s elindultam a gyárba, anyám pedig elment a halottkémért. A mentők szállították haza. Újból, immár harmadszor trombózt kapott. Egyéb választásom nem lévén, telefonálnom kellett Ferinek. Ő pedig jött, és erős kezébe vette ügyeimet. Rám azután már csak a bánat s anyám ápolása maradt.

Életem egyik legszomorúbb órája volt a temetés. Apámat nagyon sokan szerették, de a ravatala körül csupán heten voltunk, néhány ráérő szomszédasszony és Feri. Én szerettem volna értesíteni apám munkástársait, de Feri azt mondta, nem szabad.

Elindult a szomorú menet. Én nem sírtam. És olyan gyöngé voltam, hogy el kellett fogadnom Feri karját.

Persze nagyon jól tudtam, hogy apámnak már teljesen mindegy, kik kísérik a koporsóját: forradalmárok-e vagy likvidátorok. Az is mindegy lett volna, ha Schweinitzer kíséri egyedül. Ami itt történt, az az én életem csődje volt, nem az övé. Apám abba halt bele, hogy értelmetlenül és céltalanul áldoztam fel értük magam, és tudtam, hogy mire a temetésről hazaérkezem, már a Gestapo karjaiba szaladhatok, elhurcolnak és elpusztítanak - és nem azért fogok a kezükbe esni, mert harcoltam ellenük, hanem mert abbahagytam a harcomat. Mindez nevetséges ostobaságnak minősítette életem utolsó fél esztendejét, s én mégsem tudtam elképzelni, mint tehettem volna másként, mint ahogy tettem. Nem voltam bűnös. Vagy ha igen, abban, hogy emberként éltem: szerettem, szültem, és nem akartam megtagadni a szülőimet.

- Úgy látszik - súgtam Ferinek -, bűn, ha az ember boldog, amikor mások boldogtalanok. A sors aztán rettenetesen megfizet...

Nem vártam választ. Ám Feri mégis felelt. Érthetetlenül és fölöslegesen gúnyosak voltak a szavai:

- Hidd el, drágám - mondta -, az ember nem mindig tudhatja biztosan, szerencsétlen-e, vagy éppen szerencséje van...

Ám a következő pillanatban megállt, és visszarántott engem is:

- Nézz oda! - kiáltotta ijedten. Aztán ezt morogta: Hát ez hogy kerül ide?

Közel voltunk már apám sírhelyéhez, s mikor előrenéztem, túl a nyitott gödrön, Ságvári Endrét láttam meg. Egy görbe akácfához támaszkodott széles vállával, és nem vette le rólam a tekintetét.

Éppen itt van találkozója! - gondoltam. - Micsoda véletlen!

Hanem akkor már tudtam, hogy nincs igazam. Endri éppen hogy ránk várt, a temetésre jött.

- Hogy tehetett ilyet?!

Akkor már évek óta mély illegalitásban élt, és a rendőrség boldog lett volna, ha elcsípheti. Azt viszont senki nem tudhatta, nem követnek-e engem a hekusok, hogy letartóztassanak a szertartás befejezése után. Én sem tudtam - ezen a napon igazán nem nézegettem magam mögé. Nem lett volna hát szabad eljönnie, s ilyen könnyelműen kockáztatnia a szabadságát. Mégsem ijedtem meg, ehelyett egyszerre leesett rólam minden teher, s mintha vakító fény gyulladt volna ki a szegényes temetési menet fölött. Az az ember ott, aki mindent kockára tett, hogy a gyászt megoszthassa velem, megjelenésével pótolta a barátok akármilyen nagy

seregét, s én, ahelyett hogy azt kívántam volna, sikerüljön a helyén észrevétlen meghúzódnia, azon könyörögtem magamban, bárcsak élém jönne, és megszorítaná a kezem.

Ő pedig minden fölösleges sietség vagy izgalom nélkül valóban élém jött, és két kezével fogta a kezemet.

Szemem sarkából Ferire néztem, és láttam, hogy leverten és dühösen eloldalog. Akkor Endri vállára borultam, s végre, apám halála óta először, elsírtam magam.

A temetés után együtt mentem el Endrivel. Formálisan megszöktetett, mielőtt távozásunkat észrevehette volna valaki. Beültünk egy közeli kiskocsmába, és én elpanaszoltam neki elromlott életemet. Néha sírtam is, de ez itt nem okozott feltűnést: temető mellett voltunk, s látszott rajtam, hogy gyászolok. Szánakozva hallgatott, de nem komorodott el. Általában nem láttam komornak soha. Valami hallatlan erő áradt belőle, ami fölemelte azt is, akinek a társaságában volt. És egyáltalán nem bánt velem kíméletesen: néha résztvevően bólintott, máskor rosszallóan elmosolyodott. Mikor pedig elmondtam, mit érzek Feri segítőkészsége mögött, haragosan félbeszakított:

- Ez nem igaz! Akármit csinál most, aljas nem volt soha! Szégyelld magad!

Én pedig boldogan szégyelltem el magam. Erre elmosolyodott.

- Persze - mondta -, ha az emberrel nagyon gyalázatosan bánik a sors, könnyen gondol másról rosszat. Tudom.

Végül aztán alaposan megszidott.

- Tudnod kellett volna, hogy mi nagyon szeretünk, és megértjük a viselkedésedet. Szedd össze magad!

Engem pedig az életben úgy meg nem vigasztalt semmi, mint ez a szidás. Különösen, hogy búcsúzóul ezt mondta:

- Holnap a munkából ne menj haza. A Damjanich utca páros oldalán meg fog szólítani valaki. Kövesd az utasításait.

Boldogan szorítottam meg a kezét, s aztán megkérdeztem a jelet és jelszavakat.

- Nem lesz rá szükséged. Ismerőssel találkozol.

Szerencsém volt, még mindig nem várt odahaza a rendőrség. Nyilván látták, hogy nem mozoghatok szabadon, s így nem kell letartóztatásommal sietniök. Dobogó szívvel mentem hát este a találkozóra. Szerencsétlen véletlen folytán azonban Feribe botlottam a Damjanich utca páros oldalán.

- Ili, Ili! - kiáltotta. - Hogy kerülsz ide?

Inkább hogy foglak elküldeni?! - gondoltam, de mivel nem jutott semmi az eszembe, elszántan megmondtam az igazat.

- Most menj el. Találkoznom kell valakivel.

- Tudom - felelte. - Velem.

Értetlenül bámultam rá:

- Hogyhogy veled?

Ő azonban csak állt előttem, és nézett rám - nagyon büszkén s egy kicsit gúnyosan. Mégis sokáig tartott, amíg megértettem a helyzetet.

- Jaj istenem! - mondtam akkor, aztán a nyakába estem, és megcsókoltam kétfelől.

Mosolyogva bontakozott ki ölelésemből.

Olyan volt minden, mint valami tündérmese. Az a fölfedezés, hogy Feri nem lett áruló, mindent megvilágított előre és visszafelé. Még azt is tudnom lehetett, hogy valahol az illegális sajtónál dolgozik, az ezen a vonalon dolgozókkal szokták ugyanis megjárni, hogy likvidátorok. Tudtam továbbá, hogy ő még nálam is boldogabb - cseppet sem lehetett könnyű kiállnia az egykori barátok vádló tekintetét, s ez a hatásos fordulat, mely szemem előtt árasztott dicsfényt eddig ködbe burkolt alakjára, sok mindenért kárpótolta őt.

Mint később megtudtam, ekkor már két éve az illegális sajtó papírellátásával foglalkozott, s így az a kis plusz, amivel megtoldotta a sajtóvonalon dolgozók szokásos eljárását, tudniillik, hogy nemcsak lerohadt, hanem nagybátyja szolgálatába lépve, látszólag egyenesen az ellenséghez csatlakozott, ragyogó ötletnek bizonyult. A rendőrség gyanúját végleg elkerülve, szinte korlátlan mozgásszabadsághoz jutott, s ha valaki rájött arra, hogy papírvásárlással foglalkozik, legfeljebb azt gondolta, hogy ez is egyike Károlyka és a képviselő úr piszkos üzleteinek. Viszont cserébe sokkal nagyobb gyűlöletet kellett elbírnia, mint azoknak, akiket csupán fáradtaknak hittek a társaink, s így az is nagyobb erőfeszítésébe került, hogy el ne árulja magát.

Mondom, egyszerre minden gyönyörű lett. A barátomat ismét barátnak, az életemet ismét életnek tarthattam, csak az a gond gyötört még, hogy mit fogok anyámmal és Bandival kezdeni.

- Már biztonságban vannak - mondta Feri. - Délelőtt Theklához vittem őket.

- Thekla? - csodálkoztam. - És mit fog szólni ehhez Károly?

És Feri büszkesége újból fölragyogott.

- Ó, Károly! Thekla már régen kidobta!... A lábát sem teheti be hozzá...

- És téged nem dobott ki? - kérdeztem kötekedve.

Nevetett.

- Ő volt az egyetlen, akit nem sikerült átejtennem...

No, aztán úgy fordult, hogy néhány napot nekem is Theklánál kellett töltenem. Azt nem tudnám megmondani, honnét jött rá - belőlem szedte-e ki, vagy magától értette meg, de a harmadik este, mikor csak ketten voltunk a szobában, hirtelen elémbe állt:

- Te is azt hitted, hogy Feri áruló?

- Igen - vallottam be egy kicsit ijedten, mert már akkor szikrázott a szeme.

- Disznóság! - tört ki belőle, de aztán akkorát káromkodott, hogy becsületére vált volna egy kocsisnak is.

Próbáltam magyarázkodni, de félbeszakított:

- Nem te vagy a disznó, hanem a fiam! Ha idejön, kap tőlem két olyan pofont...

*

No, itt Ili hirtelen elhallgatott, rám nézett, azután bánatosan elmosolyodott.

- Hát ezt aztán soha nem mondtam el neked, Feri, de rájöttem, hogy Theklának tulajdonképpen igaza volt. Eleinte avval védtelek magam előtt, hogy hiszen feljártál hozzám, és vállaltad a veszélyt. De amikor megtudtam, hogy szegény apám, ha már a kenyérkeresésben nem tudott segíteni, legalább a mozgalomban segített, veled volt kapcsolata, szóval, hogy azért jártál hozzám, mert így viszonylag a legkisebb kockázattal találkozhattál vele, s hogy

amivel vádoltalak, avval te adott esetben éppen védeni akartad magad, avval tudniillik, hogy udvarolsz nekem, no akkor megértettem, hogy néha a kelleténél több az eszed.

- Te okosabban viselkedtél még Endrinél is - mert hiszen ő teljesen feleslegesen, csupán azért, hogy lelket öntsön egy elvtársába, aki nagyon szerencsétlen és szomorú, kockázatot vállalt magára, és nem tartotta be a konspirációt. Te pedig semmi ilyet nem tettél. Tudtad ugyan, hogy ha némiképp elárulod magad előttem, az számodra nem jelent veszélyt, nekem pedig megmented evvel a lelkemet, de ez formálisan tilalomba ütközött, s azért az eszeddel legyőzted a szívedet. Pontosan annyival voltál nála okosabb, amennyivel ő nálad nagyobb.

- Csakhogy, Bandikám, amikor én Rákosiról beszéltem neked, nem Feri bácsira gondoltam, hanem Ságvárira. Mi ilyeneknek ismertük meg az ifjúság vezetőit. És ha túlságosan is jóhiszeműek voltunk, az voltaképpen az ő dicsőségük. Aki őket ismerte, az egyszerűen nem hihette el, hogy a mi mozgalmunknak lehet olyan vezetője, aki nem szereti magánál jobban a társait...

Itt megint rám nézett egy pillanatra, mintha bocsánatot kérne, amiért meg kellett bántania, azután csendesen kérdezte:

- Érted már, fiam?

Ám a gyerek nem válaszolt. Érzelmek biztos mércéjeként ismét kipirult mind a két füle. De azért a konok ránc nem tűnt el az ajka mellől.

Az őrnagy szólalt meg helyette:

- Én értem, asszonyom. Csak azt az egyet mondja meg nekem: ha Ságvári megéri a föl-szabadulást, maga szerint mi lett volna a sorsa: miniszteri székbe vagy börtönbe kerül?

A kérdés talált. Ili azonban fölkapta a fejét, és éppoly találóan válaszolt:

- Azt már nem tudom megmondani. Bevallom önnek, már én is törtem rajta a fejem. Hanem egyet bizonyosan tudok: akár miniszter, akár rab lett volna, ha életben marad, ma itt lenne velünk.

*

Ili válaszát hosszú csend követte. Azt hiszem, nem is a szavai fogták meg hallgatóit, hanem a hangjából áradó szenvedély. Ha eddig nem értették, most meg kellett érteniök, hogy ha a poklok minden kapuja támad fel ellenünk, az sem tudott volna minket a helyünkből ki-mozdítani, s hogy csúfolódások, szitkok, gyűlölködés és ordító tömeghisztéria közepette is büszkék maradtunk arra, hogy kommunisták vagyunk. Meg kellett valamit érezniük abból a mérhetetlen erőből, amely a kommunista pártot minden kudarc után újra talpra állította.

Mert hiszen mi megpróbáltuk, hogy lehet-e megölni a halottakat, s néha, rossz óráinkban, már azt hittem, lehetett. Egyesekről hallgattunk, másoknak bemocskoltuk az emlékét, de a legtöbbet talán azoknak ártottunk, akiknek falra szegeztük a fényképét. Hanem amikor bűneinkért eljött a bűnhődés, ők ismét feltámadtak, és együtt harcoltak velünk. Sokszor kérdeztem ezekben a napokban magamtól, hogy ha élne, mit csinálna közülük ez vagy az.

De legtöbbet éppen rá gondoltam, Endrire, hiszen őt ismertem a legjobban.

És ekkor mégis ezt mondtam:

- Ságvárit én igen jól ismertem. Másfél éven át volt a felső kapcsolatom. Utoljára három nappal a halála előtt találkoztam vele. Én is halálos biztonsággal tudom, hogy itt volna közöttünk, ha megmarad. Csak éppen most már azt nem tudom, miért hiszem ezt ilyen biztosan.

Ili elsápadt, és szinte gyűlölettel szögezte rám a tekintetét. Én azonban nem hagytam szóhoz jutni:

- Várj, várj! Nem Endrit akarom én bántani. De fordítsuk meg a kérdést. És ha Rákosit annak idején a fasiszták megölik a börtönben, róla talán kevesebb joggal hinnénk, hogy itt lenne velünk? Kit tartottunk tulajdonképpen nagyobbak: Endrét vagy őt?

Most már nem Ili, hanem egy regiment katona sem tudott volna megállítani. Ki kellett magamból kiabálnom mindazt a keserűséget, ami felgyülemlett bennem az elmúlt évek alatt:

- Higgyétek el, én mindent hajlandó lennék megérteni! Azt is, hogy elrabolták a legszebb éveimet, azt is, hogy legyilkolták a barátaimat, azt is, hogy szerencsétlenné tették ezt a gyereket, azt is, amit éppen a percben akartál kérdezni... Én hajlandó lennék elhinni, hogy onnét fölülről a perspektíva megváltozik, hogy a hatalom könnyen megront és megzavar, hogy halálos meggyőződéssel hitték, csak az ő személyes vezetésük lehet a siker záloga, s ennek megóvásához mindenre van joguk - szóval, mindent megértenék, csak egyet nem, de azt az egyet semmi áron és soha: miért nem tudtak ilyen élet után legalább szépen meghalni az életükért? Nem arra gondolok, hogy nem várták meg az ellenforradalmárokat - ez marhaság. Nem a puskacsövek elé kellett volna állniuk, hanem a párt elé. Amikor összeomlott mindaz, amiben hittek, amikor már nem állt mögöttük Sztálin, ha már annyit hazudtak, miért nem tudtak még egy utolsót hazudni? A sok gyűlöletes hazugság után miért nem hazudtak végre egy gyönyörűt - miért nem mondták, hogy elvtársak, minket megtévesztettek, akiket vádoltunk, azokról kiderült, hogy ártatlanok, mi jóhiszeműen ítéltünk, de az ilyen tévedés bűn az egész nép, a párt előtt, váltsatok le, állítsatok törvényt, ítéldetek el bennünket, szívesen adjuk életünket, mert csak ezzel menthetjük meg a becsületünket és a párt becsületét!

- Nekem senki ne mondja, hogy egy kommunista nem szeretheti önmagát. Hát lehet azt embernek nevezni is, akinek erre nincsen joga? Az én életemnek is azok voltak a legboldogabb percei, melyekben biztosan tudtam, hogy most okkal szerethetem magam. De gondoltatok-e már arra, micsoda érzés lehet az, ha valaki magát istennek képzelheti? Valódi istennek, aki magasan trónol a halandó emberi gyengeségek felett... No hát, azt hiszem, ebbe lehet valakinek a legkönnyebben belebolondulnia. De az istenfáját, ha már egyszer istennek hiszi magát, akkor viselkedjék ehhez méltóan, függessze saját örökkévalóságára a tekintetét, s ha elérkezik keresztrefeszítésének ideje, ne alkudozzék és cigánykodjék, mint egy piaci kofa!

- Lehet, hogy egyszer majd szégyellni fogom ezt a gondolatot, de most úgy érzem, azt meg lehetne még bocsátani, hogy isteneként uralkodtak felettünk. Azt nem lehet megbocsátani, hogy törpékként buktak el.

Mindezt egy lélegzetre mondtam - vagy inkább ordítottam. Most aztán gyufám és cigaretta-tárcám után kaptam, mert a torkom elszorult, és éreztem, ha nem gyújtok rá, idegességemben elbögöm magam. De hát a tárcám kiürült, és hasztalan rángattam ki a fiókokat, nem találtam szívnivalót.

- Az istenfáját! - káromkodtam el magam. - Megint nincs cigarettám! Pedig ezt az éjszakát nem lehet dohányzás nélkül kitartani.

Ili és az örnagy is elszívtak már minden elszívhatót. Ám ekkor megkönnyorult rajtunk a gyerek. Nadrágzsebéből előhúzott egy csomag Tervet, s kihívó mosollyal odatette elénk. Már mozdulatából is megérthettem volna a helyzetet, de csak Ili megrökönyödött tekintetéből jöttem rá, hogy eddig azt sem tudta, hogy a fia dohányzik.

- No lám! - nevettem el magam önkéntelenül. - Hát nem a vallomások éjszakája ez? És én még azt képzeltem, hogy te a fiadnak csak a gondolatait nem ismered.

Az őrnagy bosszúsan oldalba bökött, Ili pedig oly módon vont vállat, mintha azt mondaná, hogy ez már igazán se nem oszt, se nem szoroz.

Ekkor azonban Bandika vörösödni kezdett, egyre vörösebb lett, majd szégyenkezve vallotta be:

- De hiszen én nem dohányzom! Csak azért hordok magamnál cigarettát, hogy megkínálhassam a felnőtteket...

Hirtelen elszorult a szívem.

Drága szép, tiszta kis fiam! - gondoltam. - Dehogyan akarsz te disszidálni! Panaszkodni és veszekedni akarsz. Felnőttnek szeretnél látszani, és nem tudod, mit kezdjél magaddal...

Közben persze azt is tudtam, hogy ez nem javít, hanem ront a helyzetünkön. Éppen ezért könnyen előfordulhat, hogy egyszerre felugrik egy teherautóra, és csak a határon túl kezd el gondolkodni azon, hogy voltaképpen mit csinált. Nem vitatkozni kellene vele, hanem magunkhoz szorítani, hogy érezze a belőlünk áradó szeretetet, megcsókolni okos homlokát, kézbe venni férfias kezét... - De hát nem lehet, mert kamaszszíve csak vágyik a szeretetre, de hevesen elutasítja ennek minden látható jelét...

- Emlékszel, Ili - kérdeztem csendesen -, hogy vártuk mi haza Rákosit? És milyen boldogok voltunk, mikor hazajött? Azt hittük, ezután már semmi baj nem történhet. Én, aki ismertem Endrit, azt hittem, olyan lehet, mint ő, csak még olyanabb. És kezdetben úgy is viselkedett, ahogyan vártuk.

Tudjátok, nekem szerencsém volt. A kormány még Debrecenben tartózkodott, mikor engem odavittek, az első hazai pártiskolára. Nem voltunk sokan, s csupa régi ismerős. És mikor meghallottuk, hogy meglátogat bennünket Rákosi, nagy örömmünkben nem tudtunk figyelni az előadásra.

Aztán nyílt az ajtó, és bejött rajta egy csúnya kis ember.

Hát ilyen?! - kiáltottam fel magamban, s azt hittem, elsüllyedek csalódásaimban. Körülnéztem, s az összes férfi szemében ugyanezt az elképedést láttam. Azt lehetne hinni, hogy ez effajta női dolog, de éppen hogy nem az. Csakis a férfinak okoz csalódást ismeretlen eszményképének külseje. A nők azonnal olyannak látják, amilyennek képzelték. Föl is ugrott rögtön az egyik elvtársnő, és pirulva, esetlenül eladogta mindnyájunk üdvözlését. Már nem tudom, mit mondott, csak arra emlékszem, mivel fejezte be:

- És most körünkben üdvözölhetjük a magyar Sztálint!...

És ekkor az a csúnya kis ember egyszerre elszomorodott, leült, s szinte csodálkozva kérdezte:

- Drága elvtársnő, hogy lehet ilyet mondani? Tudják maguk, ki Sztálin?!

Egy félórán keresztül azt magyarázta, mennyire méltatlan ő arra, hogy magyar Sztálinként emlegessék, s a harmadik mondata után már egyikünk sem látta csúnyának: arcát megszépítette a szerénység és az egyszerűség.

És még néhány évvel később is - nem tudom, hányban történt pontosan, de születésnapja volt azon a napon - bejött a budapesti titkárok értekezletére, s az előadó, félbeszakítva referátumát, köszöntötte őt. Ő pedig ránk mosolygott, megköszönte szeretetünket, aztán így szólt:

- Megöregedtünk elvtársak! Tőlünk megtagadta a sors, hogy fiatalon térhessünk haza. Tudják, mi következik ebből? Hogy a tényleges vezetést minél hamarabb át kell adnunk a fiataloknak, s a mi szerepünk csak az lehet, hogy nagyobb élettapasztalatunkkal tanácsokat adjunk nekik...

Igen, így beszélt, és így igazolta viselkedésével azt, amit gondoltunk róla. Hogy azután már akkor is színészkedett-e, vagy még őszinte volt, s csak később rontotta el a tömjénezés, azt majd döntse el a történelem. Én tartok tőle, hogy már akkor sem szívéből beszélt, mert közben minden intézkedés megtörtént, hogy lassan, észrevétlenül, megfoghatatlanul megteremtsenek egy olyan helyzetet, melyben minden egy csapásra megváltozik.

Megpróbálom elmagyarázni, mire gondolok.

Ili az előbb azt mondta, hogy tisztességtelenül okosan viselkedtem, és disznóság, hogy akkor sem hallgattam a szívemre, mikor abból nyilvánvalóan nem lehetett bajom.

Én viszont azt kérdeztem Endritől, mikor a temetés után először találkoztam vele:

- Hogy csinálhattál ilyen marhaságot?!

Ne érts félre, Ilikém, nem vitatkozni akarok veled. Hogy viselkedésemben mennyi volt a szív, és mennyi az ész, az sem akkor, sem most nem tartozik másra, csak rám, s egyébként is ostobaság lenne megsértődnöm egy megjegyzésért, ami tizenöt év előtti dolgokra vonatkozik. Az egészből csak annyi érdekes, hogy valakinek, akiről joggal hihettem, hogy a párttitkárság tagja, nemes egyszerűséggel azt mondtam: marhaságot csinál.

Na jó. Persze Endri nemcsak az összekötőm volt, hanem barátom is, azt, hogy marhaság, akkor sem mondtam volna mindenkinek. De azt, hogy helytelenül viselkedett, vagy hogy téved, hogy nincs igaza - istenem, miért is ne mondtuk volna? Talált valaki abban valami különöset? Munka közben úgysem jöhetett hozzám senki, hogy pelenkába rakjon, a magam feje szerint kellett döntenem. Van fogalmatok, hányszor mondtam én, a magam munkaterületéről: „Ezt én jobban tudom!?” Sőt, az is előfordult, hogy a párt egy másik titkára ezt mondta nekem:

- Te pesti vagy. Ehhez neked kell jobban értened...

Nos, mi régi illegalisták negyvenöt-negyvenhatban még ezen a hangon beszéltünk. De negyvenkilencben erről már leszoktattak. Pedig formálisan senki meg nem tiltotta, hogy magabiztosan fejezzem ki magam, sőt, nemegyszer fel is szólítottak, hogy bátran mondjam el a véleményemet... Oly észrevétlenül vették el a hangomat, hogy még ma sem tudnám pontosan megmondani, voltaképpen mikor vesztettem el. De mivel eddigre mind elfogadtuk a „pártmunka új stílusát”, lényegében el is végeztetett, hogy csak az nem lesz a személyi kultusz politikájának részese, aki áldozata lesz.

Ha pedig ez így van, az őrnagynak is, Bandinak is joga van megtudnia, hogyan jutottam el idáig, s mivel ez engem is eléggé érdekel, megpróbálom elmondani.

XI. FEJEZET

Bizonyára emlékeztek még a mondásra, hogy „házasságok a pártiskolán köttenek”. Az enyém is ott kötődött. Nem az elsőn, a másodikon. Már idehaza, a Szabadság-hegyen.

Zsóka fiatal proli lány volt, a felszabadulás előtt sem neki, sem a családjának nem volt köze a mozgalomhoz. De a bátyja katonaszökevényként bujkált Pesten, így az ostrom alatt végigcsinálták annak minden retteget, s ezért vesztül gyűlölte a nyilasokat. Közben a házuk is romba dőlt, s a párt a Margit körúton szerzett nekik lakást, szépet, naposat - minden oka megvolt hát, hogy imádja a kommunista pártot. És ne higgyétek, hogy bármiféle gúny adná számra éppen ezt a szót. Annak idején nekünk sem volt nyomósabb okunk, hogy a pártban találjuk meg életcélunkat, s a mi hitünk is csak lassan, a munka folyamán kapott szilárdabb támasztékokat. S ahogy a mi első lelkesedésünk életre szólónak bizonyult, őt is örökre nyerte meg magának a párt. Még azt sem lehet mondani, hogy lelkesedése a neofiták buzgalma lett volna, hiszen ő nem megtért, még kevésbé tért át a mi hitünkre, imádatának kezdete egyszerűen összeesett avval az életkorral, melyben a fiatal lányok először választanak maguknak eszményeket.

Mindenesetre olyan ügybuzgó volt, mint egy kölyökkutya, és éppolyan meghatottan ügyefogyott és ártatlan is. Szaladgált, szimatolt, lelkesedett, s ha egy felnőtt lehajolt hozzá, hogy megveregesse a fejét, kitérte előtte kis lelke minden titkát. Nekem nagyon tetszett a kölyök, fojtogatott a társtalanság, s azt hittem, a boldogság dobol a fülemben, ha a szíve verését hallgattam. Valamiféle apai érzés osztozott bennem a szerelemmel - ő pedig alighanem azt sem értette először, mi történik vele.

Szegényke úgy bámult minket, engem és barátaimat, a régi illegalistákat, akiknek fegyver volt a kezében, akik mindent ismertek, amiért őt ölte a kíváncsiság, mint mi Rákosit, és felfoghatatlannak találta, hogy az egyik vele töltötte minden szabad idejét, és hogy olyan meghatóan örült, mikor ő hagyta, hogy levetkőztethesse kis testét egy éjszaka.

De hadd valljam be teljes nyíltsággal: valószínűleg az sem volt előtte közömbös, hogy társai annyira irigyelték őt a szerelméért. Nem messze tőlünk laktak, egy kerületi szintű pártiskolán, melynek vezetője - ugyancsak fiatal elvtársnő - a kedvemért több szabadságot is engedélyezett neki, mint közönséges hallgatóinak. Engedékenysége bőven fizetett, mert ha tehettem, leveztettem helyette a szemináriumot, és vállaltam minden előadást. Nekem ez gyakorlati tapasztalatszerzés volt, neki őszinte öröm: ő is tisztelte az illegalitás harcosait.

Akkor még ilyen volt hozzánk a fiatal párttagok viszonya...

Elhihetitek, nehéz most így beszélnem róla: gúnyolódás nélkül, elfogulatlanul. Szívesebben hinném el magamról, hogy a boldogság vágya elvakított, hogy már akkor sem belém volt szerelmes, vagy legalábbis nemcsak belém, hanem a beosztásomba is, semhogy azt kelljen mondanom: mi rontottuk el - de hát a börtönben volt időm ezerszer is átvizsgálnom életünk boldog napjait, és meggyőződéssel állíthatom, nem a funkcionáriusnak, hanem annak a férfinak szólt a szerelme, akit hősnek nézhetett.

Szűz lelke volt - rajtunk múlt, mivel írjuk tele...

Kedves, természetes teremtség volt, minden szépre fogékony a szíve. S amellet akkor számár, amekkora csak egy nagyon okos, fiatal lány lehet. Mert az ész, ha hiányzik mellőle a tapasztalás, nagyobb számárságokra képes, mint a butaság.

Elég sokat veszekedtem vele.

Emlékszem, egyszer még az iskoláról házi agitációra küldték őket... Úgy izgult, majd megette a fene. Háromszor is elmagyaráztatta velem, miről kell majd az emberekkel beszélnie.

Dühösen tért haza. Arcára piros foltokat festett a fölháborodás.

- Fasiszta banda! - panaszkodott szinte sírva. - Voltam például egy öreg munkásnál. Semmi más nem érdekli, csak hogy a fia hadifogságban van...

Furcsálkodva néztem rá.

- Mondd, Zsóka, az ostrom alatt te nem a bátyáért aggódtál elsősorban?

- Az más! - kiáltotta, teljes meggyőződéssel. - Béla a németek elől bujdosott!

Nem tudtam meggyőzni, hogy egy apa akkor is joggal szenved a fiáért, ha az szovjet fogságban van. A fiatalság teljes közönyével tolt a félre a más fájdalmait. Éppen úgy, mint most te, fiam.

És a dicséretet sem szomjazta kevésbé, mint a mai fiatalok. Abban pedig volt része elég. Neki is, társainak is. Csak őket nem úgy neveztük: kamaszok, hanem úgy: fiatal káderek...

Az iskoláról visszavitték a SZIT-be, s onnan hamarosan a kerületi pártbizottságra került, a fiatalok kádereként. Azt hiszem, megérdemelte. Talán jobb lett volna, ha tapasztaltabb elvtársra bízzák a fiatalok személyi ügyeit, de hát ilyenek valóban nem voltak. Ő pedig semmivel nem végezte rosszabbul a munkáját, mint akárki a kortársai közül, sőt, talán jobban is. Így hát őszintén örülhettem sikereinek, és semmi kifogásom nem lehetett azellen, hogy gyorsan halad fölfelé.

Egyik este aztán behívták a pártközpontba, és közölték vele, hogy másnaptól fogva a Budapesti Pártbizottság egyik osztályának instruktoraként dolgozik. Ijedten és elképedve érkezett haza. Annyira még nem kapattuk el, hogy ne érezte volna a szakadékot tapasztalatlansága és a feladat nagysága között.

- Gondolod, hogy meg fogok felelni? - kérdezte aggodalmasan.

Nem, én nem gondoltam. Ellenkezőleg: fel voltam háborodva a felelőtlen döntés miatt. Másnap korán reggel felkerestem leendő főnökét, Forgács elvtársat, és hangfogó nélkül megmondtam a véleményemet.

Vállát vonogatta.

- Túlzol, Takács elvtárs! Végül is, mi lesz a feladata? Vinni és hozni fogja az üzeneteket.

Úgy néztem rá, mint egy bolondra.

- És ha például a kerületi titkár más véleményen lesz, mint ti, nem neki kell majd meggyőznie? Sőt, segítenie, hogy utasításaitokat a helyi körülményekhez alkalmazzák?

Most ő csodálkozott:

- Te úgy hiszed, hogy az instruktornak joga van valamit megváltoztatnia? Különös elgondolásaid vannak a centralizmusról! Megkapja tőlem az instrukciókat, és keresztülviszi!

- És ha nem tudja? - kérdeztem dühösen.

- Jelentést tesz nekem!

Most én vonogattam a vállamat. Ja - gondoltam -, ha nekik erre kell Erzsi, hát erre megfelel. Csak éppen sajnáltam volna, ha önálló munkaterületről kifutónak viszik el. Ám, amikor már búcsúzkodtam, azt mondta a Forgács:

- Furcsa emberek vagytok ti, öregem! A feleségetek ügyében nem is szabadna titeket megkérdezni. Féltékenyek vagytok rájuk vagy micsoda... De nemcsak a feleségetekre: minden új emberre...

Azóta többször támadt az a különös ötletem, hogy ha akkor szájon vágom Forgácsot, minden másképpen történik. Talán még nem lett volna túl késő. De hát nem vágtam szájon, hanem hazamentem, és azt mondtam Erzsinek:

- Nézd, Zsóka, én a helyedben nem vállalnám el.

Ehhez azonban már nem volt elegendő ereje. Igent mondott, s attól fogva ötvenhatig a központban dolgozott. Előbb a budapestin, aztán az országosan.

Különben én sem mindig vitatkoztam. Forgács például az én helyettesem volt azelőtt. Egy nap azt kérdezték tőlem a káderosztályon:

- Milyen ember ez a te helyettesed?

Mondtam, hogy szorgalmas, lelkiismeretes, jó fiú. Nem is buta, de önállóságra teljesen képtelen.

- Én is így látom! - mondta csüggedten az illető. - Szóval, nem lehet rábízni a kerületedet?

- Nem. De miért kellene rábízni?

Még csüggedtebb lett.

- Be akartalak hozni a központba. Szükségünk lenne valakire. Az lenne a természetes, hogy a régi elvtársakat vegyük először számításba, de hát nem lehet. Kint a munka olyan embereket kíván, akik önállóan is tudnak dönteni. Itt viszont mindig van valaki, akivel megbeszélheti a dolgokat. Legfeljebb a postás szerepét fogja játszani, amíg belejön.

Sóhajtott:

- Hát akkor a Forgácsot hozzuk ide!

Még szemrehányást is tett nekem:

- Mikor neveltek már magatoknak helyetteseket?!

Én pedig lényegében egyetértettem a döntéssel. Roppantul büszkék voltunk arra, hogy tulajdonképpen rajtunk, régieken múlik a párt munkája, és nem pozíciókat kértünk, hanem munkát. Akkoriban még voltak az országban olyan helyek, ahol rálőttek a párt funkcionáriusaira, s akkor önként el akartam vállalni, hogy járási titkárnak megyek Sopron megyébe, mert ott kellett a legtöbbet gürcölni és kockáztatni a pártért. Az egész azon múlt, hogy nem engedtek el.

De ekkor még nemcsak a fiatalok becsülték jobban a régi elvtársakat, hanem a vezetők is. Ellenzéki párt voltunk, és erőszakkal kevés eredményt érhattünk el. Kerületi titkároknak s hasonló funkciókba olyan emberek kellettek, akikre hallgattak a tömegek, és akik nehéz helyzetben is fölalták magukat. Mi álltunk ott, ahol a párt a tömegekkel közvetlenül találkozott, s azt hiszem, akkoriban még nem volt ember, aki ne becsült volna többre egy kerületi titkárt, mint egy alosztályvezetőt. Persze éreztük fontosságunkat, s ha megkérdezték a véleményünket, keményen fejeztük ki magunkat.

- Szerintem evvel vagy avval nem lehet egyetérteni...

Emlékszem, hányszor mosolyogtam egy fiatal barátomon, aki hasonló helyzetben így beszélt:

- Maguk az okosak! Maguknak kell dönteniök!

Láttam ugyan, hogy a Forgács-féléknek se az én modorom nem tetszik, sem a barátomé, de hát kit érdekeltek akkor a Forgács érzései? Tartottam tőle, hogy ha nekem is olyan kevés eszem lenne, mint neki, én is megelégednék avval, hogy Fejbólintó János legyek. Akkor viszont nem is maradhatnék kerületi titkár.

Vizszont akkor még álmomban sem gondoltam volna, hogy helyesebben így kellene mondanom:

- Ha annyi eszem lenne, mint Forgácsnak, már én is alosztályvezető lennék...

A fordulat éve hozta ebben a kérdésben is a döntő változást. Most már lehetett erős kézzel is vezetni, és kezdett kényelmetlenné válni a modorunk. Egyszer megint ezt találtam mondani, ezúttal éppen Rákosinak:

- Evvel nem lehet egyetérteni!

Rákosi mosolyogva, higgadtan válaszolt. Hanem ülés után nekem estek Forgács és társai.

- Nem szégyelled magad?! Hogy lehet ilyen modorban beszélni Rákosival?

Dühösen vitatkoztam. Igen ám, de ekkorra már a pártközpont jó része elforgácsosodott, és hangom elveszett az ő lármájukban.

Fásultan tértem haza. Otthon pedig Erzsi fogadott:

- Most persze azt hiszed, hogy igazad van! Pedig nincs igazad!

Megszédültem.

- Miben nincs igazam? - kérdeztem, szinte fuldokolva a dühtől. - Rákosi elvtárs sokkal okosabb nálam! De azért előfordulhat, hogy egyszer mégis nekem van igazam!

Rám mosolygott:

- Igazad van, szívem. S ha ott is így beszélnél, nem is volna semmi baj. Rákosi elvtárs is így szokta mondani: én úgy gondolom... s akkor jössz te, és kiabálsz: így nem lehet egyetérteni, úgy nem lehet egyetérteni!... Nem gondold, hogy te is lehetnél szerényebb egy kicsit?

Torkomon akadt a harag. Zsókanak volt valami igaza. Megfordult ugyan a fejemben, hogy ha nekem lenne olyan mérhetetlen tekintélyem, mint Rákosinak, én is vigyáznék, hogy el ne nyomjam vele az elvtársakat - de hát ez csak a kérdés egyik oldala volt, és nem tagadhattam, hogy nekem sem muszáj okvetlenül ugrálnom. Erzsi pedig, mikor látta, hogy gondolkodóba esem, váratlanul elpityeredett:

- Olyan nehéz veled ilyesmikről beszélni, szívem!...

Jó, ezután jobban vigyáztam kifejezéseimre, sokkal feltételesebben fejtettem ki a vitákban az álláspontomat, s ha Forgács nem is békült ki velem teljesen, úgy hittem, hogy Erzsi legalább igen. Ám három hónap múlva ő jött haza igen dühösen, és elpanaszolta, hogy a már előbb említett fiatal barátom hogyan veszett vele össze.

- Kétségbeejtő! - mondta. - Ezek az emberek beszéltek néhány tucat munkással a kerületük-ből, azt hiszik, hogy az egész világ véleményét ismerik. Fantasztikus ez a provinciális gőg. Elvárná, hogy a központ ne határozzon semmit, amíg legalábbis Rákosi elvtárs személyesen nem beszél vele. Mindezt azért, mert ő régi káder, és a tömegekkel ő érintkezik.

Úgy elképedtem, hogy jóformán elfelejtettem még haragudni is.

- Fiam - mondtam enyhe gúnnyal -, egy évvel ezelőtt még tudtad, hogy kettőtök közül való-ban neki van a sokkal nagyobb tapasztalata!

- Az akkor volt! - felelte keményen. - Azóta én a központban dolgozom, s rendszeres tájékoztatást kapok az egész ország ügyeiről. A vezető elvtársaktól személyesen hallom az információkat. S akkor ő azt hiszi, hogy az az ötven ember, aki neki kedvezőtlen véleményt adott a határozatunkról, az jelenti az ország közvéleményét.

Fütyentettem.

- Szóval ő, no meg természetesen én, mi ketten sárba ragadt, szegény titkárok vagyunk, akik a béka fenekéről látjuk az országot, míg ti...

Rögtön hangot változtatott.

- Tudhattam volna, hogy ide csavarod a dolgot... Ennek ehhez semmi köze...

A fiúnak már korábban említettem, hogy volt egyszer valami kínos ügyem az egyik titkár-nőmmel, amiért később fegyelmi elé állítottak. - No hát, ez ekkor történt. Az összefüggés, azt hiszem, világos.

De Zsóka természetesen nem a maga véleményét mondta - apró jelekből ekkor már kétségtelenül éreztük, hogy megváltozott rólunk a vezetők véleménye. Kezdték ránk is úgy nézni, mint ahogy korábban mi néztünk a régi tizenkilencesekre, vagyis mint begyöpösödött, furcsa figurákra, akik sem felejtetni, sem tanulni nem vagyunk képesek. Ha ez nincs így, akkor lehetett volna Erzsín mulatnom, vagy vitatkoznom vele - de ilyenformán az ő oldalán állt minden tekintély, és éreznem kellett, hogy bármit mondjak, csak magamnak ártok vele.

De ha legalább én tudtam volna biztosan, hogy az elvtársaknak nincs igazuk! Hiszen még csak negyvenkilencet írtunk - s ha ma csodálkoztok azon, miért bíztunk mi a párt vezetésében olyan félelmetesen, hát jusson eszetekbe, hogy ebben a három évben a pártvezetésnek minden sikerült, s hogy a nyugatnémet gazdasági csodát megelőzte a magyar gazdasági csoda - a forint. Olcsóság volt, s a polcok roskadoztak az áruk alatt. A párt joggal mondhatta, hogy beváltotta minden ígéretét, és az egész nép azt várta, hogy további ígéreteit is be fogja váltani.

Ebben az általános várakozásban osztoztunk mi is. Mindannak, ami történt, számunkra is volt valami felfoghatatlan jellege. Negyvenhatban mint kerületi titkár részt vettem minden értekezleten, ismertem az összes terveket, s persze hittem én is, hogy az új pénz bevezetése után könnyebb lesz az életünk. De ami aztán augusztus elsején történt, nem egyszerűen javulás volt, hanem valami, amit már nem is lehetett megérteni. Egyik napról a másikra a szó szoros értelmében kicserélődött az ország. Harmincegyedikén még éhezés, áruhiány - s augusztus elsején reggel a háziasszonyok néhány forintért megtölthették bevásárlókosaraikat. Az ember csak hunyorgott, és földig emelte a kalapját azok előtt, akik ezt kigondolták, és végre is tudták hajtani.

Nem, negyvenkilencben, a jó pénz, a két munkáspárt egyesülése, az államosítások után senki, aki közülünk a vezetéssel bármilyen részletkérdésben ellentétbe került, nem hihette biztosan, hogy neki van igaza. Meg kellett magának vallania, hogy egymás után meglepték a nagy fordulatok, s ha ezeket nem látta előre, akkor, tisztességgel, a többi ügyben is mindenekelőtt magával kellett vitatkoznia. Csak a fogunkat szívhattuk a növekvő bizalmatlanság láttán, de ahhoz, hogy fölháborodjunk, még nem volt elég erkölcsi alapunk.

Ekkor, a magyar csoda tetőfokán robbant a Rajk-per.

Azon az értekezleten, melyen először jelentették be a történeteket, én már nem lehettem ott, leváltottak funkciómról a titkárnőm miatt. Így hát én is csak a nagyközönséggel együtt tudtam meg a dolgokat.

Nem hittem el, hogy igaz lehet. Félőrülden jártam, és faggattam az elvtársakat.

- Térj magadhoz! - mondta végül Erzsi. - Gondolod, hogy az elvtársaknak könnyű volt? Rákosi úgy szerette Rajkot, mint a saját gyerekét!

- Én azonban nem úgy szerettem! - törtem ki kétségbeesve. - Én olyat tudok róla, ami bizonyítja, hogy nem lehetett áruló! Kihallgatást kérek Rákosi elvtárstól, és elmondom neki...

Persze előbb elmeséltem Erzsinek is.

Az történt ugyanis, hogy negyvennégy tavaszán magához hívatott a Békepárt egyik vezetője, és szokatlan utasítást adott.

- Vasárnap reggel szabadulni fog valaki a Margit körúton. Már szombaton lejárt a büntetése, de hétköznapokon a def. állandó megfigyelés alatt tartja az épületet, s ha ismertebb embert eresztenek ki, letartóztatják, és internáló táborba viszik. Ennek az elvtársnak mindenképpen szabadulnia kell. A bentieknek sikerült elintéznük, hogy az illetőt vasárnap engedik ki a fegyházból, amikor más körülmények között a fegyházban sem végeznek semmiféle adminisztrációs munkát, s így minden valószínűség szerint sikerül kijátszaniuk a hekusokat.

- Persze ebbe a számításba mégiscsak csúszhat be tévedés. Ezért vasárnap te is várni fogod az illetőt a Margit körúti fegyház előtt. Revolvért viszel magaddal, s ha kell, az életed árán is megakadályozod a letartóztatását.

- Hogyan? - kérdeztem. - Kezdek lövöldözni, amikor kilép a kapun?

- Isten ments! - nevette el magát az összekötőm. - Te csak odamész és vársz. Ha az illető elvtárs elindul valahova, észrevétlenül követed. Ha sikerül bántatlanul felszállnia valamilyen járműre, akkor vége a feladatodnak, és hazamész. Ha másként történik, akkor sem a te feladatod, hogy elkezd a lövöldözést. Az akciót mások vezetik, akiket neked nem kell ismerened. Csak ha mások már elkezdik, és nem tudják az illetőt kiszabadítani, kapcsolódsz te is be a harcba, mint második védelmi vonal. Hogy mit csinálsz, az a te dolgod. Egy a fontos: az illetőnek ki kell szabadulnia.

Nagyon örültem a megbízásnak. Először is, megint nagyon tetszett elvtársaink körültekintése, ahogy a feladatot előkészítették. Különösen frappáns volt, hogy még a börtönben levőknek is van akkora befolyásuk, hogy egy ilyen fontos ügyet tetszésük szerint tudtak elintézni a börtönvezetőséggel.

Másodszor, a gödi verekedés óta szerettem volna bizonyítani, hogy akkor is helytálló, ha Bandi barátom feladata jut nekem, és nem olyan, melynél a közelharcot kerülnöm muszáj. Csakhogy mindmostanáig konspirációs feladatokat kaptam, melyeknél minden eszközzel védenem kellett a bőrömet. Most érkezett végre a bizonyítás pillanata: én kaptam parancsot, hogy az utolsó tőlényig kitartani...

Az elvtársak nyilvánvalóan úgy gondolták, hogy rám ilyen esetben is biztosan lehet számítani, én meg egy percig nem kételkedtem, hogy igazolni is fogom a bizalmukat...

Vasárnap aztán rendkívüli izgalommal indultam a Margit körúti fegyház elé. Már az előző napokban szemügyre vettem a terepet, kikerestem azt a helyet, ahonnan mindent láthatok, anélkül hogy magam túlságosan feltűnővé válnék - hiszen nem ismertük a kiszabadulás pontos idejét, megeshetett, hogy órákon át kell várakoznom. Szolid eleganciával öltöztem föl, már régen tudtam, milyen ruhák vonják legkevésbé magukra az emberek figyelmét. Csak amikor elfoglaltam őrhelyemet, jöttem rá, hogy ezúttal rosszul számítottam ki a körülményeket: a jó idő kicsalta a kirándulókat, akik kisebb-nagyobb csapatokban igyekeztek a Szél Kálmán tér felé. A Mechwart-szobor előtti téren több turistatársaság is várakozott. Itt és ekkor a kirándulóruha lett volna a legkevésbé feltűnő. Gyopár turistának kellett volna álcáznom magam...

Az első félóra gyorsan eltelt az efölötti bosszankodással. Hanem aztán egyre lassabban múltak a percek. Egyre izgatottabb lettem. Szinte örültem volna, ha sor kerül egy kis csetepatéra, és valóságos harci lázban égtem.

Tíz óra után tíz perccel kinyílt a fegyház kiskapuja, és senkitől nem kísérvé kijött rajta - Rajk László. Nagyot dobbant a szívem. Azt persze megmondták az elvtársak, hogy ismerősöm lesz a szabaduló, de azt nem sejtettem, hogy éppen ő. Még negyvenkettő tavaszán kétszer-háromszor találkoznom kellett vele, de csak letartóztatása után tudtam meg a nevét. Nem tartozott hát barátaim közé, viszont tudtam róla, hogy a Rákosi-zászlóalj párttitkára volt, s így külön is örültem, hogy az ő biztonságáról gondoskodhatom.

Azután nem történt semmi érdekes. Rajk kilépett a kapun, és lassan megindult az utcán felfelé. A Margit körút másik oldalán ugyanakkor két ember indult vele párhuzamosan, de csak egy pillanatig gondoltam róluk rosszat, aztán megismertem az egyiküket - ők ketten képezték biztosításunk első vonalát. Így négyesben elsétáltunk a Retek utca végéig, Rajk beszállt egy várakozó kék-taxiba és elhajtott. Én még egy darabig néztem utána, majd megfordultam, és elindultam hazafelé.

Kicsit kielégítetlennek éreztem magam.

Hanem aztán rövidesen rájöttem arra, miféle üzenetet hozott Rajk az elvtársaknak. Újra megalakult a párt - és a főlzabادلás után persze azt is megtudtuk, hogy éppen Rajk lett az egyik titkára.

Nos, ezt a történetet meséltem el Erzsinek. Hihetetlennek tartottam ugyanis, hogy rendőrspicli lehetett volna az, akinek a párt újjászervezéséhez meg kellett adnia az utasítást. Hiszen éppen ez volt az a fordulat, melyet a detektíveknek mindenképpen meg kellett volna akadályozniuk, ha tudják, hogy Rajk milyen megbízást kapott - márpedig ha rendőrspicli, tudniuk kellett volna -, vagy letartóztatják, vagy nem adja át az üzenetet.

Erzsi azonban egyre nagyobb elképedéssel hallgatta elbeszélésemet.

- Nézd - mondta aztán vonakodva -, azelőtt sajnáltam, hogy nincsenek illegális tapasztalataim. Ti azonban lassanként meggyőztök arról, hogy azoknak van igazuk, akik bizonyos szempontból nagyon is előnytelennek tartják az előéleteteket. Énnekem elég, ha Rákosi elvtárs megmond valamit, és nem jártatom mindenféle mellékes dolgokon az eszem. De ti ismertétek személyesen ezt is, azt is, és azt hiszitek, hogy egyedül a saját szemeteknek kell hinnetek. Szeretted Rajkot, ezt értem. Azt is, hogy fájdalmas most a kiábrándulás. Még talán tetszenék is nekem, hogy olyan hűséges vagy hozzá. De mikor azt látom, hogy ez az egykori barátság annyira megzavarja a fejedet, hogy mindegy, mivel, de mindenáron, a legképtelenebb érvekkel is be akarod bizonyítani az ártatlanságát, hát én már nem is tudom, hogy mit mondjak neked...

- Én nem szorultam arra, hogy bárki meggyőzzön Rajk bűnösségéről, nekem teljesen elég a párthatározat. De ha lettek volna kétségeim, a te történeted végleg eloszlatta volna.

Azt hiszem, iszonyodva néztem rá. Egyszerűen nem tudtam megérteni, mire gondol, amikor így beszél. Ő pedig iparkodott elnyomni egy gúnyos mosolyt.

- Nézd, drágám, ti hihetetlenül naivak voltatok. Elhitettétek magatokkal, hogy túljárhattok a Schweinitzerék eszén, és túrtétek hogy orrotoknál fogva vezessenek.

- Mert persze a Margit körúti fegyőrök nem is voltak a defisták ügynökei, és nem jelentették, hogy mit terveztek ti Rajkkal, s hogy szombatról vasárnapra tetettétek a szabadulását!...

- Nyilvánvaló, ha Rajk nem spicli, akkor reggel várják a kapu előtt, kiprovokálják, hogy lőjete, s elfogják őt is, titeket is, és aztán statárium elé kerültek mindannyian.

- De ha spicli, akkor még jól is jött neki a ti nagyszerű cseledek. Sikerült Rajk fejéről elterelni azt a gyanút, ami még bennetek is okvetlenül felmerül, ha rendes időben szabadul, és mégsem lesz semmi baja, s a párt újjászervezése, amiről természetesen jól tudták, hogy amúgy sem lehet sokáig elhúzni, így az ő emberük ellenőrzése alá kerül...

Bátorítóan veregette meg a karomat:

- Sajnálom, fiam, de én így értékelem a történetedet!

*

Nem tudtam tovább beszélni. Hangom elfulladt. Mintegy fölébredve néztem körül, és láttam, hogy Ili és az őrnagy elfordították rólam a tekintetüket. Az őrnagy talán, hogy ne zavarjon. Ili talán, mert együtt szégyenkezett velem. Hanem Bandi tágra meredt szemmel várta a folytatást, s mikor az elmaradt, így kiáltott:

- Hiszen ez az érvelés logikusabb a Feri bácsiénál!

Aztán megzavarodva tette hozzá:

- Én nem is értem... Mért nem tudták meg, hogy Rajk vasárnap szabadul?...

- *Mért* nem tudták meg! - mondtam. - Talán mert az igazgató annyira gyűlölte a def vezetőit, hogy örült, hogy borsot törhet az orruk alá. Talán mert ő sem tudott a halasztásról, mert azt egy írnnokkal is el lehetett az elvtársaknak intézniök. És még száz más oka is lehetett! Azóta ezerszer is rá kellett jönnöm, hogy a mi életünk megmagyarázhatatlan véletlenekkel volt tele, és annak, aki az itthoni mozgalmat be akarta feketíteni, nagyon is könnyű dolga volt. Mindnyájunknál találhatott olyan eseményeket, melyeket játszva lehetett rosszra magyaráznia.

Bandi azonban nem tudott rám figyelni.

- Mindennek ilyen rettenetesen egyszerű a magyarázata? - kérdezte ijedten. - Ilyen nehéz megérteni az életet?

- No igen - mondtam szomorúan -, csakhogy ez minket nem ment föl a felelősség alól. Te csak a történetet ismered, én ismertem Rajkot is. Nekem nem lett volna szabad beadnom a derekamat...

- Most igazságtalanul vádolod magad! - szólt közbe Ili. - Kettő között választhattál: vagy egy elvtársban kell csalódnod, vagy a pártvezetőségben. Nyilvánvalóan örültél, amikor lehetőséget kaptál az előbbire.

- Igen, ez is igaz! És mégis akkor lehetett volna az eseményeket utoljára megállítani. A Rajk-per tette véglegessé a fordulatot. Mert ha még Rajk is áruló lehetett, akkor jogos a jelszó: ha hibát látsz, keresd mögötte az ellenség kezét. Akkor pedig, aki hibát csinál, az könnyen fog inkább hazudni, semhogy gyanúnak tegye ki magát. Akkor pedig...

- De miért nem mondta meg Rajk a tárgyaláson az igazat? - próbált kiutat találni zavarából Bandi. - Neki még nyilvános tárgyalása volt!

- Nem érted, kisfiam?! - kérdezte anyja. - Rajk kommunista volt. Ha védi magát, akarva, akaratlanul, az imperialistáknak tesz szolgálatot.

- Rettenetes csapdába kerültünk - mondtam én. - Tudnod kell, fiam, hogy Rajk sajtóban is megnevezett bűntársai közül egy éppen külföldön tartózkodott. Azonnal vonatra ült, hazajött, és a pályaudvarról az Andrássy út hatvanba sietett.

- Addig innen el nem megyek - mondta -, amíg nem tisztázzuk az ártatlanságomat!

De később is jöttek haza olyanok külföldről, akik már azt is tudták, hogy ártatlanságukat semmiképpen nem tudják bizonyítani. Nem tehettek mást. Ellenkező esetben bűnösségük mellett bizonyítanak, és minden bizonnyal azzá is kellett volna válniuk, mert a nyugati hírügynökségek kihasználták volna azt a tényt, hogy otthagyták a diplomáciai szolgálatot.

És mondok még valamit. Én nem vagyok Rajk. De biztosra vettem, hogy halálra ítélnék, és - ne vess ki, ha akarsz - azon törtem a fejem, mit mondok majd az akasztófa alatt. Azt - gondoltam - nem kiálthatom, hogy éljen a szocializmus, mert ebből mindenki megérthetné, hogy ártatlannak tartom magam. Azt viszont, hogy le az imperializmussal, igen, mert ebből csak a régi barátaim érthetik meg az igazat, a többiek azt hihetik, azért szidom az imperialistákat, mivel behálóztak, megcsaltak, tönkretették az életemet.

- Hagyd abba, Ferikém! - kért most Ili. - Nagyon fáj! Nem lehet ezt végighallgatni.

Én azonban nem bírtam elhallgatni.

- Még egyet legalább meg kell értenetek. Bennünk a börtönben egyetlen dolog tartotta a lelket - az őrnagynak igaza van -, hogy mártíromságunknak legalább valami értelme van, hogy a zűrzavaros nemzetközi helyzetben egy ilyen justizmordra is szükség lehet. És ezért - ha hiszitek, ha nem - állítom, hogy ebben is igaza van Bozzainak, nálunk akkoriban az országban nem volt nagyobb szektás. A külvilágtól az őreinknek szinte teljesen sikerült bennünket elszigetelniük, de azt nem tudták megakadályozni, hogy az újonnan bebörtönzöttek elbeszéljék tapasztalataikat. És úgy higgyétek, ahogy mondom: a rossz, kellemetlen híreknek egyszerűen nem adtunk hitelt. Azt hiszem, elpusztultunk volna, ha nem így teszünk, ha csak gyanút is fogunk, milyen értelmetlenül szenvedtünk.

Itt egy pillanatra ijedten megálltam - hanem aztán vállat vontam:

- Az őrnagy elbeszélése után persze furcsának fog tűnni, de mikor egyszer én kérdeztem Banditól:

- És mi van, ha mégis az ellenkezője derülne ki?

Akkor ő, aki máskor a realitások embere volt, tiltakozva emelte fel a kezét:

- Ezt az egyet még kérdezni sem szabad!

Mert azt én megerősíthetem, hogy végig ezen az egyen töprengett:

- Legrémesebb, hogy a fiam azt hiszi, hazaáruló vagyok...

- Hagyja abba! - kiáltott most a fiú. - Nem bírom tovább!

Felugrott az ablakhoz rohant, mindkét szárnyát kitárta, és mélyen az utca fölé hajolt.

- Az lenne a legegyszerűbb - mondta csendesen. - Kiugrani.

XII. FEJEZET

Voltak már maguk az életben megijedve? De annyira, hogy a rémület elgyengítette a testüket, és megbénította gondolkodóképességüket?

Én már voltam. Egyszer. Negyvenöt januárjában.

A Szálasi-puccstól az ostrom végéig az egyik fegyveres ellenálló csoportban dolgoztam. Persze nem akarom elmesélni a kalandjainkat. De azt képzelhetik, hogy sokat kellett az utcákon mozognom, sokszor igazoltattak, bár volt mindenféle papírom, nem kerülhettem el a veszélyes kalandokat. Néhányszor úgy látszott, hogy most már igazán nem menekülök el, elfognak, s legalábbis az Andrássy út hatvanba kerülök. Szóval, sok izgalmon mentem át, de egyszer sem féltem. Elindulás előtt végiggondoltam az eshetőségeket, felkészültem a lehetséges kérdésekre, s ha aztán az őrzőjáratok faggatni kezdtek, elővettem a legalkalmasabbnak látszó válaszokat, s ha kellett, újakat is költöttem hozzájuk. Valahogyan a legnehezebb percekben sem hittem komolyan, hogy bajom történhetik, s valószínűleg éppen ez, fellépésem biztossága okozta, hogy végül minden esetben sikerült meggyőzőnöm a nyilasokat, és utamra engedtek.

Január elején összegéppuskáztunk néhány autót, nem messze a Hűség Házától. Lövöldözésre került sor, és egy eltévedt golyó megsebesített. Sérülésem inkább kellemetlen volt, mint súlyos, de pont az Achilles-inam sérült meg. S így néhány napig szinte használhatatlan volt a jobb lábam. Elhatároztam tehát, hogy gyógyulásomig biztonságba helyezem, és lehetőség szerint kipihenem magam. Ismertem egy harcoló alakulat parancsnokát, és tudtam, hogy néhány napra visszarendelték őket az első vonalból - legalkalmasabbnak azt találtam, hogy hozzájuk csatlakozom, és mindaddig náluk maradok, amíg pihennem kell. Abban ugyanis biztos voltam, hogy ha újból harcba vetik őket, sikerül lelépnem.

Magamhoz vettem egy elesett katona iratait, és avval jelentkeztem a századnál. Ez sem volt veszélytelen játék, de vérző lábam és bakancsom sarkán a golyó ütötte lyuk valószínűsítette elbeszélésemet. Arra hivatkoztam ugyanis, hogy alakulatom az utolsó emberig elpusztult, vagy fogságba esett, egyedül nekem sikerült megmenekülnöm. Csupán azon csodálkoztak, miért nem megyek sebesülésemmel kórházba. De mikor őszintén megvallottam, attól tartok, hogy csekély sérülésemmel visszazavarnak a frontvonalra, míg náluk néhány napig pihenhetek, eloszlott minden gyanújuk.

Megvallom, elég furcsa volt, hogy most néhány napig izgalom nélkül élhetek, nem kell igazoltatástól, járőröktől félnem, és hirtelen kitört rajtam a fáradtság. Lefeküdtem a pince egyik sarkába, és fejemre húzva újonnan kapott takarómat, nyomban elaludtam.

Arra riadtam, hogy valaki oldalba rúg. Ledobtam magamról a pokrócot és felültem. Két Árpád-sávós legény állt előttem, és kérte az irataimat. Ébredésemkor nyomban emlékeztem rá, hol vagyok, s ezért furcsának is találtam, miért igazoltatnak. Ám azért szó nélkül átadtam irataimat.

- És hol az alakulatod? - kérdezte az alacsonyabbik nyilas.

- Hol lenne? - csodálkoztam és körülmutattam. - Itt. A házban.

Nyugalmam szemmel láthatóan meghökkentette a nyilast, mert értetlenül körülnézett, és csak aztán mondta:

- Itt? Itt nincsen semmiféle alakulat!

Felugrottam.

Valóban egyedül voltam a pincében. Úgy látszik, éjjel riasztották a századot. Én olyan mélyen aludtam, hogy észre sem vettem a mozgást, ők pedig megfélemedeztek rólam. Nem csoda, alig voltam náluk néhány órát...

Mosolyognom kellett különös kalandomon.

- Elaludtam! - vallottam be csodálkozva, és széttártam a karomat.

- Úgy - mondta gúnyosan a kisebbik. - Ezt már ismerjük! Alvást tettettél, hogy itt felejtessenek. Szökevény!

Rám fogta revolverét.

Még nem ijedtem meg. Végül is az igazat mondtam, a hadnagy, aki felvett alakulatába, igazolhatta állításaimat. Kértem tehát, vezessenek hozzájuk.

- Jól adod! - nevetett a kicsi. - Ki tudja, hol van a te állítólagos alakulatod?

Társához fordult:

- Lőjük agyon!

A magasabbikban volt még valami emberi érzés. Vakarta a fejét.

- És ha mégis igaza van? - kérdezte habozva. - Én is átaludtam egyszer a légitámadást...

Ám a kicsi dühösen rázta a fejét.

- Én már láttam valahol ezt a pofát!

Annyira persze a magasabbik sem maradt ember, hogy soká vitatkozott volna az életemért.

- Jó - mondta közönyösen. - Akkor lőjük agyon!

Most már megijedtem - de még nem túlságosan. Még forgott annyira az eszem, hogy be-lássam, mennyire hitvány helyzetbe kerültem, hogy éppen azért tudom nem kivágni magam, mert ezúttal nem hazudok. Megértettem, hogy hasonló körülmények között nincs védtelenebb ember, mint aki igazat mond, hiszen a valóság a legfantasztikusabb véletleneket produkálja, míg a hazugság általában logikus. Azt is láttam, hogy már csak egyetlen esélyem marad, az az egy, ami végső kétségbeesett kísérletként mindig rendelkezésemre állt, de mindig boldog voltam, amiért nem kellett kipróbálnom. Károly bátyámról volt szó. Ő ugyanis a számonkérő széken dolgozott, s így végső esetben elébe vezettethettem magam. Hogy aztán ő mit fog csinálni, ha találkozunk, azt nem tudtam kiszámítani.

No, most aztán nem tehettem mást, kijátszottam utolsó adumat. És valóban az alacsonyabbik zavartan eresztette le revolverét.

Azért jobb lesz, ha útközben megszököm! - döntöttem el magamban. Hanem a következő pillanatban kaptam két óriási pofont. A magasabbik ütött.

- Gazember! - ordította. - Ezt is tudod? Talán azok között voltál, akik megölték szegényt?

Arcomból kifutott a vér.

Rögtön arra gondoltam, hogy Károly az általunk elpusztított autók egyikében ülhetett. Istenemre, egy pillanatig sem sajnáltam, de az azért megdöbbenett, hogy esetleg éppen én végeztem vele. És persze még jobban megdöbbenett a véletleneknek ez a fatális összetalálkozása, ami ellenem fordította az utolsó tromfomat is.

- Éppen titeket keresünk, te dög! - harsogta a magasabbik nyilas, és újabb ütésre emelte a kezét.

Ám a sors ezúttal sem szánt kötélre. A kicsi rosszkedvűen fogta le társa kezét.

- Hagyd! - mondta. - Most már tudom, honnan ismerem a pofát. Igazat beszél.

Aztán hozzám fordult:

- Nem emlékszik rám? - Gyakran jártam be bátyjával az üzletükbe.

Szerencsémre most megismertem én is.

- Valóban - morogtam újra éledve. - Haraszti úr!...

Tulajdonképpen ezen kellett volna végleg lebuknom, hiszen még kezében tartotta hamis irataimat. De úgy látszik, vagy nem olvasta végig az igazolványomat, vagy meglepetésében feledkezett meg arról, hogy nem Bozóki Ferenc a nevem. De lehet az is, hogy keresztnévünk véletlen találkozása mentette meg az életemet. Tény, hogy kezembe nyomta papírjaimat, és bosszúsan nevetett:

- Tele lett a nadrág, Feri úr?

Társa vállát vonogatta.

- Szerencséje van! Na, fusson, és keresse meg az alakulatát!

Én pedig kibotorkáltam az utcára, és most fogott el a vakrémület. A fejem kóválygott, a térdem remegett. Semmi nem jutott az eszembe azon az egyen kívül, hogy be kell fordulnom a sarkon, és szét kell tépnem a Bozóki névre szóló iratokat. Folyton azt vártam, hogy a kis ember észreveszi tévedését, és utánam szalad. Nem tudom megmondani, hogy kerültem végül az Aréna útra, s hogy miért nem tartóztattak le a hosszú út alatt - bizonyára véletlenül nem ütköztem egyetlen őrjáratba sem.

Aztán az Aréna úton, nem túl messze tőlem, bevágott egy akna, és a robbanás hangja magamhoz térített. Az első aknát követte a második, majd a harmadik, s én feltámadt életősztonnel az első kapualjba szaladtam, s a fal mellett a földre vettem magam. Csak később, a szoborról jöttem rá, hogy a Mémosz székházában vagyok. Néhány órával később ott szabadítottak fel az oroszok.

*

Akaratlanul ez az eset jutott eszembe, amikor láttam Bandi halálos rémületét. Nagyon meg-sajnáltam a gyereket. Én már tudtam, milyen lehetetlen módon kerítheti hatalmába az embert a félelem, s azt is, hogy az ilyesfajta rémület látszólag mulatságos logikátlansága csak növeli annak a kínját, aki végigszenvedi. És különösen értettem, milyen szörnyű lehet, mikor egy gyerek életében először megérti, hogy amikor lejtős talajon állunk, milyen könnyen hisszük ferdének az egyenest.

Fölálltam tehát, odamentem a fiúhoz, és kikönyököltem én is az ablakon. Hideg volt kinn, az éles szél megborzongatott, amikor becsúszott a gallérom alá. És mikor lenéztem a néma, elhagyott utcára, szinte önkéntelenül mondtam a fiúnak:

- Hát igen. Ez azért nagyon nehéz. Amíg a világos szobában ülök, barátok között, addig minden egyszerű és érthető, de ha az utcára nézek, érzem, mint terjed mindenfelé az ellenségeskedés. Úgy látszik, a tudás nem minden. Hasztalan tudom bizonyosan, hogy egy hónap, két hónap, legkésőbb egy fél év alatt minden rendbejön, és néhány év múlva ismét bennünket fognak szeretni az emberek, mégis a csontjaimba ivódott valami félelem. Állítom neked, nincs nehezebb dolog, mint a közvéleménnyel szembeszegülni. Alig van ember, aki természetes tud maradni ilyen körülmények között. Ha azt kell állítani, amit százezer ember tagad, persze ha erkölcsi színezetű kérdésekről van szó, vagy bizonytalan lesz az ember, vagy kérkedő, és ez egyformán rossz. Hidd el, én nagyon is megértelek, fiam. Aki joggal állíthatja magáról, hogy egy pillanatig nem szenvedett azoktól a kétségektől, melyek téged kiborítottak, az vagy

nagyon nagy ember, vagy nagyon ostoba. A közönséges halandóknak ilyen körülmények között meg kell küzdeniük önmagukért.

- Ezt hagyjuk most - mondta elgyötörten a fiú. - Én inkább azon töröm a fejem, mi lesz szegény Imrivel.

Csodálkozva kaptam fel a fejem. A kérdést olyan furcsán fogalmazta, hogy csak sokára értettem meg: az elesett barátjáról beszél.

- Arra gondolsz - kérdeztem aztán habozva -, hogy mi lesz velünk halálunk után?

- Elrohadtunk, tudom! - vágta rá keményen, érezhetően vad élvezettel keresve ki a legellen-szenvesebb kifejezést. - De van, akinek csak a teste rohad meg, és van, akinek az emléke is. Azt szeretném tudni, Imre melyik csoporthoz tartozik?

- Nem értelek - vágtam vissza, pedig nagyon is értettem. - Te emlékszel rá, nem én! Tehát, hogy mi lesz az emlékéből, az egyedül rajtad múlik!

Rám nézett. Szemembe fúrta a tekintetét. Kétségbeesett erőfeszítéssel próbálta kitalálni, mit gondolok belül.

- De maguk azt akarják, hogy ítéljem el a barátomat!...

Lelkiismeretesen meggondoltam a választ. Csak aztán feleltem.

- Hát nem! Aki meghalt, avval nekünk már nincs elszámolnivalónk, feltéve, hogy jó szándékból harcolt ellenünk. Az számoljon el, aki él, és az sem avval, amit csinált, hanem avval, amit holnap fog csinálni. Neked például azt kell eldöntened, kire haragszol Imriért, ránk-e vagy a barátaira?

- Mind a kettőre - felelte azonnal. - Rájuk is, magukra is. Én nem tudok különbséget tenni a felelősségük között. Még akkor sem, ha elhiszem, hogy maguknak van igazuk.

- Jó - mondtam némi habozás után. - Talán még ezt is elfogadom. Van benne némi logika. De azt magyarázd meg, hogy te mért gondolkodsz így, mert arra már rájöttem, hogy a te észjárásodat nem tudom kitalálni.

Büszkén mosolygott.

- Tudja, mit csináltam én huszonharmadika után? Anyámmal a járási pártbizottság helyiségét védtem három napig. Kettőnknek volt egy pisztolya, s volt még ott egy férfi, aki vadászfegyvert hozott. A felkelők pedig géppisztollyal mászkáltak a városban. Úgy féltem, hogy nem lehetett volna belém dugni azt a bizonyos zabszemet, és mégis azt kívántam, hogy jöjjenek. Éreztem, hogy végre valami nagyszerű dologban veszek részt. Olyanban, aminek a híre fennmarad.

- No, persze Imre is azért csatlakozott a felkelőkhöz, mert azt hitte, hogy végre valami igazán forradalmi dolgot csinálnak. A szíve szakadt szét a boldogságtól, mesélte, tőle tudom.

Lehajtotta a fejét.

- Minket akkor már hazaküldtek. Telefonon. Azt mondták, ne provokáljuk a tömegeket. Ő pedig boldog volt, olyan boldog, amilyennek nem láttam soha, és azt mondta nekem:

- Ha lőttél volna ránk a pisztolyoddal, talán éppen én öltelek volna meg, de megsíratnálak, és nem felejtenelek el. Így azonban, ne haragudj, csak nevetek rajtatok...

Most én hajtottam le a fejem.

Igen - gondoltam -, ez igaz. Igen, ez volt velük szemben a mi legnagyobb bűnünk. Ezért érzem magam olyan gyöngének, amikor velük vitatkozom, mert méltatlanságnak érzem, amit

teszek. Nem adtunk nekik alkalmat a lelkesedésre. És most, mikor végre azt hiszik, hogy valami igazán nagyot cselekedtek, elébük kell állnom, és azt mondanom: disznóságot csináltatok, fiaim!

- És mégsem tehetek mást! - mondtam ki hangosan. - Ez a kötelességem!

- Mi a kötelessége? - kérdezte sötéten a fiú.

- Megmondani nektek az igazat. Azt, hogy ezúttal is hiába lelkesedtetek. Ha meggyűlöltek érte, akkor is... És ha nyomorultul érzitek magatokat, akkor is!

- Lelkesedtek ők! - igazított ki. - Én kimaradtam még ebből is. És így még náluk is nyomorultabbul érzem magam!

Szánakozva tettem vállára a kezemet.

- Értse meg, legalább amit mondok, Feri bácsi - fordult most szinte könyörögve felém. - Imre azt hitte, amikor feláldozta magát, hogy az utókor imába fogja foglalni a nevét...

Szomorúan ráztam a fejem.

- Lehet, fiam, de én nem hiszem. Én már voltam halálvesztélyben. Ilyesmire akkor aligha volt ideje. Legfeljebb arra gondolhatott, hogy ezért érdemes meghalni is... De járhatott a fejében az is, hogy most már jobb meghalni, mint szembenézni avval, ami következik. És sajnos ez a valószínűbb...

Egy mozdulattal lerázta válláról a kezemet. Egy pillanatig azt hittem, megüt, de nem, az arca inkább szomorú volt, mint haragos.

- Hallgasson! - mondta öregesen.

Vállat vontam.

- Még az is lehet, hogy boldogan halt meg. A boldogság, fiam, nagyon különös valami, és az ember képes arra, hogy a legnyomorúságosabb helyzetben is boldog legyen. És hogy mikor és miért boldog az ember, azt nem a pillanatnyi helyzete szabja meg, hanem az egész élete. Az őrnagy már elbeszélte, mikor voltak a börtönben boldogok a nyilasok. Én pedig elmondtam, mikor voltunk mi boldogok, fiam.

- Éppen azért soha nem tudhatod, hogy kit mivel boldogíthatsz, s azt se nagyon, hogy mivel szeretné boldogítani magát. A forradalmárok között is voltak elegendően, akik a jövőre függesztették a szemüket, és azt hitték, hogy majd az utókor adja ki a jutalmukat. Csakhogy mikor az ember a föld alatt pihen, már nem törődik avval, hogy mit gondolnak róla odafönn. Az ilyesmi nem filozófia, csak kegyes öncsalás, és rendszerint csak addig ér valamit, amíg valaki a korai halál veszélyével szembe nem találkozik. És általában: nem a jutalom boldogít. Boldog csak az lehet, aki önmagával elégedett. A mi életünkben éppen az a szép, hogy a kommunista olyasmikért boldog, amik valóban méltók arra, hogy az embert boldoggá tegyék. S ez óriási nagy dolog, fiam.

Sóhajtván hallgattam el, igazán a legbenső gondolataimat mondtam el a fiúnak. Ő azonban bosszúsan nevetett.

- Ha nem lenne húsz évvel idősebb nálam, mondanék valamit...

- Mondd csak - biztattam. - Ne törődj velem.

- Ez sem filozófia! - mondta ekkor keményen. - Ez is csak öncsalás! Kíváncsi lennék, akkor mit mond, ha másként sikerült volna az élete?

- Nem tudom - feleltem türelmesen, bár már ágaskodott bennem a harag. - Egyszer már gyenge voltam, és oktan dicsekvés lenne, ha most azt bizonygatnám, hogy ez másodszor nem történhet meg velem. De hiszem, hogy így lesz, s ha nem így lenne, tudd meg, hogy akkor kellene szégyellnem magam.

- Én pedig azt mondom - sziszegte a fiú -, hogy piszok egy hely, piszok egy nép, piszok egy ország! Kell a világon valahol olyan helynek is lenni, ahol az ember megalkuvás nélkül is boldog lehet!

Nagyon kifáradtam. Éreztem, hogy most már elég.

- Hát menj el, és keresd meg, fiam! Én nem foglak tovább visszatartani.

Gyanakodva nézett rám. Várta, mi következik.

Vállat vontam.

- Nézd, te meg fogod találni a számításodat Nyugaton. Ügyes vagy, tehetséges, okos, ki fogod tudni használni a konjunktúrát, amit ez az alkalom jelent.

Sértődve kapta fel a fejét. Most gyűlölt:

- Maga elfelejti - mondta gőgösen -, hogy kommunista vagyok!

Bólintottam.

- Igen, ez okoz majd nehézségeket. De hát a környezet majd magához fog alakítani. Mi úri-gyerekek neveltünk, fiam...

- Minek?

- Az uralkodó osztály gyerekének - helyesbítettem kifejezésemet. - Miért csodálkozol? Mi másnak neveltünk volna? Hiszen mi uralkodunk! S mondtam már, hogy a két nevelés közötti különbség a nézőpontban van. Az uralkodó osztály tagja arra neveli gyermekét, hogy különb legyen, mint az apja volt, hogy keresse meg a helyét, találja föl magát, törjön mindig többre, mint amit elért. Ez éppen a te eseted.

- Nem hiszed, hogy ennyi lenne a különbség? De hiszen te tudod, hogy Amerika gazdag ország. Ott a munkások gyerkeinek lenne azért valami módjuk, hogy elvégezzék az egyetemet. Hát miért nem végzik el? Miért nem tanulnak tovább? Azért, mert nem nevelték őket arra, hogy a jövőjükért súlyos áldozatokat vállaljanak. Te majd vállalni fogod, fiam. Éhségsegedylen is befejezed az iskoládat, s avval meg is nyílik előtted a világ. Odakint jobban fizetik a tanult embereket, mint nálunk. Hogy miért? Azért, mert csak a tőkés csinálhat önmagában karriert. A proletár, ha uralomra kerül, akkor is csak az egész néppel együtt javíthat tisztességes módon a helyzetén. No, mire pedig elvégzed az iskoládat, a gondolkodásod is úgy meg fog változni, hogy észre sem veszed. Nem lesz már semmi akadály, hogy karriert csinálj!

- Az én Károly bátyám vadállatként halt meg, de mikor az életét kezdte, igazán nem volt rossz fiú. Jól akart élni, de nem akart okvetlenül másoknak ártani. Rettentő hálás volt jótevője iránt, és úgy követte a szavait, mint a szentírást. Hanem mikor az államhatalom fölszámolta a Strohmann-rendszert, válaszut elé került.

- Én öljem meg a gazdámat? - kérdezte tőlem.

No, aztán rájött, hogy ha nem öli meg, megöli más, és akkor őt is elpusztítják vele. Így lett üzletének egyedüli tulajdonosa, és megismerkedett minden gonddal, amit idáig az öreg zsidó levett a válláról. Láta, hogy vagy tovább növekszik, vagy tönkremegy. S mivel tőkéje nem volt elég, egy lehetősége maradt: a politikai érvényesülés. Lett hát előbb németbarát, azután

nyilas. Addigra úgy megszokta, hogy meg kell ölnie üzletbarátait, hogy már akkor volt boldog, ha egy-egy dőfése jól sikerült. Eleinte még azt mondta, csak képmutatásból szegődött a nyilasokhoz, maga nem nyilas, de már csak a halottak látványát kellett megszoknia, és...

Nem mondhattam tovább. Türelmetlenül félbeszakított:

- Azt akarja mondani, hogy ha kimegyek, semmiképpen nem maradhatok kommunista?

Rácsodálkoztam:

- Miért, te hogy gondolod? Ahhoz, hogy kint befogadjanak, mégiscsak kell fizetned valamivel?

- Ha kommunistának vallom magam, visszaküldenek? - kérdezte gúnyosan.

Akaratlanul elnevettem a bizarr ötletén magam. Kétségtelenül volt a fiúban humor!

- Vissza persze nem küldenek. Csakhogy, fiam, az ember egyedül is lehet polgár, de kommunista csak a többivel együtt lehet. Márpedig a mozgalomból ki fognak utasítani. Azt fogják mondani: maradtál volna odahaza!

- Milyen ravasz! - mondta gúnyosan. - Nem hittem volna, hogy ennyire ravasz!

Visszafordult a szobába.

- Feri bácsi egymaga ravaszabb, mint ti mindannyian, anyám! Ha másként nem sikerül, avval az ígérettel próbál itt tartani, hogy odakint gazdaggá lehetek! Eszem azt a jó szívét!

Megvallom, leesett az állam erre a váratlan fordulatra. Szörnyen szemtelennek találtam a gyereket. Egyáltalán nem ravaszkodtam. Egy véletlen pillanatban jutott eszembe az egész gondolat, és szinte a megvilágosodás erejével hatott rám. Teljessé tette, és végleg megbizonyította, hogy mennyire az a legnehezebb: észrevennünk a körülöttünk folyó, aprócska változásokat.

Hanem aztán rá kellett jönnöm, hogy a saját szempontjából igaza van. Objektíve ez volt elutazása ellen a leghatásosabb érvelés, tehát joggal gondolhatott ravasznak. Ő pedig kihúzta magát, az asztalra tette jobb keze mutatóujját, és azt mondta:

- Ha nektek sikerült kapitalista környezetben kommunistának maradni, nekem is sikerülni fog! És ezt be is fogom bizonyítani!

Semmi kétség, most egészen felnőttnek érezte magát. Ám Ili szeretettel megsimogatta a kezét és rámosolygott:

- Dehogyan utazol te el, szegénykém! Csak éppen nekem kell befejeznem a történetet!

Intett nekem, hogy üljek az asztalhoz én is.

- Jobb szerettem volna négyszemközt beszélni a fiammal - mondta aztán elfogódottan. - Bocsáss meg, Feri, meg foglak bántani! Még nekem se tudtad soha bevallani, én mégis kénytelen leszek most mindenki előtt elmondani, hogy prostituált volt az anyád...

És most, ebben a pillanatban megértette a fiú, milyen lélekkel beszéltem én eddig vele, mert szinte rémülten kiáltott fel:

- Hogyan, anyám! Neked ezt nem mondta el?

Én pokolian éreztem magam. Nem tudom én elmagyarázni, hogy van ez: magam még csak kimondtam valahogy, de most, mikor más vette a szájára azt a szót, amely anyámat szinte kitaszította az emberek közül, összeszorult a szívem, és borsózni kezdett a hátam. A fiú pedig rám nézett, és fülig pirult.

- Bocsásson meg, Feri bácsi! - mondta kitörve. - Én viszont elhallgattam valamit! Én voltam a fölkelők között is egy napig!

Ilire pillantott, és félve tette hozzá:

- Ezt persze nem tudja anyu sem...

- De igen - mondta akkor egyszerűen Ili. - Én tudom.

Halk sóhajjal tette hozzá:

- Neked arról fogalmad sem lehet, mi mindent tud egy anya...

XIII. FEJEZET

Lesz-e egyszer valaki, aki megírja a tömeghisztéria erejét? Soha nem szabad elfelejteni, mi történt velünk egy hónap alatt! Saját szememmel láttam embereket, akik szilárdan állták a legnehezebb első két hetet, és november negyedike után mégis elvesztették a fejüket. Igen, nincs rettenetesebb, mint az az ostobaság, amit százezrek ismétелgetnek igazság gyanánt. Nem tellett bele egy hónap, és húsz évet zuhantunk visszafelé. Nyakig ültünk egy szabadságharcban, aminek Maléter volt a Kossuthja, és bűnözők a vörössapkásai. Csodálkozhattam-e, hogy amikor komoly felnőttek, köztük még egyes régi elvtársaim is, tótágast állva nézték a világot, ez a szép, kedves és halálosan komoly gyerek a barikád túlsó oldalára állt? Amikor meghallotta, hogy az oroszok bevonultak a fővárosba, megkereste Imrét, és azt mondta: „Adjatok fegyvert nekem is!” És adtak neki fegyvert, s még aznap részt vett egy bevetésen. Megtudták valahonnan, hogy a tanyákon állomásozik egy intaktul maradt katonai csoport. Megkeresték őket, és körülfogták a szállásaikat. A gyerek szerencséjére a csapat korántsem volt olyan intakt, mint a híre, ellenállás nélkül letette a fegyvert, és így lövöldözésre nem került sor.

- Különben is elhatároztam, hogy én csak a tankok ellen használom a fegyverem! - mondta a gyerek.

- Nem értem! - bosszankodott az őrnagy. - Azt hittétek, hogy harminc géppisztollyal megtudjátok őket állítani?

- Nem! - húzta ki magát büszkén. - Én például biztosra vettem, hogy meghalok...

Semmi kétségem nincs, hogy igazat beszélt. Valóban a halálra szánta el magát, s talán még sajnálta is, hogy nem sikerült elpusztulnia. Csak a helyzet reménytelensége bírta rá, hogy elhagyja szülei hitét, s egy hősie, elszánt cselekedettel akarta megmenteni elveszettnek vélt becsületét.

De éppen ezért valami gyanús volt a számomra. Egész éjszakai vitánk után is tettére még mindig büszkének kellett volna lennie. Miért hát ez a képtelen zavar?

- Ezt nem merted bevallani? - kérdeztem hitetlenül.

A fiú arcából egyszerre kifutott a vér. Falfehéren állt előttünk, és az ajka gyanúsán remegett.

- Este - mondta - visszatértünk a körletünkbe. - Egy Gábor nevű százados volt a parancsnok. Mikor meglátott, azt kérdezte:

- Hát te, mit keresel itt? Ereggy az anyádba, te gyerek!

- Most már mindegy, hogy eddig ki mit csinált! - feleltem én. - A halálba menőtől nem szokták kérdezni, hogy miért jössz velünk!...

A százados mondani akart valamit, de Imre karon ragadta, és bevitte a másik szobába. Soká maradtak ott, én pedig kétségbeesve törtem a fejem, mit csinállok, ha végül is nem kellek nekik. Aztán visszajöttek mind a ketten, és azt mondta a százados:

- Na, jól van, kölyök! Szerencséd van, hogy még ma jöttél hozzánk! Kedvedért levesszük a listáról anyádat is...

Már tudniillik arról a listáról, amire felírták a letartóztatandók nevét. Értettem azonnal, nem kellett magyaráznia. Fordult velem egyet a világ. Ezek a csirkefogók azt hitték, megtudtam valahonnet, hogy felkerültünk a listára, és nem a bátorság hozott ide, hanem a gyávaság...

Elcsuklott a hangja:

- Talán azt hitte Imre is...

Képzeli magukat a fiú helyzetébe: telve jóakarattal, lelkesedéssel, tizenhat évesen. Az életét ajánlja fel az ellenségeinek, s azok azt hiszik, hogy protekcióért könyörög!...

Mit lehet ilyen esetben csinálni? Mit lehet mondani?

Ő azt tette, hogy a százados lába elé vágta a fegyverét. Aztán olyat mondott, hogy hősiessége jogán sem merte az anyja előtt elismételni szavait. Majd sarkon fordult, és elindult a kijárat felé.

Ahogy ez történni szokott, elszántsága egy pillanatra megdermesztette ellenfeleit. Már az ajtónál volt, mikor a százados előrántotta revolverét. Imre éppen egy pillanattal előzte meg. Rájuk fogta géppisztolyát, hogy pokolba küldi valamennyiüket, ha nem engedik szabadon a fiút.

Így sikerült megmenekülnie.

- De hiszen ez nagyon szép! - mondta az őrnagy. - Semmi okod nincs szégyellened, fiam!

Hanem ő csak állt, és lassan eleredtek a könnyei.

- Igen, de én hazaszaladtam anyámhoz, és könyörögni kezdtem, induljunk még az éjszaka Pestre...

Nem tudtuk, mivel vigasztaljuk a fiút. Volt abban valami végzetesen komikus, hogy éppen azért szégyelli magát a legjobban, amit teljesen ésszerűen cselekedett. Kétségtelen, hogy mi is szöktünk volna a helyében. Egyikünk sem mert megszólalni, mert attól félt, elneveti magát. Ő pedig félreértette hallgatásunkat, és végső elszánással folytatta tovább:

- Neked pedig meg kell mondanom, anyám, hogy mikor utoljára hívtak a párttitkárságra apám ügyében...

Önök már tudják, mi történt vele akkor, nem ismételtem el. Kétségtelenül teljesen elvesztette a fejét, és szinte kéjelegve kiáltotta ki saját gyalázatát. Alighanem idegroham lett volna a vége, ha az anyák nem tudnának a gyermekeikről olyan mérhetetlenül sokat. De Ili, amikor a fia elmondotta, hogyan kívánta volna, hogy hagyják el apja nevét, váratlanul kurtán fölnevetett, s egy nagyon kegyetlen mondattal torkára forrasztotta a szót:

- Nyugodj meg, ez egyszer már megtörtént! Negyvennégyben úgy szerepeltél a világ előtt, mint törvénytelen gyerek. Mint a Feri bácsi fia. Mellesleg szólva ennek köszönheted, hogy ma életben vagy.

Én azt hittem, hogy a katasztrófa nyomban bekövetkezik. Ehelyett ez a második megrázkód-tatás lecsillapította a fiút. Anyjára nézett, kitátotta a száját, mintha nagyot akarna kiáltani, hanem aztán csak nyelt egyet-kettőt - végül pedig elnevette magát. Csodálkozva nézett végig a felnőtteken, és azt mondta:

- Eddig azt hittem, én vagyok bolond. Úgy látszik, bolond az egész világ.

*

- Ott hagytam abba az előbb - kezdte aztán Ili, mikor a fiú a sorozatos meglepetésektől magához térve már meg tudta hallgatni a történetet -, hogy illegalitásom első néhány éjszaká-ját Feri bácsi nagyanyjánál kellett töltenem. Theklát már régóta ismertem. Mindenekelőtt az unokája eleven történeteiből, aki imádta, és a teremtés koronájának tartotta őt. Egyszer föl is

vitt hozzá, hogy eldicsekedhessék vele nekem, meg azt hiszem, hogy Thekla mindenekfölött való ízlése elé bocsásson engemet.

Nekem akkor nagyon tetszett Thekla. Találkozásunk zavaros volt és vidám, kicsit meg is babonázott szálegyenes természetével és ezüstösen csillogó hajával, amit a rövid frizurák idején is laza kontyba tekerve hordott a fején. Megérkezésünk után nyomban asztalhoz ültetett, feketekávéval, kakaós kuglóffal, grape fruittal és Meggylelkével kínált, s amíg uzsonnáztunk, leplezetlen érdeklődéssel tetőtől talpig megnézett.

- Rosszul szabták a ruhádat, fiam! - mondta elégedetlenül, s én nem mertem bevallani, hogy ruháimat anyám szabja, és én varrom.

Közben azonban egymás kezébe adták a kilincset a megrendelők, s ő egyszerre foglalkozott mindnyájukkal. A szomszédos szobában próbált, de mintha különös képessége lett volna arra, hogy egyszerre két helyen legyen, próba közben tovább beszélgetett velem. Hogy aztán miről beszélünk, azt már aznap este sem tudtam volna elmondani.

Később lezavarta Ferit egy üveg Brandyért. Mikor így kettesben maradtunk, odajött elé, és azt mondta:

- A fiam elkeseredetten szerelmes beléd. Ez nagyon helyes. Úgy látom azonban, te is túlságosan szereted. Vajon meg tudsz-e neki majd bocsátani, ha rájössz a hibáira?

- Miféle hibáira, Thekla néni? - ámuldoztam én.

- Először is néni az öreganyád, engem mindenki Theklának nevez. Másodszor: bizonyára nem vallotta meg neked, hogy az anyja prostituált volt szegény...

Végigfutott hátamon a hideg. Rettentően megijedtem. Nem amiatt, hogy a szerelmem egy prostituált fia, dehogy! Attól ijedtem meg, mennyit szenvedhetett szegény, és hogy milyen nehéz lehet előttem titkolóznia...

Thekla élesen figyelte arcomat, s úgy látszik, elégedett volt velem.

- Ne áruld el neki, hogy tudod! - parancsolt rám. - Nem azért beszéltem el, hanem azért, hogy megértsd, miért van annyira oda a sikereivel.

Választ sem várva, kezembe nyomott egy pongyolát.

- Bújj bele, amíg megigazítom a blúzodat...

Aztán hosszú évekig nem találkoztam Theklával, és nem is gondoltam szavaira, amikor választanom kellett apád és Feri bácsi között. Csak most, amikor nála töltöttem az éjszakát, jutott eszembe a beszélgetésünk, és féltem egy kicsit. Azt hittem, haragudni fog rám, unokájáért, vagy ahogyan mondani szokta, a fiáért.

Nem haragudott. Magához ölelt, megcsókolt, s aztán hozta a feketekávé és a kuglófot.

Hanem nekem csalódást okozott az öreg. Valahogyan megfakult. Haját levágatta, bőre pedig ráncosodni kezdett a szeme alatt. És uzsonnáinkat sem zavarták a próbára tolongó asszonyok.

- Hát igen - mondta keserűen. - Kezdek kimenni a divatból. Ma már az üzlet is politika. Az én vevőim ma örülnek, ha élni hagyják őket, és nem bosszantják divatos ruháikkal a szomszéd-asszonyokat. Persze, szerezhettem volna új összeköttetéseket, Károlyka küldött is hozzám mindenféle szemetet. Nekem mindegy volt, én kiszolgáltam azokat is, de amikor azt követelték, írjam ki az ajtómra, hogy zsidóknak nem dolgozom, elküldtem őket az anyjuk keservébe. Most azután csak tátogatok.

Vállat vont:

- Nem fog örökké tartani! És különben is van annyi pénzem, amiből életem végéig megélhetek...

Ez igen szépen hangzott, és nem volt kétséges, hogy a maga sajátos módján Thekla is baloldali felfogásának az áldozata, lehetett volna rá akár még büszke is. Csakhogy nem volt büszke. A kudarc letörte, nem bírta elviselni, hogy megszűnt körülötte a forgalom, és egészen besavanyodott. Láttam, hogy idegesíti a gyerek csipogása, sőt, szegény anyám betegsége is.

Amikor aztán elköltöztem tőle, meg is ígértem, hogy mielőtt lehet, anyámékat is magammal viszem. Megharagudott.

- Viszed őket a fenébe!... - kiáltotta dühösen. - Feri minden bevallott! Érted? Mindent!

Értettem, legalábbis, azt hittem, hogy értem. Már meséltem, mennyire bántott, hogy érzésem szerint Feri bácsi nem barátságból törődött velem, hanem azért, mert még mindig szeretett. Persze megörültem, mikor megtudtam az igazat - hanem a gyanúmat az még nem oszlatta el teljesen. Most Thekla szavait arra magyaráztam, hogy Feri ezt vallotta meg neki, s ezért akar rajtunk segíteni. Nem tetszett, hogy ilyen okból áll az enyéme mellé, de mindenesetre megnyugtató. Tudtam, hogy jó kezekben lesz a fiam. Károlyról valóban szó sem eshetett Thekla házában, s most Ferire pazarolta minden szeretetét.

Elköltöztem tehát, és rája hagytam a gondokat.

Nyár végére meghalt szegény anyám, s átmenetileg visszaköltöztem hozzátok. Thekla addigra már bolondulásig szeretett téged, s te jobban szeretted, mint engem. Még Feri bácsi meséiből tudtam, hogyan szokott azelőtt mesélni, énekelgetni gyerekeinek, most mindebbe visszatalált. Órákig eljátszott veled. Ideje volt hozzá, csak néha-néha akadt dolga szegénynek. Már a tanuló lányokat is el kellett bocsátania. Nélküled üres lett volna a szépen berendezett, nagy lakás.

A harmadik napon estefelé én a belső szobában olvastam, Thekla a konyhában ügyködött valamit, te pedig szokásod szerint ott lábatlankodtál mellette. Egyszerre csengetést hallottam, majd kelletlen, éles szavakat. Nem törődtem velük, olvastam tovább. Hanem aztán arra lettem figyelmes, hogy Thekla a szomszéd szobában veszekszik valakivel.

- Van bőr a pofádon? - kiáltotta durva, ismeretlen hangon. - Ha még egyszer ideszemtelenkedel, kikaparom a szemedet!

Aztán olyanforma zajt hallottam, mintha bántalmazni akarná valaki. Becsaptam könyvemet, és meggondolatlanul kirohantam a szobából. Károlyka volt nála. Tüstént vissza akartam fordulni, de már elkéstem. Megismert.

- Ah, Ili! - kiáltotta gúnyosan. - És ez a gyerek! Úgy látom, arra van pénzed, anyám, hogy egy zsidógyereket rejtegezz! Csak számomra nincs egy ezresed...

Én ösztönszerűen hozzád ugrottam, és magamhoz szorítottam a fejedet. Thekla azonban Károlyhoz lépett, és gúnyosan kérdezte:

- Mi közöd hozzá? Fel akarsz jelenteni?

- Feljelentenél?! - kérdeztem én.

Károly pedig egy pillanat alatt megváltozott. Még egyet villant a szeme, aztán mosolyra húzta a száját.

- Ostobaság! Elfelejtettem, hogy nem vagyok a testvérek között. Zsidó, nem zsidó, az nekem egyre megy. Az a fontos, hogy Feri barátai vagytok... Csak éppen nagyon kellene a pénz. Egy hónap alatt megadom!

Én megnyugodtam. De Thekla arcából kiszállt a vér.

- Szóval, fel akarsz jelenteni, te szemét?! Csakhogy, barátocskám, nem mész vele semmire... A gyerek ugyanis Feri fia. Már útban volt, mikor Bandi elvette Ilit, és csak szerelemből vállalta az apaságot.

Bevallom, bámultam Thekla ötletét. Azt hittem, Károly nevetni fog. Nem vehette be ezt a naiv hazugságot - tudnia kellett az igazat. Viszont arra is rájöttem, hogy nehezen tudná ezt be is bizonyítani, s így nem is látszott reménytelennek a helyzetünk. Hanem azért elhatároztam, ha Károly eltávozik, összepakolom a gyereket, és rohanok én is. Károly azonban készségesen hajtotta meg a fejét:

- Értettem, anyám, és mindenkinek ezt fogom mondani...

Thekla szomorúan mosolygott:

- Nem ajánlom, fiam! Tudod, az emberek gonoszak. Ha elterjed a híre a kisfiúnak, megtörténhetik, hogy valaki feljelenti, s mire te közbeléphetnél, addigra el is viszik...

Felemelte a hangját:

- Márpedig, édes fiam, én akkor téged megkereslek, ha a pokol fenekére bújsz is előlem, és evvel a két kezemmel foglak elpusztítani!

Ránéztünk, Károly is, én is, és mind a ketten megértettük, hogy fenyegetését be is fogja váltani. Károly egyet káromkodott, sarkon fordult, és köszönés nélkül távozott. Az ajtót dühösen vágta be maga mögött.

- Akkor terítsünk - mondta Thekla -, mert elfő az ebéd...

Én nagyon elgondolkodtam az eseten. Azon törtem a fejem, hogy adott esetben Thekla ötlete életmentő is lehet, s talán meg kellene játszani. A gondolat bizarr volt, de nem látszott ellen-szenvesnek.

Furcsa, de eszembe sem jutott: erre célozhatott Thekla, amikor azt mondta, hogy Feri mindent bevallott neki, s hogy ő valóban azt hiszi, hogy te a mi kettőnk gyereke vagy.

Megmondom maguknak - én elkeseredésemben csikorgatni kezdtem a fogam. Ez volt a teljes igazság. Én csak tudtam, milyen eszközzel bírtam rá Theklát, hogy vállalja a gyereket, hiszen éppen ezért nem meséltem el Bandinak ezeket a részleteket, s ha már Ili úgy érezte, éppen most kell elmondania, hogy miképpen mentette meg nagyanyám az életét, hát miért kellett a kérdést még ki is éleznie? Vagy végképpen nem érti, mi megy végbe a fiában?

Meglöktem az asztal alatt a lábát. Rám nézett, és bocsánatkérően mosolygott. De nem lehetett megállítani. Mondta tovább rendületlenül.

- Akkor sem fogtam gyanút, mikor néhány nap múlva közölte, hogy apádhoz utazik. Ellenkezőleg, még hálás is voltam ajánlataért. Apádékat Vácról munkaszolgálatra vitték, és a táborban gyakran látogatták a barátait a hozzátartozóik. Csupán én nem utazhattam hozzá: illegális munkám miatt nem engedett a párt. Thekla viszont veszély nélkül felkereshette, vihetett neki csomagot, és beszélhetett vele.

Szóval, leutazott hozzá Szentkirályszabadjára, s mikor két nap múlva visszaérkezett, eléem tett egy hivatalos, sokpecsétes írást és egy borítékba zárt levelet.

- Elintéztam, fiam! - mondta nagyon elégedetten.

A hivatalos írást néztem meg először, és elállt a lélegzetem. Egy tanúsítvány volt, melyen apád a századparancsnoka jelenlétében elismerte, hogy te nem az ő fia vagy.

Ijedten néztem Theklára, arra persze én nem számítottam, hogy írással is meg akarja majd erősíteni az ötletét. Szerencsére, mielőtt bármit mondtam volna, felbontottam, és elolvastam apád levelét.

„Drágám - írta -, ne áruld el magad. Thekla meg van győződve arról, hogy Bandi a ti gyereketek. Feri ezt szintén írásba adja, s akkor a fiút hivatalosan is törvényteleníttetni lehet. Ismerlek, tudom, hogy te ezután a sarki fűszerest is szívesebben vallanád Bandi apjának, mint Ferit, de legyen eszed. Te nem tudsz Bandi mellett maradni. Thekla pedig, ha teljesítjük kívánságát, úgy fog rá vigyázni, mint egy nőténytigris. Gondolom, te is tudod, mit jelent az, hogy Thekla vigyáz valakire - én mondom neked, ennél jobbat kitalálni sem lehet.

Szóval, végy erőt magadon, és csókold meg Thekla kezét. Isten bizony, megérdemli szegény.

Ami minket illet, mi egyelőre biztonságban vagyunk. Hanem azért a szökésre mindent elő kell készíteni. Feri szerez majd iratokat, és Thekla elhozza nekem. Civil ruhát készíttetek Theklához, és hagyjatok nála egy címet, ahová nyomban oda költözhetem. Ha lehet, szökés előtt küldök értesítést, ha nem, anélkül szököm.

A viszontlátásra, drágám. Nagyon szeretlek.”

Lehet persze, hogy ezek után Thekla egy kicsit öregebbnek látszhatik, mint amilyen volt, talán azt hiszed, túlságosan könnyen hitte el, hogy az unokája vagy. De ha ez valóban így volna, ez kizárólag az én hibám, mert az igazság az, hogy te nagyon is különös körülmények között születtél, és a valóságban éppen nem látszott kizártnak, hogy Feri bácsi lenne az apád - sőt, az az igazság, hogy korábban már volt erről valamiféle pletyka is. Tudom, Feri bácsi már elmesélte történetünket, de ha azt akarom, hogy meg is értsd, még egyszer el kell mondanom. És erre nem könnyen szánom rá magam.

Mindenesetre megkönnyítetted a feladatomat, mert ma éjjel mintha nem is veled beszélnék, fiam.

Mikor apádékkal megismerkedtem, Feri egyáltalán nem tetszett nekem. Hogy szemtelen, azt még megbocsátottam volna valahogy, hogy nyegle is, azt nagyon-nagyon nehezen. Egyébként sem szerettem a fölényeskedő fiúkat, s amelyik így kezdett beszélni velem, annak hamarosan a torkára fojtottam a szót. Apádat már sokkal szimpatikusabbnak találtam, de persze eléggé jelentéktelennek is. Volt szegénynek egy különös tulajdonsága, több volt, mint szerény, és így első látásra rendkívül jelentéktelennek találta mindenki. Évek során sokszor megfigyelhettem, hogy ha új helyen dolgozik, hónapokig szinte észre sem veszik, hogy van, csak aztán válik ismertté a neve. Én tehát bevitettem őket a Dob utca kilencvenbe, és Ferit gyorsan leráztam magamról: másokat kértem meg, hogy foglalkozzanak vele.

Apádat megtartottam én, és egyre rokonszenvesebbnek találtam őt. Hamarosan látnom kellett, hogy szerelmes belém. S ez csöndes örömmel töltött el - de hogy viszonozzam is a szerelmét, arra semmi sem készítetett.

Feri aztán el is tűnt a szemem elől, csak az erzsébeti szervezetben találkoztam vele ismét. Hogy ott mi történt - nem kettőnk között, hanem a csoportban -, azt többször hallottam már tőle, mert nagyon büszke erre ma is. Végeredményben van is rá oka: szellemes volt, vakmerő és rettentően jópofa. Sajnos, elbeszélésében éppen a jópofasága vész el, mert visszaemlékezéseiben szereti magát fölényesnek látni. A valóságban azonban nem fölényes volt. Ellenkezőleg: imádnivalóan kölyök. Úgy izgult, hogy azt el sem lehet mondani. Félt is nagyon - attól talán nem, hogy megverik, de attól mindenesetre, hogy nem lesz sikere. Mikor aztán meghódította a gyerekeket, a villamosmegállótól a lakásunkig valósággal végigugrálta az utat.

Éppen ez a gyerekes öröme tetszett meg nekem. Aztán az volt a szerencséje, hogy szerelmemnek még gyerekesebben örült.

No, de ezt nem részletezem tovább. Sajnos nem maradt sokáig ilyen. Hamarosan elkapatták a sikerek. Sokszor próbáltam beszélni vele, hasztalan. Talán azt hitte, féltékenykedem, amiért nálam tehetségesebbnek bizonyult. Mert azt meg kell adni, sokkal jobb szervező volt, mint akár én, akár apád, s akkoriban a mozgalom reménységei közé számított.

Ti, férfiak nem tudjátok, hogy mi milyenek vagyunk. Az a Feri, akiről most beszélek, soha nem tudta volna magát megszerettetni velem. De ha már megszerettem, eltűrtem volna, ha csak velem ilyen. Azt nem tudtam neki megbocsátani, hogy társaival is fölényeskedik. Mivel pedig éppen ezt nem akarta megérteni, gyorsan romlott a viszonyuk. Ráadásul távol is dolgoztunk egymástól, míg apád végig egy szervezetben volt velem. Akkorra már mi, többiek jól megismertük őt, és jól láttuk, hogy őt ember munkáját végzi el, anélkül hogy ezért dicséretet várna. Ferit pedig nagyon szerette, és engedelmesen tűrte szeszélyeit.

Néha volt is olyan érzésem, hogy ezt azért már csak a kedvemért teszi.

Szóval, szakításunk hosszú idő óta érlelődött. Mikor felmentem az ifikhez, nem gondoltam még semmi rosszra. De amikor láttam, hogy Feri a röhögő csapat közepén a barátján röhög, hirtelen meggyűlöltem. Azt mondtam akkor, rájöttem, hogy apádat szeretem. De ez még nem is volt igaz. Még csupán a harag mondatta velem. Aztán is csak apád kedvessége s az, hogy két hétig éjjel-nappal össze voltam zárva vele, teremtet olyan helyzetet, amelyben te megfogantál, fiam. Előbb, mint mielőtt eldöntöttem volna a kérdést, akarom-e férjemül az apádat. Nem örültem neked, és nem is akartalak megtartani.

Ne vágj ilyen rémült arcot, fiam. Erőszakoskodásodnak köszönheted, hogy most ezt el kell mondanom.

Az életedet viszont a rendőrségnek. Mert néhány hét múlva egy éjszakai festésen letartóztattak, s mivel rájöttek, hogy teherben vagyok, bevágtak a toloncba, és ott tartottak három hónapig. Akkorra pedig akarva-akaratlanul meg kellett téged tartanom.

Borzasztóan éreztem magam. Még azt sem tudtam, örül-e érkezésednek apád.

Ne érts félre: semmi okom nem volt, hogy a megesett lányok sorsától rettegek. Gyakran hallgattam Sztálinvárosban a lányanyákról a véget nem érő fecsegést, olvastam az újságcikkeket, és felforrt a vérem, hogy ebben a kérdésben milyen hipokriták vagyunk. Az én időmben a mozgalomban ez nem okozott problémát. Mert a mozgalmi közvélemény nem a cserbenhagyott lányt, hanem csábítóját közösisítette ki magából. Nálunk nem volt mese: aki meg akarta barátait tartani, annak vállalnia kellett a gyereket. Én nem vállaltam volna, hogy csak ezért vegyen el apád, ha egyébként nem szeret. És akkor szerettem bele igazán, mikor láttam, mennyire örül annak, hogy gyerekünk születik. És azzal a végtelen gyengésséggel hódított meg véglegesen, amellyel óvott engem, és várta érkezéset. Szülők még úgy nem szerettek gyereket, mint téged mi ketten, hiszen a te érkezésed teljesítette be szerelmünket is.

És most ezt a szerelmet kellett volna megtagadnom a kedvéért... És mivel akkoriban volt is olyan pletyka, hogy te talán nem is apád, hanem Feri bácsi gyereke vagy, s ő csak elvállalt - egyesek szerint tudva, mások szerint tudatlanul -, teljesen elviselhetetlennek éreztem a helyzetet. S bár tudtam, hogy apádnak igaza van, és semmi mást nem tehetek, mint hogy megfogadom a tanácsait, tartok tőle, hogy arcomra kiültek az érzéseim.

Felzokogtam, s aztán sietve magyaráztam Theklának:

- Istenem, milyen rendes gyerek!

- Igen, drágám! - felelte ő, és furcsán elmosolyodott. - Akkor keresd meg, és küldd hozzám Ferit. El kell intéznünk mindent, mielőtt Károlyka magához tér.

Két hét alatt kezünkben volt a hivatalos törvénytelenítési irat. Károlykának mindenütt voltak összeköttetései, és Feri készséggel élt vissza velük. Egyébként a törvénytelenítési eljárás akkoriban divatba jött, és nemcsak a szülők éltek vele olyan ártatlan csöppségek javára, mint te voltál, hanem felnőtt emberek is a maguk javára, tisztességben megöszült anyjuk szégyenére. Ez a párhuzam lelkileg nehezítette a helyzetemet, de a technikai lebonyolítást meggyorsította. Ezután végleg elköltöztem Theklától, csak titkon, egy-egy este látogatlak meg titeket. És a lelkére kötöttem, hogy apád szülei előtt tartsa titokban a fejleményeket. Könnyen megígérhette, ők már akkor gettóban voltak.

Két héttel a nyilasok hatalomátvétele után apád is Pestre érkezett, és ő is Feri bácsi csoportjába kapott beosztást. Ekkor aztán én megvalósítottam régi tervemet: máshová helyeztettem magam.

Az okát is elmondom őszintén. Azért tettem, mert végleg rájöttem, igazam volt, hogy nemcsak barátságból törődik velem. Csak abban hazudott Theklának hogy a gyerek a miénk, abban, hogy még mindig engem szeret, abban nem. Nem beszélt nekem erről soha. De felesleges is lett volna beszélnie. Láttam a szemén, ha rám nézett, éreztem a mozdulatán, ha véletlenül a kezemhez ért.

Meg kell mondanom: szerelmén nem volt semmi szégyellnivaló. Ezekben a nehéz napokban végleg bebizonyította azt, amiről az előbb beszélt, hogy képes a legteljesebb önfeláldozásra is. Vakmerő volt, a kétségbeejtésig vakmerő. Ő nem akart dicsekedni a tetteivel, de én bizonyíthatom: hős volt. Csak a társait kímélte, saját magát soha! De ha nincs így, talán még könnyebben is veszem az esetet. Nem olyannak ismertem, mint aki teljesen céltalan rajongásra képes. Biztosra vettem, hogy még nem adta fel a harcot, csak fegyvernagyvást kötött arra az időre, amíg Bandi börtönben van. De ha kiszabadul és védekezhetik, meg akar értem még egyszer verekedni vele.

Csak hogy én végleg döntöttem, és minden érzékem tiltakozott azellen, hogy Feri vagy bárki más azt hihesse, bármiféle reményei lehetnek. S mivel mozgalmi érdek nem kívánta, hogy éppen vele dolgozzam egy csoportban, a te érdekedben szükséges érintkezési lehetőséget pedig biztosította apád megérkezése, olyan területre kértem magam, melyen reményem volt arra, hogy még véletlenül sem találkozunk.

Meg kell vallanom most, több mint egy évtized után, bántottak Ili szavai. Hogy továbbra is szerettem, az igaz. De hallatlanul sértett az a feltételezése, hogy újra akartam volna az udvarlást elkezdeni. Mít tagadjam: ma is szeretem Ilit, de még ma is tartózkodom attól, hogy ezt bevalljam neki.

Furcsa módon Bandi jobban értett, mint az anyja, és az asztal alatt titokban megszorította a kezemet. Jólesett a férfiúi együttérzésnek ez a kifejezése, és hálásan bólintottam felé. De ekkor már újra az anyját figyelte. Itta a kemény, egyenes szavakat, és arcán most nem láttam egyetlen kételkedő vonást. Gondoltam, az anyja jobban ismerte, mint én, neki volt igaza.

Ma azonban azt kértem magamtól, lehet, hogy ezekben a percekben ő értette az anyját jobban, mint én? Kitalálta, hogyan végződött a valóságban a történetük?

Mindenesetre Ili csúnyán ráfizetett bizalmatlanságára. Nem tudta, hogy vele csaknem egy időben Bandi is másik vonalra került, s így minden kapcsolatunk megszakadt. Mikor aztán az ostrom legelején Theklák háza találatot kapott és megdőlt, csak annyit tudott megállapítani, hogy fia és nagyanyám életben maradtak, de nem tudta megtalálni őket. Én persze mindent

elkövettem, hogy értesítést küldjek neki - csak hogy ez a minden messze elmaradt attól, amit helyemben Ili tett volna meg.

- A környék összes pincéjét átkutattam - mesélte panaszosan. - Az utcán megállítottam az elvtársakat, hogy nem tudnak-e Feri felől. Bandi is hasztalan szaladgált, úgy eltűntek előlünk mind a hárman, mintha elnyelte volna őket a föld.

Csak januárban találkoztam Bandival. Akkor mondtam meg neki Thekla új címét, avval, hogy Ili siessen hozzájuk, és próbáljon segíteni nekik. Én akkor a helyemről semmiképpen nem mozdulhattam el, és mindnyájan tudtuk, hogy a pincékben mekkora az éhezés.

- Thekla egy priccsen feküdt - mesélte Ili a találkozást -, az arca lehetetlenül kicsire zsugorodott, és a bőre penészesen megsárgult. Téged kerestelek: a sarokban játszottál egy hozzád hasonló korú lánnyal. Csendes voltál és félénk, mint akkoriban minden gyerek, de nem voltál sem túl sovány, sem túl gyenge.

Theklához siettem, és megcsókoltam a kezét. Te észrevettél, odajöttél hozzám, és azt mondtad nagyon komolyan:

- Anyu, szidd meg a nagymamát! Semmit nem eszik. Mindent nekem ad.

Ezt nyilván másoktól hallottad, mert a következő percben a falak mellől mindenfelől megerősítették szavaidat az emberek.

- Szidja csak össze jól!

- Hozott valami ennivalót?

- Elpusztul, ha semmit nem eszik...

Valaki hangosan mondta a szomszédjának:

- Szép kis nőszemély!... Magára hagyja a fiát...

Zokogva öleltem magamhoz mindkettőtöket.

- Csakhogy megtalálalak, kisfiam!

Nem akarom részletezni, mi történt ezután. Csak ennyit: többet Thekla sem éhezett, vagy legalábbis nem jobban, mint a többiek. Hanem neki már későn jött a segítség. Alig élte túl a felszabadulást. Feri bácsi már nem találta életben szegényt.

Az első nap felvitette magát az udvarra. Fázott a három pokróc alatt, de nem engedte visszavitetni magát. Hanyatt feküdt a priccsén, és nézte a vörös, téli napot. Aztán odaintett magához:

- Kár, hogy nem volt igaz! - mondta mérhetetlenül szomorúan. - Vagy hogy legalább nem tudtál hazudni, fiam!

Feléd bökött a fejével, ki a fal mellett álldogáltál a pincelejárónál. Kijjebb még nem engedték a gyerekeket.

Ijedten tiltakoztam, de leintett.

- Hagyj beszélni! Kevés az időm!

De azért hallgatott előbb egy keveset, mint akinek nehezebb esnek a szavak.

- Rossz életem volt! - mondta azután. - Megvert az Isten, amiért kurvának engedtem a lányomat, és jobban szerettem Károlyt, mint Ferit. Én nem voltam olyan, mint te, rólam senki sem tudta, mikor hazudok, és mikor mondok igazat. Te azt mondtad: azért jó fiú ez a Bandi, és rögtön láttam, hogy becsaptatok.

Elöntötte szemét a könny.

- Az fáj a legjobban, hogy Feri azt hitte, anélkül nem is vigyáznék Bandira...

Megint pihent egy kicsit, s közben halkán szífogott. Nekem összeszorult a szívem. Fájdalmamban szerettem volna hangosan kiáltani. Sohasem láttam Theklát sírni...

- Pedig - mondta később - nem voltam én rossz asszony és ostoba sem. A szívem buta. Csak olyant tudtam igazán szeretni, aki rám szorult. Aki erős volt, azt csak megtűrtem magam mellett...

Rád nézett, és elfelhősödött a tekintete:

- Soha senkit nem szerettem annyira, mint ezt a te porontyodat. Pedig egy csepp vér sincs benne a véremből. Hát nem buta a szívem? Nem rettentően buta?

Nem bírtam tovább. Sírva borultam Theklára.

- Az életedet adtad érte, anyám! Esküszöm neked, ha már lesz elég esze, megtanítom rá, hogy...

Ijedten mordult rám:

- Ne esküdj! Ő már egy jobb világban fog élni. Ne zavarjátok meg a fejét.

Aztán kérően nézett rám:

- Azt ígérd meg, hogy Ferinek nem mondd meg soha! Tudom, büszke lenne rám. De semmi-féle büszkeség nem éri meg, hogy az embernek fájjon a szíve...

Megígértem, és mostanig meg is tartottam az ígéreteket. Ő pedig szomorúan mosolygott.

- Nem is lesz módodban, fiam. Tudom, hogy nem él!

Elkeseredetten tiltakoztam. Hogy gondolhat ilyet?

- Nem - mondta határozottan. - Ha élne, itt lenne velem.

- Nem hallod az ágyúdörgést? - kérdeztem elképedve. - A Körúton túl még minden a németeké. Bizonyára odaát rekedt.

A valóságban Feri bácsit ekkorra már elfogták az oroszok, és tőlük kellett elszöknie. Mind-össze két órát késett. Thekla még egy napig várt rá.

Este visszavittük a pincébe. Másnap ólmos eső esett, nem hagyhattuk el az óvóhelyet. A közelben találtunk egy orvost. Megvizsgálta, és megállapította, hogy már nem lehet rajta segíteni. Délutánban hallucinálni kezdett. Azt hitte, verklis játszik az udvaron. A kezével verte a taktust, és halkán dúdolgatott.

Délután még egyszer visszanyerte az eszméletét.

- Tudom már - mondta szigorúan. - Nem lett volna szabad otthagynom a külvárost. Ott voltam boldog igazán. De hát mit tehettem volna mást? Ha ottmaradunk, belefulladunk a nyomorba. Mehettem volna a lányom után...

Csodálkozva nézett rám:

- Nem volt más választásom. Vagy meggazdagszom, vagy tönkremegyek. Micsoda élet, istenem!

Váratlan erővel szorította meg a karomat.

- Nevelj hűségesnek a fiadat! Mindent meg lehet bocsátani, a hűtlenséget soha.

Legyintett, és befordult a fal felé. Csak a lélegzete mutatta, hogy még él.

Hanem este még egyszer magához intett. Mutatta, tartsam ajkához a fületem. Akkor elmosolyodott, és gyenge, de tiszta hangon ezt énekelte:

A szívem, a szívem, elvesztettem én...

- Emlékszem rá - emelte fel aztán a mutatóujját. - Soha egyetlen dalt sem felejtettem el...

Ezek voltak az utolsó szavai. Néhány perc múlva csendesen elszenderült. Mindenki sírt a pincében.

Csak te nem sírtál, fiam. Odajöttél hozzám, és megrángattad a nadrágom szarát:

- Anyu! Éhes vagyok!

Felkaptalak, és jajdulva szorítottalak magamhoz. Azt gondoltam:

Pedig megetted az életét...

*

Egy éjszaka történetét ígértem maguknak, s az életünk történetét mondtam helyette el. Mikor Ili befejezte, sokáig hallgattunk, mindnyájunknak tele volt a szíve. A gyerek szólalt meg először:

- Ez lenne a haza, Feri bácsi? Mert ezt jobban értem, mint amit maga mesélt.

Igen - gondoltam, miért ne lenne ez a haza? Ez is a haza. Az, hogy mindenki köszönheti valakinek az életét... Csak az egyik tud róla, a másik nem.

Az őrnagy pedig halkán sóhajtva ezt mondta:

- Én tulajdonképpen nem szeretem a romantikát. Csak az az érdekes, hogy a maguk életében ez olyan természetes. Maguk akarattal sem tudtak volna másképp élni. És ezért irigylem én magukat.

Én nem szóltam semmit. Az életünkről gondolkoztam. Hármunk történetéről.

Kétségtelenül Thekla volt köztünk a legkülönb. Toronymagasságban állt a fejünk fölött. De az életünkben, a történetemben mégsem volt főszereplő. Minden kiváló tulajdonsága ellenére csak epizodista lehetett.

Úgy gondoltam, hogy a mi igazunk mellett tulajdonképpen az ő életének tanulsága lenne a legdöntőbb bizonyíték. Mert ha fiatalabb, és megéri a felszabadulást, biztosan nem így végzi az életét. Talán rosszabbul. Talán ő is börtönbe vagy akár bitófára kerül. De biztos, hogy úgy ég el, mint a fáklyaláng, és így vagy úgy, az egész ország ismeri a nevét. Az a kör, amelyben élt és meghalt, nem adott neki teret, s csupán annyira tellett erejéből, hogy feláldozhatta magát mindannyiunk fiáért.

Ezt az érvet azonban már nem mondtam el Bandinak. Nem volt szüksége rá.

Mi hárman hiába győzködtünk volna vele, hisz tulajdonképpen sejtettük, hogy a legtöbb, amit nála elérhetünk, az, hogy megvárja, amíg a történelem eldönti, kinek van igaza. Az érvek, ilyen helyzetben, mint mi voltunk, nem sokat számítanak. Semmi más nem teheti tisztába a dolgokat, csak az idő.

Időt kellett tehát nyernünk, s ezt az időt holtában is nagyanyám nyerte meg nekünk.

Én is elmondhattam volna Theklával, hogy sokszor volt ostoba a szívem. Sokat csalódtam. Az életem végül mégis mindenért kárpótolt, és végső soron szerencsésnek nevezhettem magam. Most azonban úgy éreztem, hogy van valami, amiért nem kárpótolhat semmi már.

Amiért nem érkeztem meg idejében, és nem szoríthattam meg még egyszer nagyanyám kezét.